

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BERGAMA MÜZESİ BİZANS DÖNEMİ KURŞUN
MÜHÜRLERİ KOLEKSİYONU**

Doğukan ÇAĞLAYAN

Danışman

Prof. Dr. Ergün LAFLI

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Bergama Müzesi Bizans Dönemi Kurşun Mühür Koleksiyonu**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/07/2019

Doğukan ÇAĞLAYAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Bergama Müzesi Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri Koleksiyonu

Doğukan ÇAĞLAYAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Arkeoloji Programı

Çalışmada Bergama Müzesi'ne kayıtlı bulunan, 1992-1999 yılları arasında müzeye satın alma yoluyla kazandırılmış, Bizans Dönemi'ne tarihlenen, 31 adet kurşun mühür incelenmiştir. Kurşun mühürler üzerinde yer alan coğrafi konumlar, unvanlar, kişi isimleri ve dinsel figürler sayesinde, başta karmaşık olan Bizans devlet hiyerarşisi olmak üzere, devletin kurumları, coğrafi sınırları, dini ve kullanılan dili hakkında birinci elden bilgiler sunmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda mühürlerden biri İ.S. 6. yy., on biri 7. yy., beşi 8. yy., ikisi 9. yy., yedisi 10. yy., dördü 11. yy. ve biri 12. yy.'a tarihlendirilmiştir. İncelenen bir eserin ise Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir amulet olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla bu mühür grubu, Bergama ve ilişkide bulunduğu kurum ve kentlerin, İ.S. 6. yy.'dan 12. yy.'a kadar kesintisiz bir şekilde Bizans Dönemi'ne ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurşun Mühür, Bizans Dönemi, Bergama Müzesi, Batı Anadolu, İ.S. 6.-12. yy.'lar, Sigillografi, Prosografi, Diploması, Amulet.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Collection Of Byzantine Lead Seals İn The Museum Of Bergama
Doğukan ÇAĞLAYAN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Archaeology
Archaeology Program

In this research, we have studied thirty-one pieces of seal belonging to the Byzantine Period that have been purchased between 1992-1999 and are displayed in the Pergamon Museum. The seal reveals astonishing clues in terms of geographical locations, rank, personal names, religious figures by examining these seals. Studying these seals have released first hand information on the system of hierarchy, government institutes, geographical borders, religion and the language utilized within the Byzantine Period. Subsequently, the seals were studied further and has been dated in the following manner; one of the seals was from 6th century A.D., eleven seals from 7th century A.D., five seals from 8th century A.D., seven seals from 10th century A.D., four seals from 11th century A.D. and lastly one seal from 12th century A.D. One of the pieces found have been theorized as an amulet dating to Late Byzantine Period. Through the information gathered the team was able to determine that seals found shed light on Pergamon in relevance to its institutions and surrounding cities dating between 6th to the 12th century A.D.

Keywords: Lead Seal, Byzantine Period, Museum Of Bergama, Western Anatolia, Sixth-Twelfth Centuries A.D., Sigillography, Prosography, Diplomacy, Amulet.

**BERGAMA MÜZESİ BİZANS DÖNEMİ KURŞUN MÜHÜRLERİ
KOLEKSİYONU**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**BİZANS DÖNEMİ KURŞUN MÜHÜRLERİNİN TANIMI VE
YORUMLANMASINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ARKA PLAN**

1.1.MÜHRÜN KISA TARİHİ	3
1.2.BİZANS İMPARATORLUĞUN'DA MÜHRÜN YERİ	5
1.3.BİZANS KURŞUN MÜHÜRLERİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	9
1.3.1. Malzeme	9
1.3.2. Üretim	11
1.3.3. Kullanım alanları	13
1.3.4. Mühürler üzerinde kullanılan figürler	16
1.3.5. Mühür üzerinde kullanılan yazıtlar	21
1.3.6. Tarihlendirme	23

İKİNCİ BÖLÜM
BİZANS DÖNEMİ'NDE BERGAMA

2.1. BİZANS ÖNCESİ BERGAMA	26
2.2. BERGAMA'DA HİRİSTİYANLIK	33
2.3. BİZANS DÖNEMİ BERGAMA KİLİSELERİ	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜHÜRLER KATALOĞU

KATALOG	39
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	90
SÖZLÜKÇE	97
EKLER	

KISALTMALAR

AE	Bronz.
Ağ.	Ağırlık.
Bkz.	Bakınız.
cm.	Santimetre.
Ç.	Çap.
Çev.	Çeviren.
DO.	Dumbarton Oaks.
DOC.	Catalogue of Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, I.-III. ciltler, Washington, D.C.
DOP.	Dumbarton Oaks Papers, Washington, D.C.
DOS.	Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, I.-III. ciltler, Washington, D.C.
g.	Gram.
IFEB.	Institut français d'études byzantine, Paris.
Kal.	Kalınlık.
Kat. No.	Katalog numarası.
mm.	Milimetre.
İ.S.	İsa'dan Sonra.
PLP.	Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit.
PLRE.	The prosopography of the Later Roman Empire.
PmbZ.	Prosographie der mittelbyzantinischen Zeit, Erste Abteilung (641-867), R. J. Lilie (yy.a.), 1.-6. Ciltler, Berlin–New York, 1999–2002.
RIC	Roman Imperial coins.
REB.	Revue des études byzantines.
REV.	Revue Numismatique.

- s.** Sayfa.
- SBS.** Studies in Byzantine sigillography.
- TM.** Travaux et memoires. Association des amis du Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, Paris.
- TIB.** Tabula Imperii Byzantini.

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Bergama ve yakın çevresi.	s. 26
Şekil 2: Isidoros.	s. 83
Şekil 3: Mühürlerin ait olduğu kurumların yüzyıllara göre dağılımı.	s. 85
Şekil 4: Bordür süslemesi tercihinin yüzyıllara göre değişimi.	s. 86
Şekil 5: Ön yüz üzerinde kullanılan betimlemeler.	s. 87
Şekil 6: Arka yüz üzerinde kullanılan betimlemeler.	s. 87
Şekil 7: Mühürlerin gönderildiği kentlerin dağılımı.	s. 89

EKLER LİSTESİ

EK tablo 1: Kronoloji ve unvan tablosu.	ek s. 1-5
EK Tablo. 2: Monogram tablosu.	ek s. 5
EK 1: Neolitik Çağ’a tarihlenen mühür örnekleri.	ek s. 6
EK 2: Silindir mühür örneği.	ek s. 6
EK 3: İ.S. 7. yüzyılda Anadolu’da bulunan themalar.	ek s. 7
EK 4: İ.S. 11. yüzyılda Anadolu’da bulunan Themalar.	ek s. 7
EK 5: Altın mühür örneği.	ek s. 8
EK 6: Aynaroz Dionsiou Manasırı Arşivi, 19. yy. gravürü.	ek s. 8
EK 7: Boş mühür pulu (İstanbul Arkeoloji Müzeleri).	ek s. 8
EK 8: 13. yy. Patmos Manastır arşivi (Georgios Zagaromatis).	ek s. 9
EK 9 a-b: Taş mühür kalıbı (İstanbul Arkeoloji Müzeleri).	ek s. 9
EK 10: Boulloterion örneği (Zacos and Veglery, IX-X).	ek s. 10
EK 11: Boulloterion, Paris Cabinetde Medailles.	ek s. 11
EK 12: Boulloterion, Fogg Art Museum.	ek s. 12
EK 13: Eirene, Alan Prensi olan Eksousiokrator’un kızına ait bir mühür, 11.yy. Kauropalates Mihael Taronites’in bir mühürü üzerine basılmış.	ek s. 12
EK 14: Ioannes Komnenos’un mührü, 12.yy. Aynaroz Dokheiarion Manastırı.	ek s. 13
EK 15: 10. yy.’a ait anlaşma metni, Aynaroz, Protaton Manastırı.	ek s. 13
EK 16: B damga modeli.	ek s. 14
EK 17: Aziz Theodoros (10. yy.).	ek s. 14
EK 18: Aziz Demotrios.	ek s. 15
EK 19: Demotrios, Theodoros, Georgios. St. Petersburg, 13. yy.	ek s. 15
EK 20: Hayvan figürlü mühür (diğer yüzde Himerios).	ek s. 16
EK 21: Karışık hayvan figürlü mühür.	ek s. 16
EK 22: Taş Baltalar (Bergama).	ek s. 17
EK 23: Kültür ve Turizm Bakanlığı çalışma izni.	ek s. 18

GİRİŞ

Bizans Devleti iç işlerinde, iyi organize edilmiş bir bürokrasiye fakat karmaşık bir hiyerarşiye sahiptir.¹ İmparatorluk içerisinde ekonomi, din, sosyal yaşam, eğitim gibi pek çok faktör devletin denetimi altında bulunmaktaydı.² Dolayısıyla bu düzenin işleyişini sağlamak, imparatorun emir ve kanunlarını yaymak ve uygulamak için birçok görevli memur bulunmaktaydı.³ Dolayısıyla bu düzenin işleyebilmesi için ciddi bir iletişim ağı söz konusuydu. Ana iletişim aracı ise yazışmalardı. Mühürlerde bu yazışmaların korunmasını ve orijinallliğini sağlamaktaydı. İmparatorlardan önemli kilise adamlarına, imparatorluk memurlarından, başrahipler, imparatoriçeler ve basit iş adamlarına kadar herkes ucuz, sağlam ve kolay işlenebilir olduğu için kurşun mühür kullanmaktaydı.⁴ Bizans mühürleri üzerinde, kişinin unvanı, rütbesi, mesleği, ismi, inancı gibi bilgilerin yer alması bir gelenek olmuştur.⁵ Dolayısıyla mühürler, devletin sosyal hayatı, iktisadi ve idari ilişkiler, yabancı devletler ile ilişkiler, memurlar arasındaki hiyerarşiden, askeri ilişkilere kadar birçok önemli veri sunmaktadır.⁶ Bugün dünya genelinde, çeşitli koleksiyonlarda Bizans Dönemi'ne tarihlenen yaklaşık 70.000 adet mühür bulunmaktadır.⁷ Bu sayı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bu nedenle yapılacak olan yeni çalışmalar Anadolu'da Bizans Dönemi'nin bilinmeyenlerine ışık tutacaktır.

¹ George P. Galavaris, **Seal of the Byzantine empire**, Archaeological Institute of America, 1959, s.264.

² George P. Galavaris, s. 264.

³ George P. Galavaris, s. 264.

⁴ John W. Nesbitt, **Double Names on Early Byzantine Lead Seals**, Dumbarton Oaks Papers, 1977 s.111; John W. Nesbitt, **Sigillography**, The Oxford Handbook of Byzantine Studies, (ed Jeffreys-Haldon-Cormack), Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 150.

⁵ Galavaris, s. 266.; Jean-Claude Cheynet and Beatrice Caeseau, **"Sealing practices in the Byzantine administration"**, Seals and sealing practices in the Near East, Itgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, Leuven-Paris, 2012, s. 134.

⁶ Galavaris, s. 266.; Jean-Claude Cheynet and Beatrice Caseau, s. 134.; Gustave Leon Schlumberger, **Sigillographie de l'empire byzantine**, Paris, 1884, s. 15-20.

⁷ John W. Nesbitt, **Sgillography**, s. 150.; Jean-Claude Cheynet and Beatrice Caseau, s. 151.

Yapmış olduğum bu çalışmada T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın vermiş olduğu 03.12.2018 tarihli, 75845132-155.01-E.981745 sayılı izin kapsamında, 1992-1999 yılları arasında satın alınmış, Bergama Arkeoloji Müzesi ve bağlı birimlerinde bulunan 31 adet kurşun mühür ve bir adet amulet üzerinde incelemelerde bulundum. İlk etapta müze envanterin de bulunan 32 adet eserin fotoğrafları çekilip kayıt altına alınmıştır. Malzemenin büyük bir bölümü korozyona uğrayıp tahrip olduğu için fotoğraflama aşamasında, fotoğrafçılar Celal Bayak ve Haydar Bayak'dan destek alınmıştır. Celal Bayak ve Haydar Bayak'ın desteği ile yapılan kaliteli çalışma sonucunda fotoğraflar üzerinden de mühürlerin okunması olanaklı hale gelmiştir. Fotoğraflama işleminden sonra mühürlerin ölçümleri yapılmıştır. Kayıt altına alınan eserler danışman hocam Prof.Dr. Ergün Laflı ve Prof.Dr. Werner Seibt'ın yardımlarıyla tasnifi yapılarak kronolojik olarak sıralanmış ve yorumlanmıştır. Yapılan alışma sonucunda mühürlerden biri İ.S. 6. yy., on bir tanesi İ.S. 7. yy., beşi İ.S. 8. yy., ikisi İ.S. 9. yy., yedisi İ.S. 10. yy., dördü İ.S. 11. yy. ve biri İ.S. 12.yüzyıllara tarihlendirilmiştir. İncelenen bir diğer eserin ise Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir amulet olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla bu mühür grubu, Bergama ve ilişkide bulunduğu kurum ve kentlerin, 6. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde Bizans Devrine ışık tutmaktadır. Gelecek yıllarda da Bergama ve evresinin Bizans Dönemi ile ilgili yapılacak olan çalışmalar da faydalanılması gereken bir kaynak olacaktır.

Konuyu çalışmam için bana öneride bulunup teşvik eden, süreç içerisinde her türlü maddi manevi yardımlarını esirgemeyen, her zaman bir ağabey gibi yanımda olan danışman hocam Prof.Dr. Ergün Laflı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam sırasında mühürlerin yorumlanması ile ilgili vermiş olduğu destekler için Prof.Dr. Werner Seibt'a teşekkürü ederim.

Çalışmamda her türlü kolaylığı sağlayan Bergama Arkeoloji Müzesi Müze Müdürü Nilgün Ustura ve Uzman Arkeolog Yalçın Yılmazer'e teşekkürü ederim.

Çalışma sırasında vermiş oldukları desteklerden dolayı fotoğrafçılar Celal ve Haydar Bayak kardeşler, meslektaşım Ece Dinçerler'e şükranlarımı sunarım.

Tüm hayatım boyunca olduğu gibi bu süreçte de her zaman yanımda olan ve bana g veren annem Ayten ağlayan, babam şadi ağlayan, kardeşlerim Deniz ağlayan ve Armağan ağlayan'a çok teşekkürü ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS DÖNEMİ KURŞUN MÜHÜRLERİNİN TANIMI VE YORUMLANMASINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ARKA PLAN

1.1. MÜHRÜN KISA TARİHİ

Mühür kelimesi dilimize Arapça'dan geçmiş bir sözcüktür. Arkeoloji literatürün de taş, pişmiş toprak, ahşap, metal, kemik, fildişi, cam, gibi sert maddelerden üretilen, üzeri işlenmiş gereçlere verilen isimdir.⁸ Bunun yanı sıra arkeolojik anlamda hem baskı işlemini yapan alete hem yapılan baskı işine hem de baskı, damga için kullanılan yumuşak maddeler balmumu, çamur gibi maddelerin yanında kurşun, altın, gümüş gibi çeşitli metallerde baskı işleminden sonra mühür olarak adlandırılır.⁹

Mühürlerin kullanılış amaçları;¹⁰

1. Üzerinde bulunduğu malın sahibini göstermek,
2. Üzerinde bulunduğu malın güvenliğini sağlamak,
3. Üzerinde bulunduğu malın içeriği ile ilgili bilgiler sunmak,
4. Malın üreticisi hakkında bilgiler vermek,
5. İmzanın yanında mektup, kontrat gibi belgeleri onaylamak,
6. Bir yazının geçerliliğini sağlamak,
7. Bir kişi veya bir kuruluş tarafından üretilen malın doğruluğunu kanıtlamak,
8. Bir antlaşma içinde var olan tarafların varlığını kanıtlamak.

Tüm bu amaçlara bakacak olursak mühürlerin genel işlevinin üzerinde bulunduğu nesneye aidiyetlik kazandırmak olduğunu düşünebiliriz. Dolayısıyla bir eşyayı mühürleyebilmek için aidiyetlik duygusunun varlığı, aidiyetlik duygusu için

⁸ Collon Dominique, **Interpreting the Past Near Eastern Seals**, Londra, 1990, s. 11.

⁹ Darga Muhibbe, **Hitit Sanatı**, İstanbul, 1992, s. 68.; Robert Feind, **Byzantinische Siegelkunde**, Eine Einführung in die Sigillographie von Byzanz, Mainz, 2010 baskısı, s. 33.

¹⁰ Darga, s. 69.

ise mülkiyet kavramının oluşması gerekir. Mülkiyet kavramının oluşması için ise belli bir düzenden, bu düzen içerisinde askeri, ticari, idari ve dini faaliyetlerin tümünden yahut birkaçından söz edilmesi gerekecektir. Bu durum bizi mührün ortaya çıkışı için İ.Ö. 8-9 binli yıllara yani Neolitik Çağa kadar geri götürecektir (Ek 1).¹¹

Neolitik Çağ ile birlikte insanoglu yerleşik hayata geçmiş, tarım ve hayvancılık ile uğraşmaya başlamış, bu üretimin getirdiği artı ürün ile toplumsal bir hiyerarşi ve diğer insan toplumlarıyla değiş tokuş yoluyla ticari bir ilişki başlamıştır.¹² Ekonomik ilişkiler ve artı ürün beraberinde mülkiyet kavramını doğurdu. Bununla birlikte malların diğerlerinden ayırt edilmesini sağlamak ve onlara bir kimlik kazandırmak için ilk kez bir mührü ihtiyaç duyulmuş olmalı.¹³ Mührü diğer toplumlar ile gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin korunması, denetim altında olması ve tanımlanması amacı ile kullanılmaktaydı.¹⁴ Çatalhöyük, Hacılar gibi Neolitik Çağ'a tarihlenen birçok yerleşimde taş ve kilden yapılmış kare veya yuvarlak formu damga mührü örnekleri bulunmuştur.¹⁵ Mührü sanatı da ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Mührürlere üzerinde çeşitli geometrik desenler, hayvan ve bitki motifleri kullanılmıştır.¹⁶ İlerleyen süreçte Mezopotamya'da, İ.Ö. 4 binli yıllarda kent devletlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte giderek karmaşılaşan toplum ve idari sistemin mührürlere yardımı ile yazı olmaksızın yönetilmesi sağlanmıştır.¹⁷ Daha sonraki dönemlerde Tunç Çağı'nda krallıkların kurulması, artan ticari ilişkiler ile birlikte mührü sayısı artış görülür.¹⁸ Yazının kullanılmasıyla birlikte mührü üzerinde yazının kullanılmak istenmesiyle silindire mührürlere kullanılmaya başlanmış (Ek 2).¹⁹ İlerleyen çağlarda metal kullanımı

¹¹ Robert Feind, s. 133.

¹² Enrica Fiandira, “**Mührürlere, Kil Mührü Baskıları**” Arkeo Atlas, sayı:2, 2003, s. 32.

¹³ Enrica Fiandira, s. 32.

¹⁴ Enrica Fiandira, s. 32.

¹⁵ James Mellart, “**Excavations at Çatal Hüyük Thid Preliminary Report**”, Anatolian Studies XIV, 1964, s.97

¹⁶ Barbara Helwing, “**İranda ilk kentler**” Arkeo Atlas, sayı:2, 2003, s. 82, 85.

¹⁷ Barbara Helwing, s. 82, 85.

¹⁸ Holly Pitman, “**Son Kalkolitik Çağ Mührürlere**” Arkeo Atlas, sayı:2, 2003, s. 35.

¹⁹ Veli Sevin, **Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar**, İstanbul, 2003, s. 170.

yaygınlaşmıştır.²⁰ Roma Dönemi ile birlikte yüzük mühürlerin kullanımı yaygınlaşırken mühürler genelde balmumu üzerine basılmaktaydı.²¹ İ.S. 1. yy. ile birlikte kurşun baskı malzemesi olarak kullanılmaya başlanmış ve İ.S. 6. yy. ile birlikte Bizans döneminde yoğun olarak kullanılmıştır.²² Latin işgaline kadar da imparatorlardan memurlara, din görevlilerinden tüccarlara, askerlerden sıradan insanlara kadar herkes tarafından kullanılmaktaydı.²³ Kurşunun mühür olarak kullanılması günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde elektrik ve su sayaçlarının, kullanım bedelinin ödenmemesi sebebiyle mühürlenmesi örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak mühürler insanoğlunun yerleşik hayata geçtiği Neolitik Çağ'dan günümüze kadar benzer amaçlarla kullanılmış ve insanoğlunun vazgeçilmez araçlarından birisi olmuştur. Dolayısıyla mühürler ticari, askeri, dini, idari faaliyetlerde kullanılmış olmaları sebebiyle insanlık tarihinin bir belleğini oluşturmakta, tarihin bilinen veya bilinmeyenleri ile ilgili çok önemli tarihsel veriler sunmaktadır. Bizans dönemi kurşun mühürleri de yine idari teşkilat, askeri teşkilat, dini ve sosyal ortamı yansıttığı gibi dönemin sanat anlayışı ile ilgili ipuçları sunmaktadır.

1.2. BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA MÜHRÜN YERİ

Mühürlerin önemini kavrayabilmek için İmparatorluğun yönetim sisteminden bahsetmek gerekir. Her ne kadar bugün Bizans İmparatorluğu olarak adlandırsak da bahsettiğimiz kurum aslında Roma İmparatorluğu'nun devamıdır.²⁴ Ne yöneticiler ne içerisinde yaşayan halk ne de diğer devletler Bizans terimini bilmiyorlardı. Çünkü

²⁰ Vera Bulgurlu, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8.

²¹ Vera Bulgurlu, s. 8.

²² Vera Bulgurlu, s. 8.

²³ Jean-Claude Cheynet, **"Byzantine seal"**, 7000 years of seals, (ed. Dominique Colon), London, 1997, s. 107.

²⁴ Timoty E. Gregory, **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İSTANBUL, 2019, s. 17.

kendilerini Roma'nın devamı olarak görüyorlardı.²⁵ Bizans terimi ilk kez 19. yy. sonlarının modern araştırmacıları tarafından ortaya atılmıştır.²⁶ Bizans ismi, İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'in olduğu alanda bir Megara kolonisi olan Byzantion polisinden esinlenerek verilmiştir.²⁷ Bizans İmparatorluğu iç işlerinde çok iyi dizayn edilmiş bir bürokrasiye sahipti.²⁸ Dış işlerinde ise diplomatik veya askeri heyetler kullanılmaktaydı.²⁹ İmparatorluk içerisinde ekonomi, din, sosyal yaşam, eğitim gibi pek çok faktör devletin denetimi altında bulunmaktaydı.³⁰ Dolayısıyla bu düzenin işleyişini sağlamak, İmparatorun emir ve kanunlarını yaymak, uygulamak için birçok görevli memur bulunmaktaydı.³¹

İmparatorluk ile ilgili önemli kararların alındığı şura toplantıları düzenlenmekteydi. Şura toplantılarının üyelerini ise İmparatorun özel danışmanları oluşturmaktaydı.³² Ayrıca saray içerisinde de çok güçlü bir hiyerarşi söz konusudur. Hiyerarşinin en başında İmparator bulunmaktadır.³³ Törenlerde oturma sırası, maaşların miktarı ve ödeme sırası bu hiyerarşi ile belirlenmekteydi.³⁴ En yüksek maaşlı memurlar, maaşlarını elden bizzat İmparator'dan almaktaydı.³⁵

İmparatorluk, merkezi yönetimi ekonomik olarak rahatlatmak, taşrada ekonomiyi düzeltmek ve askeri amaçlar ile Thema adı verilen bölgelere ayrılmıştı.

²⁵ Timoty E. Gregory, s. 17.

²⁶ Semavi Evice, **Cumhuriyetin 50. yılına armağan-Türkiye'de Bizans Araştırmaları Ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı**, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İSTANBUL, 1973, s. 375.

²⁷ Jean Pierre Sodini, **Konstantinopolis Bir Megapolün Doğuşu (4.-6. Yüzyıllar)**, Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar, (ed. Annie Pralog), (çev. Buket Kitapçı Bayrı), 2. Baskı, Kitapyayınevi, İSTANBUL, 2016, s. 13.

²⁸ George P. Galavaris, **Seal of the Byzantine empire**, Archaeological Institute of America, 1959, s. 264.

²⁹ George P. Galavaris, s. 264.

³⁰ George P. Galavaris, s. 264.

³¹ George P. Galavaris, s. 264.

³² Jean claude cheynet, **Bizans Tarihi**, çev. İsmail Yerguz, Kültür Kitaplığı, ANKARA, 2008, s. 13, 14.

³³ Jean claude cheynet, s. 13, 14.

³⁴ Jean claude cheynet, s. 13, 14.

³⁵ Jean claude cheynet, s. 13, 14.

İ.S. 9. yüzyılda 25, 11. yüzyılda da ise 38 tane Thema bulunmaktaydı (Ek 3-4).³⁶ Her bir Thema, merkezi yönetime bağlı olmasının yanı sıra kendi idaresinin bulunduğu şehir devletleri gibi işlemekteydi.³⁷ Her şehrin başında direkt olarak İmparator ile iletişime geçebilen Strategos adı verilen komutanlar bulunmaktaydı. Diğer memur sınıfı Strategosların asistanı olarak görev almaktaydı.³⁸

Bir başka önemli mevki ise İmparator ve patric arasında irtibatı sağlayan yüksek din adamı olan başpiskoposlardı.³⁹ Başpiskoposlar büyük şehirlerde ikamet ederken piskoposlar daha küçük şehirlerde bulunmaktaydı.⁴⁰ Her kentin bir piskoposu, eyaletlerin ise bir başpiskoposu bulunmaktaydı.⁴¹ Başkentteki saray yazışmaları, idari yazışmalar yabancı devletlerle olan yazışmalar, kilise yazışmaları, sıradan insanların yazışmaları, özel mektuplar, esnafın yazışmaları göz önüne alındığı zaman muazzam bir iletişim ağı görülmektedir.⁴²

Bizans mühürleri üzerinde kişinin unvanı, rütbesi, mesleği, ismi, inancı, görevli olduğu bölge gibi bilgilerin yer alması bir gelenektir.⁴³ Mührün önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tüm bu bilgiler ve betimlemeler sanat tarihçileri, tarihçiler ve arkeologlar için paha biçilmez veriler sunuyor. Mühürler devletin sosyal hayatı, iktisadi ve idari ilişkiler, yabancı devletler ile ilişkiler, memurlar arasındaki hiyerarşi, değişen coğrafi sınırlar, aristokrat ailelerin izleri, askeri ilişkiler gibi pek çok önemli veri sunmaktadır.⁴⁴ Mühürlerde bulunan yazıtlar tarihçiler için, figürler ve betimlemeler ile bunların işleniş arkeologlar ve sanat tarihçiler için değerli bilgiler sunmaktadır.⁴⁵ Bu üç disiplinin bir arada çalışması bilimsel olarak güzel sonuçlar elde edilmesi açısından değerlidir.⁴⁶

³⁶ Galavaris, s. 264.

³⁷ Galavaris, s. 264.

³⁸ Galavaris, s. 264.

³⁹ Jean-Claude Cheynet, (Bizans Tarihi), s. 21.

⁴⁰ Jean-Claude cheynet, (Bizans Tarihi), s. 21.

⁴¹ Jean-Claude cheynet, (Bizans Tarihi), s. 21.

⁴² Galavaris, s. 264.

⁴³ Galavaris, s. 266.; Cheynet and Caseau, s.134.

⁴⁴ Galavaris, s. 266.; Jean Claude Cheynet and Beatrice Caseau, s. 134.; Andreas David Mordtmann, Sur les sceaux et plombs byzantines, **Conference tenue dans la Societe Litteraire Grecque**, İstanbul, 1873, s. 3.

⁴⁵ Galavaris, s. 267.

Koleksiyonlar içerisinde yer alan Bizans kurşun mühürlerinin büyük bir bölümü Erken Bizans Dönemine tarihlenmektedir.⁴⁷ Bizans'ın bu dönemi için arşiv materyalinin azlığı göz önüne alındığında özellikle İ.S. 7. ve 8. yy. Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal, dini ve askeri dünyası hakkında oldukça tatmin edici bilgiler elde edilebilir.⁴⁸

Bugün dünya genelinde 70.000 mühür bulunmaktadır.⁴⁹ Bu mühürler çeşitli koleksiyonlarda koruma altında bulunmakta, sayısı her geçen gün artmaktadır. Harward Üniversitesi'nde Dumbarton Oaks yaklaşık olarak 17 bin mühürden oluşan bir koleksiyona sahip bulunmaktadır.⁵⁰

İconoclazma Dönemi'ni bir kenara bırakırsak, mühürlerin sahipleri mühür üzerinde kullanıcıları yazı yahut figürü seçme hürriyetine sahiptiler.⁵¹ Hatta kişi aziz ise mühür üzerinde kendi resmini kullanmaktaydı.⁵² Örnek vermek gerekirse, Styrmonve Thessalonike'nin Eoptesi Thomas büyük olasılıkla mühürleri üzerinde kendi isim ve resmini kullanmaktaydı.⁵³ Ancak diğer birçok örnekte kişinin kendi adı ve mühür üzerinde yeralan kutsal figür arasında bir ilişki bulunmaz.⁵⁴ Ayrıca Bizans bürokrasisi içerisindeki memur atamaları ve memurların hangi bölgede görev yapıp yapmadıklarıyla alakalı güvenilir bilgilere yine mühürler üzerinden ulaşmak mümkündür. Paphlagonia'nın Kouratoru Thedor'a ait 8. yy. mühürü, bu unvan ve kişi hakkında bilgi alabileceğimiz tek kaynaktır.⁵⁵ Yine Epi ton ktematon olarak adlandırılan unvan için tek kaynak mühürlerdir.⁵⁶ Bazı durumlarda memurların iki görevi olduğu yine mühürler üzerinden anlaşılmaktadır.⁵⁷ Örnek vermek gerekirse İonopolis'in rahibi ve Great Orphanotropheion'un Chartoularios'u,

⁴⁶ Galavaris, s. 267.

⁴⁷ Nesbitt, s. 111.

⁴⁸ Nesbitt, s. 111.

⁴⁹ Nesbitt, s. 111.; John W. Nesbitt, **Sigillography**, s. 150.

⁵⁰ Nesbitt, s. 111.; Nesbitt, (sgillography), s. 150.

⁵¹ Nesbitt, (sgillography), s. 153.

⁵² Nesbitt, (sgillography), s. 153.

⁵³ Nesbitt, (sgillography), s. 153.

⁵⁴ Nesbitt, (sgillography), s. 153.

⁵⁵ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

⁵⁶ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

⁵⁷ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

Niketas' ın İ.S. 11. yüzyıla ait mühründen, coğrafi olarak iki farklı bölgenin mali işlerini yönettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Ayrıca mühürler piskoposluk ve piskopos isimleri arasındaki boşlukları doldurmamıza yardımcı olmaktadır. Piskoposların atandıkları yerler, görev yerlerin değişmesi, açılan yeni piskoposluklar, özellikle başkentten uzak yerler için bu bilginin takibi sağlar.⁵⁹ Bununla birlikte piskopos isimlerini birbirinden ayırt etmek özellikle lokal olanların benzer isimleri taşıması nedeniyle ayırt edilmesi zordur.⁶⁰ Örneğin Nysa piskoposunun mührü ele alındığında benzer şekilde Ephesos, Myra, Caesarea gibi üç farklı bölge ile karşılaşılır.⁶¹

Sonuç olarak tüm bu iletişim ağı ve karmaşık hiyerarşiyi çözmenin en etkili yolu birbirleri arasında yapmış oldukları yazışmalardır. Yazışmalar mühürler yardımı ile güvence altına alınmaktaydı. Üzerlerinde yazı ve yazıcı hakkında önemli bilgiler sunması mühürlerin önemini gözler önüne sermektedir.

1.3. BİZANS KURŞUN MÜHÜRLERİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.3.1. Malzeme

Daha önce belirttiğimiz gibi Bizans mühürleri, dünya çapında en çok bulunan mühürlerdir. Harvard koleksiyonunda 17.000, dünya çapında ise toplamda 70.000 mühür bulunmaktadır.⁶² Mühür üretmek için metal, boş plakalara ihtiyaç duyulmaktaydı.⁶³ Metal plakalar gümüş, altın, bal mumu ve kurşundan üretilmekteydi. En yaygın kullanılanlar ucuz oluşu ve kolay işlenebilirliği nedeniyle kurşun olanlardı.⁶⁴ İmparatorlardan önemli kilise adamlarına, imparatorluk memurlarından, başrahipler ve basit iş adamlarına kadar herkes ucuz, sağlam ve

⁵⁸ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

⁵⁹ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

⁶⁰ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

⁶¹ Nesbitt, (sgillography), s. 153, 154.

⁶² Jean-Claude Cheynet and Beatrice Caseau, 2012, s. 133.

⁶³ Cheynet and Caseau, s. 133.

⁶⁴ Cheynet and Caseau, s.133.

kolay işlenebilir olduğu için kurşun mühür kullanmaktaydı.⁶⁵ Kurşun kullanımı özellikle İ.S. 6. yüzyıldan sonra başlar ve yaygınlaşır.⁶⁶ Altın olanlar, genellikle yabancı devletlerle olan yazışmalar veya çok önemli dokümanlarda İmparator tarafından kullanılmaktaydı.⁶⁷ Bugün yalnızca 40 altın mühür günümüze ulaşabilmiştir. İmparatorlarda diğer yazışmalarında sıradan insanlar gibi kurşun mühür kullanmaktaydı.⁶⁸ Altın mühürler genelde *khrysobullos* olarak adlandırılır ve önemli evraklar üzerinde kullanılırdı (Ek 5).⁶⁹ Korunmuş altın mühürlerin çoğu Mount Athos'tan (Aynaroz) gelir.⁷⁰ Buradaki rahiplerin özel dokümanlarını korumak amacıyla mühür kullanılıyordu (Ek 6).⁷¹ Altın hem diplomatik hem de politik öneme sahipti. Gönderilen devletin veya diplomatın rütbesine göre ağırlığı değişmekteydi.⁷² Genel olarak ise 4,55 gr gelmekteydi ve altın nomismalara eşittir.⁷³ Altın mührü altın paradan biçimsel olarak ayırt etmenin tek yolu, mühürün kordonu için kullanılan oluktur. Ayrıca bir altın mühür 4 gümüş para kadar değere sahip olabilmekteydi.⁷⁴ Bu durum mühür üretiminde kurşunun tercih edilme sebebine iyi bir örnektir. Gümüşten yapılan mühürler ise “argyrobullos” olarak adlandırılmaktadır. Günümüze ise çok az sayıda ulaşabilmiştir.⁷⁵ Altın ve gümüş olanlar üzerlerinde yalnızca İmparator resimleri bulunduğu için çok az bilgi verir.⁷⁶ Bal mumu mühürler sıklıkla kullanılmakla beraber kolay kırılıp kayboldukları için günümüze ulaşamamıştır. Konstantinopolis rahipleri genelde balmumu kullanırdı.

⁶⁵ Nesbitt, (sgillography), s.150.

⁶⁶ Galavaris, s.265.; Cheynet and Caseau, s. 133.

⁶⁷ Galavaris, s.265.; Cheynet and Caseau, s. 133.

⁶⁸ Galavaris, s.265.; Cheynet and Caseau, s. 133.

⁶⁹ Jean-Claude Cheynet, **Bir Toplumun Görüntüleri**, Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar, (ed. Annie Pralog), (çev. Buket Kitapçı Bayrı), 2. Baskı, Kitapyayınevi, İSTANBUL, 2016, s.321

⁷⁰ Cheynet and Caseau, s. 137.

⁷¹ Cheynet and Caseau, s. 137.

⁷² Cheynet and Caseau, s. 137.

⁷³ Cheynet and Caseau, s. 137.

⁷⁴ Cheynet and Caseau, s. 137.

⁷⁵ Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 321.

⁷⁶ Bulgurlu, s. 16.

Metropolitan rahipleri ve diğerlerine gönderecekleri belgelerde genelde balmumu tercih ederlerdi.⁷⁷

1.3.2. Üretim

Genellikle boyları 20-35 mm arasında değişirken 10 milimetreden küçük ve 70 milimetreden büyük mühürlere de rastlanmaktadır.⁷⁸ Mühür üretmek için boş pullar gerekir (Ek 7). Boş pullar için ise taştan yapılmış kalıplar kullanılmaktaydı.⁷⁹ Kalıbın ortasına bir tel konularak kurşun kalıba dökülür böylece pulların ortasında ip geçirebilmek için bir boşluk oluşturulurdu (Ek 8).⁸⁰ Satış için hazır duruma getirilen boş pullar büyük olasılıkla günümüzün kırtasiyelerine benzer mağazalarda satılıyordu.⁸¹ Bu mağazalar büyük olasılıkla Beyazıt'ta Theodosios Forumu yakınlarındaydı.⁸² İ.S. 13. yy. da yazılmış olan Parastaseis Symtomi Chronike'de, Küçük Strategion denilen bölgede kurşun maddesinin alınıp satıldığına dair bilgiler yer alır.⁸³ Taş kalıplar çift kalıp tekniğindedir ve bugün birkaç tanesi elimize ulaşabilmiştir. Biri Korinthos, ikisi Preslav kazılarında bulunmuş üç adet taş kalıp bilinmektedir. Üzerinde biri küçük, biri büyük pul kalıbı olan bir taş kalıp da Saraçhane'deki kazılarda bulunmuştur (Ek 9)⁸⁴

Mührün üzerine betimlemelerin işlenmesi için *boulloterion* adında kerpetene benzer metalden yapılmış bir alet kullanılmaktaydı.⁸⁵ Kerpetenin iç yüzeyin de yer alan matrisler silindirik formlu negatif olarak kazınmış yazı veya figürlerden oluşmaktaydı (Ek 10). Boş mühür plakaları boulloterionun iç yüzünde bulunan bu matrislerin arasına konulur, bir çekiç yardımıyla figürlerin ve yazının

⁷⁷ Cheynet and Caseau, s. 134.

⁷⁸ Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 324.

⁷⁹ Galavaris, s. 266.

⁸⁰ Galavaris, s. 266.

⁸¹ Galavaris, s. 266.; Bulgurlu, s. 17.

⁸² Bulgurlu, s. 17.

⁸³ Bulgurlu, s. 17.

⁸⁴ Bulgurlu, s. 17.

⁸⁵ Nicolas Oikonomides, **The usual lead seal**, Dumbarton Oaks Papers, 1983, s. 147.; Cheynet and Caseau, s. 134.

plakanın üzerine pozitif olarak işlenmesi sağlanırdı.⁸⁶ Bursa yakınlarında bulunan bir adet 1400 gr ağırlığında boulloterion ve baskı işlemi sırasında kullanıldığı düşünülen 667 gr ağırlığında bir çekiç Schlumberger tarafından yayınlanmıştır. Bu eser bugün Paris'te Cabinetde Medailles'de sergilenmektedir (Ek 11).⁸⁷ Bir diğer örnek ise Washington'da bulunan Fogg Art Museum'da sergilenmektedir (Ek 12).⁸⁸ Boulle hem mühür hem de mührü sıkmak için kullanılan alete verilen isimdir. Bizde aynı şekilde Türkçede hem mühür hem de baskı işlemi yapılan alete mühür demektediriz. Bizanslılar ise sphragis ve bazen de mdybdou ismini kullanmaktaydı.⁸⁹ Üzerinde boulloterion yazan bir mühür bulunmuştur.⁹⁰ Bizans'ta mühür yapımı için metal tercih edildiği için aşınması daha zor bir alet kullanılmak istenmiştir. Boulloterion bu yüzden metalden yapılmaktaydı.⁹¹

Boulloterion uzun yıllar kullanılmaktaydı. Aynı boulloterion ile binlerce mühür üretilmekteydi.⁹² Bu durum evrakı alan kişinin defalarca aynı mührü görmesi dolayısıyla evrakın orijinal oluşuna inanmasını sağlamaktaydı. Bu nedenle bazı devlet memurları mühürlerinde isim kullanmamaktaydı.⁹³ Yönetim adına çalışan sivil memurlara da kendi boulloterionlarını üretme izni verilmekteydi.⁹⁴ Mühür üzerinde devamlı olarak aynı betimlemeleri ve ifadeleri kullanmaları tanınmaları için yeterli olmaktadır.⁹⁵ Ancak bu durum çok yaygın değildi.⁹⁶ Bizans İmparatorluğu içerisinde kazanılan unvanlar memurlar için büyük önem taşımaktaydı.⁹⁷ Genellikle memurlar mühür üzerine tüm unvan ve isimlerini kazımayı tercih ediyordu.⁹⁸ Terfi ettiklerinde

⁸⁶ Oikonomides, s. 148.

⁸⁷ Bulgurlu, s. 18.

⁸⁸ Bulgurlu, s. 18.

⁸⁹ Cheynet and Caseau, s. 133.

⁹⁰ Cheynet and Caseau, s. 133.

⁹¹ Cheynet and Caseau, s. 133.

⁹² Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

⁹³ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

⁹⁴ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

⁹⁵ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

⁹⁶ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

⁹⁷ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

⁹⁸ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

edindikleri yeni sıfatları da boulloterion üzerine işlerlerdi.⁹⁹ Her boulloterionun bir kullanım ömrü bulunmaktaydı. Uzun süreli kullanım aşınmaya neden olduğu için matrislerde bozulabiliyordu.¹⁰⁰ Bozulma sonucunda uzun süre tatmin edici şekilde çalışmayan boulloterionlar, tamir edilmek ya da yenilenmek zorundaydı. Şüphesiz aleti yaptırmak zahmetli ve pahalı olduğu için genelde ön yüzde yer alan figür kullanılamaya devam ederken diğer yüze yeni unvan ve sıfatlar kazınmaktaydı.¹⁰¹ Bazı durumlarda ise bir yüzün diğerinden daha iyi bir işçiliğe sahip olan mühürler de görülmekte.¹⁰² Bu gibi durumlarda yüksek ihtimalle aşınan tek bir yüz ise bu yüz lokal olarak tamir edildiği için iki yüz arasında işçilik farkı oluşmaktaydı (Ek 13).¹⁰³ Burada asıl merak edilen “bu gibi durumlarda mühürde değişmekte miydi” sorusudur. Boulloterion pahalı ve kıymetli oluşu nedeniyle boyuna asılarak taşınmaktaydı.¹⁰⁴ Dünya çapındaki çeşitli koleksiyonlarda aynı kişiye ait çok sayıda mührre rastlanmaktadır.¹⁰⁵

Genellikle bir kuruma ait mühürler üzerindeki resim ve yazılar yüzyıllarca kullanılmıştır.¹⁰⁶ Mektup açıldığı zaman mührün önemi kaybolmakta ve eritilip tekrar kullanılmaktaydı. Bu nedenle sikkelere nazaran çok az sayıda mühür elimize ulaşabilmiştir.¹⁰⁷

1.3.3. Kullanım alanları

Bizans İmparatorluğu içerisinde görev alan memurlar, kendileri adına gönderecekleri evrakları mühürleyerek iletirdi.¹⁰⁸ Bu işlem evrağın orijinalliğini sağlaması, ait olduğu kişiyi belirtmesi ve dokümanın güvenliğini garanti altına

⁹⁹ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁰⁰ Oikonomides, s.148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁰¹ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁰² Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁰³ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁰⁴ Mordtmann, s. 5.

¹⁰⁵ Oikonomides, s. 148.; Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁰⁶ Cheynet and Caseau, s. 141.

¹⁰⁷ Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 325.

¹⁰⁸ Nicolas Oikonomides, s. 147.

almasının yanı sıra dokümana resmiyet kazandırmaktaydı.¹⁰⁹ Kurşun mühürler özellikle İmparatorluğun doğusunda bu iş için yaygın olarak kullanılmaktaydı.¹¹⁰

Mühürler genelde iki amaca hizmet etmekteydi. Bunlardan ilki evrakın gizliliğini garanti altına almak, ikincisi ise dokümanın geçerli ve orijinal olduğunu kanıtlamaktır.¹¹¹ Gizlilik istenilen evraklarda mektup katlanır iki tarafından bir ip geçirilip boşta kalan ipin iki ucu mührün kanalından içeriye sokulur ve balmumu yardımıyla sabitlenmesi sağlanırdı (Ek 14).¹¹² Böylece evrak bir nevi kilitlenmiş olur, alıcıya ulaşmadan açılmaması garanti altına alınırdı.¹¹³ Amaç yalnızca evrakın resmiliğini sağlamak ve herkesin okuyabilmesinde bir sakınca yok ise evrak açık bırakılıp alt kısmına açılan delikten geçirilen ipin uçları bağlanıp mühürlenirdi (ek 15). Yazarın mevkisine göre ipin rengi değişirdi.¹¹⁴ Bir evrakın mühürlenişini gösteren 1374 yılına ait minyatür bulunmaktadır.¹¹⁵

Mühür kullanmak Bizans'a, Roma'dan geçen bir gelenektir. İmparatorların 4. yüzyıla ait mühürleri olsa da diğer memurların 6. yüzyıl öncesine ait çok az mühürü bulunur. Bugün var olan mühürlerin büyük çoğunluğu bu dönem sonrasına tarihlenir.¹¹⁶ Ayrıca kilise yöneticileri de mühür kullanırdı.¹¹⁷ Rahiplerin ve bazı kurumların kendilerine ait mühürleri bulunurdu.¹¹⁸ Bizans dünyasında elit kişiler bouleteriona sahipti.¹¹⁹ Bunun yanı sıra mühür kullanımı belli konumdaki kişilere mahsus değildi sivillerin de mühürleri olabilmekteydi.¹²⁰ Az sayıda da olsa kadınlara ait mühürler de mevcuttur.¹²¹ Bu kadınlar genelde önemli miktarda malı

¹⁰⁹ Oikonomides, s. 147.

¹¹⁰ Nesbitt, s. 111.

¹¹¹ Bulgurlu, s. 18.

¹¹² Bulgurlu, s. 18.

¹¹³ Bulgurlu, s. 18.

¹¹⁴ Bulgurlu, s. 18.

¹¹⁵ Galavaris, s. 266.

¹¹⁶ Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 320.

¹¹⁷ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹¹⁸ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹¹⁹ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹²⁰ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹²¹ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

mülkü olan, bouletteiona sahip olabilecek zenginlikteki kadınlardı. ¹²² İmparatoriçeler ise Comanian Periyodundan önce kendi mühürlerini kullanamamaktaydı. ¹²³ Dolayısıyla çok az sayıda kadınlara ait mühür örneği günümüze ulaşabilmiştir. Kadınlara ait mühürlerin az oluşunun bir diğer nedeni ise kadınlar tarafından daha çok balmumu mühürlerin tercih edilmesi olabilir. ¹²⁴

Mühürler yalnızca yazışmalarda kullanılmıyordu. Başkenti ziyaret eden yabancılar veya tüccarlar Constantinapolis'ten çıkarken yanlarında götürecekleri malları mühürletmek zorundaydı. ¹²⁵ Bu noktada mühür ya direkt malın üzerine yapıştırılmakta ya da paketleme işleminden sonra paketlerin üstüne yapıştırılmaktaydı. Kommerkiarios olarak adlandırılan gümrük memurları ve Arkhon Tou Blatteion olarak adlandırılan ipek üretim şefleri, mühürlerinde imparator resmi kullanırdı. ¹²⁶ Ticaret mallarının üzerine bir Kommerkiarios'un mührü eklendiği zaman vergi ödenmiş sayılmaktaydı. ¹²⁷ İ.S. 674 ve 730 tarihleri arasında tanımlayıcı betimlemelere sahip Kommerkiarios mühürleri, İ.S. 734 tarihinden sonra gizli olmaya başlar. Bu değişim, devletin vergileri birinci elden kontrol altına aldığına işaret eder. ¹²⁸ Nadiren sergilenen değerli eserlerin de mühürlendiği düşünülebilir. ¹²⁹

Yabancılar yurtdışına Bizans malı çıkarmak istediklerinde, satın aldıkları malın üzerinde Eporch mührü bulunmak zorundaydı. Eporchlar, Roma'daki şehir valilerinde denk gelen, Konstantinapolis'deki ticareti ve şirketleri yöneten devlet memurlarıydı. ¹³⁰

Mühürler genellikle dokümanı bağlamak ve kilitlemek amacıyla kullanıldıklarından çoğunlukla kişinin adı, unvanı veya mesleği ile alakalı bilgiler

¹²² Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹²³ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹²⁴ Cheynet and Caseau, ss. 136, 137.

¹²⁵ Galavaris, s. 265.

¹²⁶ Bulgurlu, s. 19.

¹²⁷ Cheynet and Caseau, ss. 142.

¹²⁸ Cheynet and Caseau, ss. 143.

¹²⁹ Cheynet and Caseau, ss. 144.

¹³⁰ Cheynet and Caseau, s. 144.

veren bir tür kimlik işlevi görmekteydi.¹³¹ Ait olduğu bireyin dini inanışıyla ilgili isim ve unvanlar taşımaktaydı.¹³² Bazen bir yüzde resim, diğer yüzde yazı kullanılırken, bazı mühürlerde her iki yüzde de yazı veya figür, monogram bulunmaktadır.¹³³ Her iki yüzeyinde isim yer almayan mühürler de bulunmaktadır. Bu tarz mühürlere gizli mühür olarak kabul edilirdi. Bunlar yüksek ihtimalle çok gizli yazışmalarda kullanılmaktaydı, üzerinde yer alan betimlemeleri yalnızca dokümanın muhatabı tanıyabilmekteydi.¹³⁴ Kimi durumlarda evraklar yanlış yazılabilmekteydi. Rahipler yanlış bir doküman yazıp mühürlediklerinde bu mührü dikkatlice açıp tekrar doğru evrak üzerinde kullanılmaktaydı.¹³⁵ Bazı mühürlerin üzerinde Bizans ekonomistleri tarafından yapılan countermarklar bulunmaktadır. Bir mühür üzerine “B” işareti yapıldıysa, bu Bazillika Skalle anlamına gelmekteydi. Büyük olasılıkla “ödendi” veya “yapıldı” anlamındaydı (ek 16).¹³⁶

Sonuç olarak Bizans Dönemi’nde kolay işlenebilirliği, ucuz ve sağlam oluşundan dolayı kurşun maddesi mühür üretiminde yaygın olarak kullanılmıştır. Justinian dönemiyle birlikte toprakların genişlemesi ve memur sayısındaki artış ile birlikte mühür üretimi de artmıştır.¹³⁷ Alexi Comennus’tan sonra ise toprakların hızla küçülmesi, ekonominin bozulması, nüfusun azalması, kurşun fiyatlarındaki yükseliş, haçlı istilaları gibi sebeplerden dolayı kurşun kullanımı azalmış, Poleologos Hanedanlığı döneminde ise giderek kaybolmuştur.¹³⁸

1.3.4. Mühürler üzerinde kullanılan figürler

Mühürlerin üzerinde Hristiyanlığın da etkisi ile genellikle dini tasvirler işlenmektedir. Schlumberger mühür üzerindeki bu konuları sıklıklarına göre

¹³¹ Nesbitt, s. 111.

¹³² Nesbitt, s. 111.

¹³³ Galavaris, s. 266.; Nesbitt, (sigillography), s. 151.

¹³⁴ Galavaris, s. 266.

¹³⁵ Cheynet and Caseau, s. 139.

¹³⁶ Cheynet and Caseau, s. 139.

¹³⁷ Cheynet and Caseau, s. 138.

¹³⁸ Cheynet and Caseau, s. 138.

sıralamıştır.¹³⁹ Vera Bulgurlu, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri* kitabında da bu sıralamayı kabul ederek kullanmıştır.¹⁴⁰

- a. *Meryem, tek veya İsa ile birlikte*
- b. *Bir aziz figürü*
- c. *Haç*
- d. *İsa*
- e. *Mikhael*
- f. *Meryem ve İsa etrafında azizler*
- g. *İki veya daha fazla aziz*
- h. *Müjde, diriliş gibi dini hikayeler*
- i. *Melek*
- j. *Kuzu*
- k. *İmparator veya imparatoriçe*
- l. *Fantastik hayvan figürleri*
- m. *Mühür sahibinin kendi portresi*
- n. *Diğer tasvirler*

a. *Meryem, tek veya İsa ile birlikte*: Meryem tasviri mühürler üzerinde en sık kullanılan tasvirdir. Özellikle İ.S. 9. yy.'da, İkonoglazma Dönemi'nin sonunda sıklıkla kullanılmıştır. *Morphorion*'lu, haleli bir şekilde ayakta, büst şeklinde, otururken veya kucağında İsa bebek ile resmedildiği görülür. Bazen çocuk İsa, göğse yerleştirilmiş bir madalyon içinde görülebilir. Bu Meryem tiplerine Bizans sanatın da *Platytera*, *Nikopoios*, *Blakhernitissa*, *Hodeghetria*, *Hagiosoritissa*, *Episkepsis* gibi isimler verilmiştir.¹⁴¹

b. *Tek başına aziz figürü*: Bizanslıların mezhebi olan Ortadoks inancı içerisinde 400 üzerinde Aziz bulunur. Bunlardan kurşun mühürler üzerinde yer alanların 50 tanesinin listesini Schlumberger yapmıştır.¹⁴² İkonoglazma Döneminin sonundan itibaren mühürler üzerinde yaygınlaşan aziz figürleri arasında en

¹³⁹ Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantine*, Paris, 1884, s. 15-20.

¹⁴⁰ Bulgurlu, s. 19.

¹⁴¹ Bulgurlu, s. 20.

¹⁴² Schlumberger, s. 17-19.

sevilenleri *Aziz Nikolaos*, *Aziz Demetrios*, *Aziz Georgios*, *Aziz Theodoros*’dur (Ek.17, 18, 19.). Genellikle Aziz figürleri büst şeklinde ve hale içerisinde. İsimleri genelde mühür üzerine yazılır. Askeri Azizler askeri kıyafetler ile dini Azizler ise dini kıyafetler ile resmedilirdi. Bir tek Aziz *İoannes* bakımsız uzun saç ve uzun sakallı olarak inzivaya çekilmiş şekilde resmedilmiştir.¹⁴³ 11. yy. boyunca Meryem figürlerinde azalma ve azizlerin kullanımında bir atış meydana gelmektedir. Özellikle Aziz Nicolas’ın çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Askeri Azizler ve Aziz Michael sevilen diğer figürlerdir.¹⁴⁴

c. *Haç*: Bazen tek başına, bazen de figür ve yazıların yanlarında yer alır. Mühürler üzerinde genellikle 3 tip haç görülür bunlar *Greks Haçı* (tüm kolları birbirini eşit uzunlukta), *Latin haçı* (alt kolu uzun olur), Patrik haçı (üstteki kolu yatay olanlardan uzun olur). İsa’nın isminin ilk iki harfi ile oluşturulan *Khristogram* denilen haçın da kullanıldığı görülür. Bazen haçın kolları ucuna ters istikamette birleştirilen çizgiler görülür. *İkonoglazma* döneminde en sevilen haç tipi dört veya 3 basamaklı kaide üzerinde yükselen patrik haçıdır. Bu tipte haçın uzun kollarının birleştiği noktadan iki yana uzanan dal motifleri görülür. Haçın kolları arasında bazen sahibinin ismi, İsa veya Meryem’e hitap eden yazıtlar ile bazen rozet, nokta, yıldız gibi motifler bulunur.¹⁴⁵ İkonoglazma periyodu boyunca sanatın her dalında olduğu gibi mühür sanatı da büyük bir darbe yer ve ön yüzde sadece haç kullanılmaya başlanır. Bu dönem boyunca diğer figürlere rastlanılmaz. İkonoglazma Dönemi’nin sonuyla birlikte takip eden yüzyıl boyunca mühürler üzerinde muhafazakâr bir eğilim söz konusudur. Genellikle haçın kullanımı devam ederken Meryem ve İsa figürleri de sıklıkla kullanılırdı.¹⁴⁶

d. *İsa*: Mesih genel olarak büst şeklinde, tek başına veya bir taht üzerinde otururken görülür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi sıklıkla Meryem’in kucağında çocuk olarak da resmedilmiştir. Sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde bir İncil görülür. İ.S. 10. ve 11. yüzyıllarda İmparatorlar mühürlerinde sıklıkla İsa figürü kullanır. İsa figürünün yanında İsa’yı tanımlayan IC-XC siglaları kullanılır.¹⁴⁷

¹⁴³ Bulgurlu, s. 20.

¹⁴⁴ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153.

¹⁴⁵ Bulgurlu, s. 21.

¹⁴⁶ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153.

¹⁴⁷ Bulgurlu, s. 21.

e. *Mikhael*: İstanbul'un koruyucu asker azizlerinin en önemlisidir. Kenti çevreleyen surların civarında 15 kadar kilisesi bulunur. Gökyüzünün askeri komutanı olarak *Mikhael Arkhestrategos* olarak adlandırılır. Genellikle ayakta yahut büst şeklinde, kanatlı ve kanatları açık, başı haleli ve *diadem* 'li, kıvrıkcık saçlı, olarak resmedilir. Üzerlerine bazen bir zırh, bazen de bir imparator kıyafeti giydirilebilir. Sağ elinde Triyfolyum'lu asa, sol elinde haçlı bir küreyi tutar pozisyonadadır. Azizi tanımlayan APX-MX siglaları kullanılır.¹⁴⁸

f. *Meryem ve İsa azizler ile birlikte*: Bazı durumlarda Meryem'in kucağında İsa ile birlikte etrafında birkaç azizin resmedildiği görülür. Bu mühürlerde Meryem ve İsa'nın diğer figürlerden daha büyük resmedilmesi dikkat çekicidir.¹⁴⁹

g. *İki veya daha fazla aziz*: Genellikle ayakta resmedilirler. Bazen büst şeklinde de resmedilirler. Büst olanlar genelde Petros, Paulos, Kosmas ve Damian figürleridir. Mühürlerde daha çok asker azizler kullanılır. Georgios, Demetrios, Theodoros en sevilen figürlerdir. Aslında mesleği asker olan insanlar tercih ederken, sıradan insanlar da koruyucu amaçlı olarak mühürlerinde askeri aziz tercih edebiliyorlardı.¹⁵⁰ Rahiplere ait mühürler üzerinde yine aziz resmi görmekteyiz. Bu mühürler üzerinde kullanılan aziz yüksek ihtimalle kilise tarafından belirlenmekteydi. Memurların aziz seçiminde rütbesi ve bulunduğu sosyal tabaka belirleyici rol oynamaktaydı. Dolayısıyla aziz seçimi ayırt edici bir faktördür. Bazı durumlarda mühür üzerinde seçilen aziz sayesinde aile üyelerini takip etme olanağı bulunmaktadır.¹⁵¹ Azizlere tapınmadaki bölgesel farklılıklar, başkent ve çevresindeki tasvirlerin İmparatorluğun diğer bölgelerinde nasıl değişimlere uğradığı, birbirlerini nasıl etkiledikleri gibi pek çok soruya cevap bulabilme olanağı elde edilmektedir. Örneğin tüm İmparatorluk içerisinde, bakire Meryem tasviri sevilerek kullanılmaktaydı. Başkentte Meryem figürü İ.S. 6. yy. gibi erken dönemlerde kullanılmaya başlanmış, diğer bölgelerde de benzer şekilde tasvir edilmiştir. Bu sayede sanat eğiliminde etkileşimi takip etme ve karşılaştırma imkânı bulmaktayız.

¹⁴⁸ Bulgurlu, s. 22.

¹⁴⁹ Bulgurlu, s. 22.

¹⁵⁰ Bulgurlu, s. 22.

¹⁵¹ Cheynet and Caseau, s. 141.

Ayrıca heykel, duvar resimleri, mozaik, ikonlar gibi diğer sanat dallarının birbirleri arasındaki etkileşimde gözler önüne serilmektedir.¹⁵²

h. Müjde, diriliş gibi dini hikâyeler: İ.S. 11. yy. ile birlikte Anunciation, Anastasis, Dormation, Transfiguration gibi dini hikâye kullanımı başlar.¹⁵³ Nadir görülen bu kompozisyonlarda genelde iki veya daha fazla figür kullanılır. Hristiyanlık inancı içerisinde geçen önemli olaylar resmedilir, olayların ismi yazılır. En çok sevilen hikâyeler ise Stavrosis (haça germe), Anastasis (İsa'nın göğe yükselişi), Metamorphosis (İsa'nın suretinin değişimi), Koimesis (Meryem'in ölümü), Khairatismos (Müjde).¹⁵⁴ Mühürler üzerinde kutsal konuları işlemek bir gelenek haline gelmişti. Bu sayede Bizans dünyasının inanç sistemi hakkında değerli bilgiler elde edilmektedir. Aynı zamanda kilise yaşantısına ait bilgilere de ulaşılmakta, kilisenin, dinin toplum yaşamı üzerindeki etkisi gözler önüne serilmektedir. Bu nedenle mühürler inanç ve sanatın bütünleştiği eserlerdir.¹⁵⁵

i. Melek: Çok nadir görülen figürlerdir. Haleli, asker kıyafetli, kanatlı, dini kıyafetli resmedildikleri görülür.¹⁵⁶

j. Kuzu: Hristiyanlık için saflığın ve sadakatin temsilcisidir. Bu düşüncenin sebebi İsa'nın çoban oluşudur. Çünkü insanoğlu koyun veya kuzu olarak düşünülür, İsa ise yol göstericidir.¹⁵⁷

k. İmparator ve İmparatoriçe figürleri: Üzerinde imparator veya imparatoriçe figürleri olan mühürler genelde imparator veya ailesine aittir. İstisna olarak İ.S. 12. ve 14. yüzyılda ipek ticareti ve imalatını yöneten devlet memurları ile gümrükçüler (arkhon tou blatteion, kommerkiarios) mühürlerinde imparator portresi kullanabilmekteydi. Bazen devleti ortak yönettikleri imparatorlar ile birlikte, bazen ailesi ile bazen de Meryem veya İsa ile birlikte resmedilen imparator mühürleri bulunur. Meryem ve İsa'nın kullanıldığı figürleri ayrı tutarsak genelde imparatorlar yanlarındaki figürlerden büyük resmedilirdi. Kıymetli taşlar ile süslenmiş elbiseler, askeri kıyafetler ve taç genelde kullandıkları kıyafetlerdir. Elllerinde ise genelde haçlı

¹⁵² Galavaris, s. 269.

¹⁵³ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153.

¹⁵⁴ Bulgurlu, s. 22.

¹⁵⁵ Galavaris, s. 269.

¹⁵⁶ Bulgurlu, s. 22.

¹⁵⁷ Bulgurlu, s. 23.

küre, asa, labarum, akakia gibi atribütler tutmaktadırlar.¹⁵⁸ Mühürler üzerinde İmparator portreleri mor boya kullanılarak boyanmaktaydı. Bu boya dikenli deniz salyangozundan üretilmekteydi. Boyanın fiyatı oldukça yüksek olmalıydı çünkü 10000 adet deniz kabuklusundan 1 gram boya maddesi elde edilebiliyordu. Bu sayede İmparator mühürleri garanti altına alınmaktaydı.¹⁵⁹

l. Fantastik hayvan figürleri: Bazen mühür üzerinde hayvanlara da yer verilmekteydi. İ.S. 940'lar ile birlikte ikonografik motiflerin sayısında artış görülür. Özellikle hayvanların kullanılmaya başlanması yeniliklerden birisidir.¹⁶⁰ Thessalonike Katakalon Strategosu'nun mühürü üzerinde kıızıl başlı kartal buna en iyi örneklerden birisidir.¹⁶¹ Genelde hayvan figürlerinin kullanımıyla İmparatorluğun gücüyle alakalı mesaj verilmek isteniyordu. Bu nedenle barbarlara gönderilen mektuplarda politik bir simge görevi görmekteydiler.¹⁶² Hayvan figürleri mühürler üzerinde sıklıkla kullanılmıştır. En çok sevilen hayvan figürleri, kartal, aslan, yılan, at, tavus kuşu dur. Bunlar ile birlikte mühürler üzerinde ejderha, kanatlı kurt, griffon gibi fantastik hayvan figürleri de görülür (Ek 20-21), (Bkz. katalog 5-6).¹⁶³

m. Mühür sahibinin kendi portresi: İmparatorlara ait mühürler dışında oldukça ender görülür.¹⁶⁴

n. Diğer tasvirler: rozet, buğday başağı, sembolik konular, geometrik ve bitkisel motifler mühürler üzerinde görülen diğer konulardır.¹⁶⁵

1.3.5. Mühür üzerinde kullanılan yazıtlar

Mühürler üzerinde genelde Grekçe kullanılmaktaydı. Latince, Arapça, Ermenice yazılmış mühürler de mevcuttur. Başlarda Latince kullanılırken İ.S. 6.yy. ile birlikte Latince ve Grekçenin birlikte kullanıldığı görülür. Batı eyaletlerinin

¹⁵⁸ Bulgurlu, s. 23.

¹⁵⁹ Cheynet and Caseau, s.145

¹⁶⁰ Oikonomides, 1986, no: 65

¹⁶¹ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153.

¹⁶² Galavaris, s. 267.

¹⁶³ Bulgurlu, s. 23.

¹⁶⁴ Bulgurlu, s. 23.

¹⁶⁵ Bulgurlu, s. 23.

ayrılması ile Latince kaybolur. Yalnızca İmparator mühürlerinde Latince kullanımı devam eder.¹⁶⁶ Mühür yazıtlarının okunması ile ilgili bilim dalına "sgillography" denmektedir. Sgillography terimi öncelikli olarak Bizans kurşun mühürlerinin okunması, tarihlendirilmesi, yorumlanması ile ilgilenmektedir.¹⁶⁷ Grekçe sgillon, yani mühürlü evrak ve yazmak anlamına gelen grapheion kelimelerinden türetilmiştir. Bizans tarihinin araştırılması için en önemli yardımcı bilim dallarındandır.¹⁶⁸

Mühürler üzerinde en çok görülen yazıtlar ise Meryem ve İsa peygambere atıflardır. Bu dua veya hitaplar bazen monogram kullanılarak da yapılabilmektedir. İ.S. 10. yüzyıldan sonra aile isimlerinin kullanılmasıyla birlikte yazının genişlediği görülür. İlk erkek çocuğa büyük babasının ismi verilmekteydi. Bu nedenle yüz yıllar boyunca kullanılan benzer isimler nedeniyle mührü okuyan kişiye zorluklar yaşatmaktadır. Kurumlara ait figürlerde kalıplaşmış cümleler kullanılması da tarihlendirme açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer noktadır.¹⁶⁹

Mühürler sahibi hakkında ismi, unvanı, mesleği, dini gibi bir takım özel bilgiler sunmaktadır. İ.S. 6. yy. ve 7. yy. başlarında basit tanımlayıcı yazıtlar kullanılmaktaydı. "Mother of god help servant" (tanrım kölene yardım et) gibi dini metinler kullanıldığını görmekteyiz. Bazı durumlarda bu tarz duaların tüm yüzeyi kapladığı görülmektedir. Bazen mühür, tüm yüzeyi bir haç monogramıyla kaplı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁰ Monogram ile bir ismin tanımlandığı da görülür. Merkezde monogramın olduğu ve etrafının yazıyla kaplandığı betimlemeler İ.S. 6. yy. boyunca karşımıza çıkar. Harfler, haçın kolları ucunda ve kollar arasında kalan boşluklarda kullanılmaktadır. Özellikle İkonoglazma Dönemi boyunca İ.S. 10. yüzyıla kadar sevilerek kullanılmıştır.¹⁷¹ Daha sonraları hitap yazılarının mührün orta kısmında yer alan bir haç figürünün etrafına yerleştirildiği gözlemlenmektedir.¹⁷²

¹⁶⁶ Bulgurlu, s. 24.

¹⁶⁷ Nesbitt, s. 150.

¹⁶⁸ Bulgurlu, s. 11.

¹⁶⁹ Bulgurlu, s. 26.

¹⁷⁰ Nesbitt, (sgillography), s. 151.

¹⁷¹ Bulgurlu, s. 24.

¹⁷² Bulgurlu, s. 24.

Özellikle hem isim hem unvanın olduğu monogramları okuyabilmek oldukça zordur. Alandan tasarruf etmek amacıyla gizli harfler yani kısaltmalar kullanılmaktadır. Bu kısaltmalara “sigla” adı verilir. Bazen “ligatür” adı verilen bazı harflerin birleştirilerek oluşturulduğu kısaltmalarda kullanılır. Yazılardaki tanımlayıcı ifadelerin eksikliği sebebiyle bazı figürlerin isimlerini yakalayabilmek çok güçtür. Çoğunlukla askeri azizlerin mühürlerinde bu durum gözlemlenmektedir. Bu askeri nitelikli azizler İ.S. 850’lerden sonra isimleri ile birlikte resmedilmekteydi. Bu sayede önemli bilgilere ulaşılmaktadır.¹⁷³

Erken Bizans boyunca yalnızca ilk isimler ve baptistal isimler kullanılmaktaydı.¹⁷⁴ İmparatorluğun doğu kesiminde genelde Latin isimleri veya Yunanca versiyonları kullanılmıştır. Geleneksel yunan isimleri de bölgesel özellikler ile birlikte kullanılmaya devam etmektedir.¹⁷⁵ Hristiyan Aziz isimleri oldukça sevilmektedir.¹⁷⁶ Mühürler üzerinde yer alan yazıtlar genelde şu sırayla düzenlenmekteydi; kişinin vaftiz adı, İmparatorun verdiği rütbe, görevler, sonunda ise dua içermekteydi.¹⁷⁷ Eğer mühür sahibinin birden fazla görevi veya unvanı var ise en önemlisi ilk sırayı almaktaydı.¹⁷⁸ Ayrıca imparator ve kilise adamlarına ait mühürler üzerinde kalıplaşmış yazıtlar kullanılır.¹⁷⁹

1.3.6. Tarihlendirme

Nesbitt, kurşun mühürleri üzerindeki yazıtlara göre 5 farklı sınıfa ayırmıştır.¹⁸⁰ Bu sınıflandırma tarihleme kriteri olarak kullanılabilir.

Tip 1: *Çift Yüzü Yazıtlı Mühürler*; Her iki yüzeyinde de linear yazıt bulunmaktaydı.

¹⁷³ Nesbitt, (sigillography), s. 152.

¹⁷⁴ Cheynet and Caseau, s. 134.

¹⁷⁵ Cheynet and Caseau, s. 134.

¹⁷⁶ Cheynet and Caseau, s. 134.

¹⁷⁷ Cheynet and Caseau, s. 137

¹⁷⁸ Bulgurlu, s. 25.

¹⁷⁹ Bulgurlu, s. 25.

¹⁸⁰ Nesbitt, s. 114.

Tip 2: *Monogramic Mühürler*; Çok sık olmamakla birlikte mühür üzerinde isim ve unvanlar monogram olarak görülmektedir. Bu tip iki farklı gruba ayrılabilir; ilki bir ismin harflerinin merkezde M veya N gibi harflerle birleşmesidir. İkincisi ise haç şeklinde olan monogramdır. Burada haçın kollarının ucuna harfler yerleştirilmektedir. İlk tip İ.S. 5. yy.' da yaygın olarak kullanılır, ilerleyen yüzyıllarda yerini haç biçimli monograma bırakır. Haç tipli monogram özellikle Justinian I İmparator olduğu süreçte ve İ.S. 7. yy.' da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tip 3: *Karışık Monogramic Mühürler*; Genellikle mührün bir yüzünde monogram diğer yüzünde ise linear bir yazıt bulunmaktadır. Monogram bir ismi betimlerken, linear yazıt ise unvan, meslek, itibar gibi bilgiler içermekteydi. Bu tarz mühürler İ.S. 6. ve 7. yy.'da yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Tip 4: *İkonografik mühürler*; İ.S. 6. yy.'dan 8. yy.'a kadar sevilerek kullanılmıştır. Ön yüzde Meryem, İsa, çeşitli Azizler ve kısa yazıtlar veya genellikle Azizi tanımlayan yaratıcı monogramlar bulunmaktaydı. Ön yüzde Meryem ve İsa'dan sonra en sık kullanılan figür ise Kartal simgesiydi. Arka yüzde ise çoğu zaman kişinin ismi yer almaktaydı.

Tip 5: *Dua monogramlı ve haçın böldüğü 4 çeyreği işlenmiş haç formu dua monogramları*; Bu tarz monogramlar genellikle kartal başlarının üzerinde ortaya çıkmaktaydı. İ.S. 7. yy.' da mührün ön yüzü tamamen bu tarz monogramlara ayrılmaya başlar. Kesişen kolların dört tarafında bir unvan yer alır.

Mühürler üzerinde sayısız bilgi sayesinde farklı sınıflandırma kriterleri kullanılabilir. Mühürler üzerlerinde yer alan isim, unvan, kullanılan harflerin dzaynı, şekli, ikonografi stili, kısaltmalar gibi pek çok tarihlendirme kriteri kullanılarak, yarım yüzyıl veya bir yüzyıl içerisinde tarihlenebilir.

İ.S. 850 yılından önce mühürlerin düz bir bordür içerisinde kullanıldığı görülür. Bu tarihten sonra ise noktalı bordür ile sınırlama yapılmaktadır. Bazen mühürler üzerinde kullanılan yazının biçimsel özellikleri de tarihlendirmede yardımcı olabilmektedir.¹⁸¹ Örneğin İ.S. 850'den önce Beta bir çift spiral gibi kullanılmaktayken bu tarihten sonra tek bir loptan oluşur.¹⁸² Ypsilon da 1030'a kadar "V" görünümünde çatallıdır. Bu tarihten sonra İ.S. 12. yy. ikinci yarısına kadar "U"

¹⁸¹ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸² Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

şeklinde kullanılır. Süslemeler yine tarihleme kriteri olarak kullanılabilir. Örneğin; İ.S. 8.yy.'da iki dal arasında bir haç sembolü yaygın olarak kullanılır. İ.S. 11. yy. başlarında ise iki yatay çizgi arasında haç sembolü görülür.¹⁸³ İ.S. 12. yy.'da ise haç bir çizgi ile zemin üzerine oturtulmak istenmiştir. İ.S. 6. yy.'da kısaltma işaretleri Latin "s"sini andırmaktadır ve küçük harf olarak kullanılmıştır.¹⁸⁴ İ.S. 9. yy. ile büyük "S"yi andırmaya başlar.¹⁸⁵ İ.S. 10. yy. ile birlikte virgülü anımsatmakta ve ayırıcı işaretler olarak kullanılmaktadır. İ.S. 11. yy.'da ise kısaltma işaretleri bir zemin üzerine iner ve virgül gibi görünmeye devam eder.¹⁸⁶ Bu işaretlerin kullanımı İ.S. 11. yy. sonuna kadar devam eder.¹⁸⁷ "C" ve "T" yerine Stigma kullanımı İ.S. 11. yy. sonlarına doğru başlar. Bunlar özellikle isim eksikliğinde tarihlendirme kriteri olarak önem teşkil eder.¹⁸⁸ Yine bazı unvanlar tarihlendirme için kullanılabilir. Örneğin; Protoproedros ünvanını İ.S. 1060'lar öncesine tarihlendirilemez çünkü unvan bu tarihte ortaya çıkar. Bir başka örnek ise Epiton Kriseon, Vestes, Magistros gibi mevkiilere ait mühürler. Bu makamlar Constantin Monomacho tarafından kurulduğu için 1042 öncesine tarihlendirilemez.¹⁸⁹

Mühürler üzerinde bazen ikinci isimler veya aile isimleri de görülmektedir. Bu nedenle mühürleri isimler üzerinden tarihlendirmek zordur. Çünkü bu aile isimleri kuşaktan kuşağa aktarılmaktaydı. Dolayısıyla İ.S. 10. yy. ait bir mühür üzerinde görülen isim İ.S. 11. yy. ait bir mühür üzerinde de görülebilir.¹⁹⁰ Örneğin İsaoralılar'dan sonra özellikle Arap ve Müslümanlara karşı kazanılan zaferler sırasında, en önde duran askeri aristokrasi ön plandadır. Ailelerin şanı ve unvanlarını taşıyan adlar babadan oğla geçmekte, hepsi aynı ad ve unvanları taşımaktaydı.¹⁹¹

¹⁸³ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸⁴ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸⁵ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸⁶ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸⁷ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸⁸ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁸⁹ Nesbitt, (sgillography), ss. 152, 153, 154, 155.

¹⁹⁰ Cheynet and Caseau, s. 135.

¹⁹¹ Cheynet, (Bizans Tarihi), s. 82.

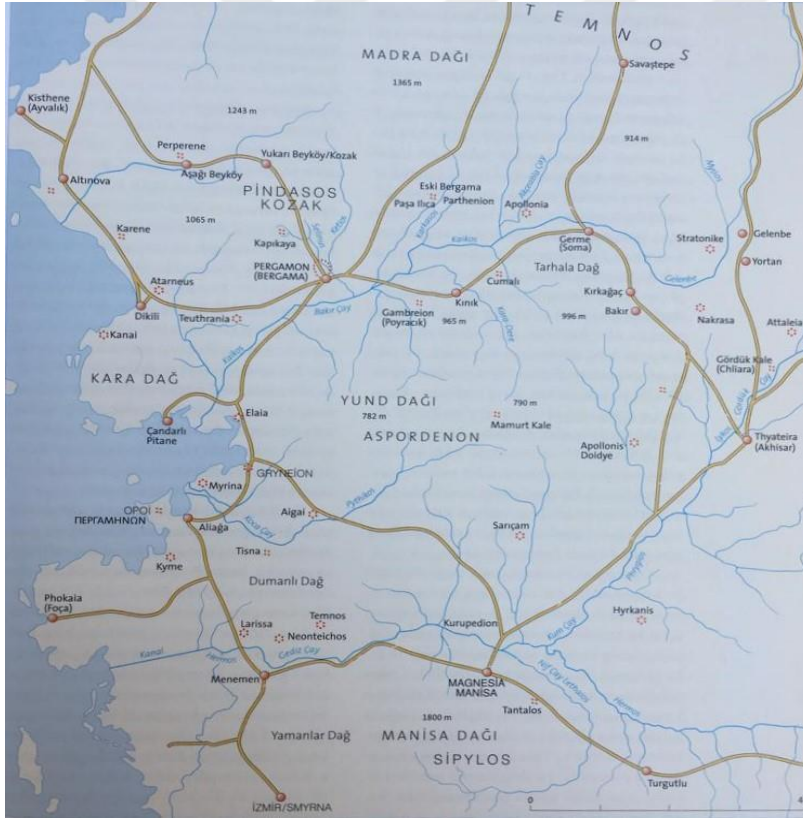
İKİNCİ BÖLÜM

BİZANS DÖNEMİN'DE BERGAMA

2.1. BİZANS ÖNCESİ BERGAMA

Antik dönemde, Bergama veya Pergamos olarak adlandırılan şehir Mysia bölgesinde bulunmaktaydı. Bugün İzmir iline yaklaşık olarak 100 km uzaklıkta yer alan şehir, kıyı ilçesi olan Dikili'nin 28 km doğusuna konumlanmaktadır.¹⁹² Doğu-batı yönünde Kaikos (Bakırçay) Irmağı'nın katetdiği bir graben vadisi kıyısındadır (Şekil.1).¹⁹³

Şekil.1. Bergama ve yakın çevresi.

(Kaynak: Radt, s. 17.)

¹⁹² Klaus Belke, (basım aşamasında) tabula imperii byzantini 14, <https://tib.oeaw.ac.at/index.php?seitw=digitib>

¹⁹³ Wolfgang Radt, *Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

Kalenin bulunduğu tepede İ.S. 7. yy.'dan itibaren yerleşimin izleri görülür. Bununla birlikte çevredeki kırsal bölgeye egemen olan tepenin İ.S. 5000 gibi çok daha erken bir tarihte yerleşim görmüş olabileceği düşünülmektedir. Özellikle İ.Ö. 4. bin yıla tarihlenen taş baltalar dikkat çekicidir (Ek 23).¹⁹⁴ İ.Ö. 5.yy.'da kentte 6. yy.'da Euboi'dan göç ettikleri düşünülen Gongyloslar Ailesi'nin himayesine geçmiştir.¹⁹⁵ İ.Ö. 5. yy.'da Anadolu'nun çoğu yerleşim yerinde Pers satraplıkları kurulmaktaydı.¹⁹⁶ Bergama ve Gongyslos hanedanlığı da Pers hükümdarlarına bağlıydılar.¹⁹⁷ İ.Ö. 334 yılında, Marmara kıyısına ulaşan Büyük İskender Granikos Nehri kıyısında Persleri ağır bir yenilgiye uğratması sonucu tüm Anadolu gibi Bergama'da Makedonya himayesine girer.¹⁹⁸ İskender, Anadolu'da daha önce Pers satraplığı olan kentlere vali rütbesiyle subaylarını atadı.¹⁹⁹ İskender'in ölümüyle birlikte ele geçirilen topraklar komutanları arasında paylaşıldı.²⁰⁰ Pek barışçıl olmayan bu paylaşım sürecinde Makedonyalı general ve Trakya Kralı olan Lysimakhos, İ.Ö. 301 de tüm Mysia bölgesini ele geçirdi. Bergama'a, düşmanı olan Antigones'in subaylarından biri olan Makedon asıllı Philetairos'u atadı.²⁰¹ 20 yıl boyunca Lysimakhos'a sadık kalan Philetairos, İ.Ö. 282 yılında Anadolu'daki diğer yöneticilerin Lysimakhos'a karşı başlattıkları isyana katıldı.²⁰² Daha sonra İ.Ö. 281 yılında Philetarios tarafından, Attaloslar hanedanlığı kuruldu.²⁰³ Philetarios'un evlatlık edindiği, kardeşi Emenes'in oğlu Eumenes I, Phileterios'un ölümünden sonra İ.Ö. 263 yılında tahta geçerek krallığın sınırlarını genişletti.²⁰⁴ Seleukoslara saldırarak aralarında Milet ve Ephesos'un da bulunduğu pek çok kenti ele geçiren Eumenes I, kuzeyde İda Dağı, doğuda Yukarı Kaikos Vadisi, batıda deniz kıyısına

¹⁹⁴ Yüksel Güngör, **Bergama Krallık Kültü**, Belleten 14, Bergama Kültür Sanat Vakfı, Bergama, 2005, s. 13.

¹⁹⁵ Belke, TIB. 14

¹⁹⁶ Radt, s. 22.

¹⁹⁷ Radt, s. 22.

¹⁹⁸ Radt, s. 23.

¹⁹⁹ Radt, s. 25.

²⁰⁰ Radt, s. 25.

²⁰¹ Radt, s. 25.

²⁰² Radt, s. 25.

²⁰³ Belke, TIB. 14

²⁰⁴ Belke, TIB. 14

kadar olan çok geniş bir bölgeyi ele geçirdi.²⁰⁵ Eumenes I. öldükten sonra yerine İ.Ö. 241 yılında evlatlık edindiği yeğeni Attalos I. geçer.²⁰⁶ Bergama'un 200.000 adet parşömeden oluştuğu düşünülen efsanevi kütüphanesi Attalos I. tarafından kurulmuştur.²⁰⁷ Krallığı döneminde Galatlara karşı başarılı seferler düzenleyen Attalos I, kendisinden önceki kralların haraç ödediği Galatlara karşı önemli zaferler elde etmiştir.²⁰⁸ Attalos'un ölümünden sonra çocukları arasından II. Eumenes tahta geçti.²⁰⁹ II. Eumenes Roma'nın, Antiokhos ve müttefiki olan Galatlara karşı başlattığı savaşta, Roma'nın yanında yer alarak Roma'nın kazandığı büyük zaferde önemli bir pay sahibi oldu.²¹⁰ Galatlara karşı kazanılan zafer sonucunda Bergomon'un sınırları iyice genişlemiş ve 35 m genişliğe, 33 m derinliğe sahip ünlü Bergama Anıtı bu zaferlere ithafen yapılmıştır.²¹¹ Apemeia barışıyla birlikte Bergama Krallığı Toroslar'ın kuzeyinden, Kapadokia'ya kadar uzanan geniş bir alanı ele geçirerek gücünün zirvesine ulaşmıştı.²¹² Eumenes'in bir suikast sonucu ağır yaralanması ile kardeşi Attalos II. M.Ö. 159 yılında tahta geçti.²¹³ Hükümdarlığı boyunca Romalılar ile iyi ilişkilerini sürdüren Attalos II. öldükten sonra yeğeni Attalos III. M.Ö. 138 tarihinde tahta oturdu.²¹⁴ Attalos III. M.Ö. 133 yılında güneş çarpması sonucu hayatını kaybetti. Ölmeden önce Bergama'yı Roma halkına miras olarak bıraktı.²¹⁵ Roma senatosu vasiyetnameyi olduğu gibi kabul ederek Bergama'u Asya Eyaleti başkenti ilan etti.²¹⁶ Pontus Kralı IV. Mithridates'in, İ.Ö. 88 yılında Anadolu kentlerinde bulunan Roma vatandaşlarının katledilmesi emri sonucunda 80.000 kişi öldü. Bu ayaklanmada Mithridates'i destekleyen Bergama, Roma tarafından cezalandırılmış, artık özgürlüğünü kaybetmiş sıradan bir kent konumuna

²⁰⁵ Radt, s. 28.

²⁰⁶ Radt, s. 28.

²⁰⁷ Belke, TIB. 14

²⁰⁸ Radt, s. 28.

²⁰⁹ Radt, s. 30.

²¹⁰ Radt, s. 33.

²¹¹ Belke, TIB. 14.

²¹² Belke, TIB. 14.

²¹³ Radt, s. 35.

²¹⁴ Radt, s. 36.

²¹⁵ Belke, TIB. 14.

²¹⁶ Radt, s. 37.

gelmişti.²¹⁷ İ.Ö. 27’de Octavianus Augustus ilan edildi.²¹⁸ Augustus, devamlı asker konuşlandırmanın gerekmediği eyaletleri senatonun emrine vermeye karar verdi. Bunun sonucunda Bergama’un da içinde bulunduğu Asia, senatör ayaleti oldu.²¹⁹ İmparator Augustus, (İ.Ö. 27-14) Bergama’da Roma ve kendisine adanmış bir tapınak yapılmasına izin verdi.²²⁰ Tapınağın himayesi altında her yıl Augustus’un yaş günü kutlamaları da yapılmaktaydı²²¹. Tüm üye kentlerde Roma ve Augustus adına yapılan Rhomaia Sebasta kutlamaları Bergama’da yapılmaktaydı.²²² Aynı isteğin yapıldığı İmparator Tiberius (İ.Ö. 14- İ.S. 37) ise bu hakkı reddetti.²²³ İ.Ö. 20 yılında bazı kentler Augustus tarafından serbest kent ilan edilirken Bergama’da bu kentlerden biri oldu.²²⁴ August’dan sonra tahta çıkan imparatorlar, Caligula, Claudius ve Nero dönemlerinde (İ.S. 38-68), Batı Anadolu’da dikkat çekici değişiklikler gerçekleşmemiştir.²²⁵ Yaşlı Plinus, Mysia Bölgesi’nin 18 kenti arasında Bergama’u da saymış ve Asya eyaletinin en önemli kenti olarak göstermiştir.²²⁶ İmparator Traian Dönemin’de (İ.S. 98-117) kente yeni yapılar kazandırılmaya başlandı.²²⁷ Traianus adına yapılmaya başlanan Traianeum yapılan anıtların en önemlisiydi.²²⁸ Traianus’un evlatlığı Hadrianus Dönemin’de (İ.S. 117-138) Traianeum tapınağı bitirildi. Böylelikle kentte Augustus’tan sonra yine bir Roma İmparatoru adına tapınak yapılmış oldu.²²⁹ Hadrianus zamanında Asya Eyaleti’nin birinci kenti unvanını alan Bergama, Antoninus Pius yönetimi sırasında (İ.S. 138-161) bu ünvanını Ephesos’a kaptırdı.²³⁰ 2. yy.’da Bergama’dan, Mysia’nın bir parçası olarak bahsedilir.²³¹

²¹⁷ Radt, s. 40.

²¹⁸ Radt, s. 42.

²¹⁹ Radt, s. 43.

²²⁰ Radt, s. 42.

²²¹ Radt, s. 42.

²²² Radt, S. 42.

²²³ Belke, TIB. 14.

²²⁴ Radt, s. 43.

²²⁵ Radt, s. 43.

²²⁶ Belke, TIB. 14.

²²⁷ Belke, TIB. 14.

²²⁸ Radt, s. 44.

²²⁹ Radt, s. 44.

²³⁰ Belke, TIB. 14.

Smyrna bu tarihte Batı Anadolu'nun en geniş yerleşmeleri arasında gösterilmektedir.²³² Büyük bir doktor olan Aelius Galenus, İ.S. 129-131 yılları arasında Bergama'da doğmuştur.²³³ Ünlü konuşmacı Aelius Aristides (İ.S. 117-181), özellikle Asiklepios kültü için birçok kez Bergama'yı ziyaret etmiştir.²³⁴ Bu süre içerisinde Bergama'da İ.S. 4. yy.'da bir tıp okulu gelişti. Bergama'da doğan ünlü Doktor Oreibaisos, Mısır'da eğitimini tamamladıktan sonra Bergama'da çalıştı.²³⁵ Öğrendiklerini Bergama'da uygulayan Oreibaisos'un çalışmalarına bir müddet Sardes'de devam etmiştir.²³⁶ İmparator Julian İ.S. 351 yılında Bergama'ya geldiği zaman Oreibaisos ile tanışıp, tedavi olmuştur.²³⁷ 3. yy. sonlarında Bergama'ya 53 mil mesafede bulunan Adramyttion'da bir karargâh kuruldu.²³⁸ Bu dönem de Bergama Küçük Asya'da önemli yolların kesiştiği bir merkezdi.²³⁹ Diocletianus'un yapmış olduğu bir dizi reform ile Bergama, Kaikos Ovası'nı ve Aiolis-İonia kıyılarının Menderes'e kadar olan kısmına yayılmış, küçülmüş Asya Eyaleti'nin bir parçası konumuna geldi.²⁴⁰ Küçülmüş olan bu eyaletin, Smyrna, Ephesos, Tralleis ve Bergama'dan oluşan dört Metropolü bulunmaktaydı.²⁴¹ Yeni İmparatorluk başkenti Konstantinopolis'in tasarımı sırasında Bergama'dan getirilen heykeller de kullanıldı.²⁴² Bergama bu tarihlerde, Yeni Platonculuk felsefesinin merkezi konumundaydı.²⁴³ İ.S. 280-352 yılları arasında yaşamış filozof Aidesios tarafından Bergama'da bir felsefe okulu kuruldu.²⁴⁴ Daha sonra İ.S. 362 yılından sonra

²³¹ Belke, TIB. 14.

²³² Belke, TIB. 14.

²³³ Belke, TIB. 14.

²³⁴ Belke, TIB. 14.

²³⁵ Belke, TIB. 14.

²³⁶ Belke, TIB. 14.

²³⁷ Belke, TIB. 14.

²³⁸ Belke, TIB. 14.

²³⁹ Belke, TIB. 14.

²⁴⁰ Radt, s. 47.

²⁴¹ Radt, s. 47.

²⁴² Belke, TIB. 14.

²⁴³ Belke, TIB. 14.

²⁴⁴ Belke, TIB. 14.

Eustathios ve karısı Sosipatra bu okulda çalışmalarını sürdürdü.²⁴⁵ Okul, İ.S. 5. yy.'a kadar varlığını korudu. Tahminen İ.S. 477 yılından sonra kapatıldı.²⁴⁶ İ.S. 6. yy.'da Bergama, Asya'da bir vali şehri olmuştu.²⁴⁷ İ.S. 665 yılında Araplar, Abdarrahan Halid önderliğinde Amorion'u ele geçirdiler.²⁴⁸ Araplar Bizans şehirlerine karşı buradan saldırılar düzenliyordu ve bu şehirler arasında Bergama'da bulunuyordu.²⁴⁹ İ.S. 641-668 yılları arasında II. Konstantin tarafından Arap tehdidine karşı gerçekleştirilen bir askeri kampanya ile Bergama'nın Akrapol'ü tahkim edilip yeniden onarılmıştır.²⁵⁰ İ.S. 7. yy. sonuna doğru kent fakirleşmeye başladı.²⁵¹ İmparator Heraklios önderliğinde İ.S. 7. yy.'da eyaletlerin yönetiminde askeri tehditlere karşı yeni bir düzenlemeye gidilmiş, askeri yöneticilere sivil yöneticiler karşısında üstünlük verilmiştir.²⁵² Birkaç kent Thema adı verilen bir askeri idare bölgesinde toplanmaktaydı.²⁵³ Fakat bu sistemde Arap saldırıları karşısında başarısız olmuş ve Arap ordularına komutanlık eden Mesleme, İ.S. 715-716 yıllarında Ephesos, 716'da Sardes ve Bergama'yı ele geçirdi.²⁵⁴ Bergama'da yenilgiye uğrayan diğer kentlerde olduğu gibi erkekler öldürüldü, kadın ve çocuklar köle olarak satıldı, kent yağmalanıp yıkıldı.²⁵⁵ Bergama'nın bu tahribattan sonra iki yüzyıl boyunca virane olarak kaldığı düşünülmektedir.²⁵⁶ Araplar bu istilanın ardından Konstantinapolis'i işgale kalkıştı. Fakat İmparator 3. Leo'nun başarılı direnişi sonucunda bir yıl süren kuşatma püskürtüldü.²⁵⁷ Bu zaferin ardından İmparator III. Leo Anadolu'nun terk edilmiş kentlerini yeniden organize etti.²⁵⁸ Konstantin VII. Porphyrogennetos

²⁴⁵ Belke, TIB. 14.

²⁴⁶ Belke, TIB. 14.

²⁴⁷ Belke, TIB. 14.

²⁴⁸ Belke, TIB. 14.

²⁴⁹ Belke, TIB. 14.

²⁵⁰ Belke, TIB. 14.

²⁵¹ Belke, TIB. 14.

²⁵² Radt, s. 47.

²⁵³ Radt, s. 47.

²⁵⁴ Radt, s. 48.

²⁵⁵ Radt, s. 48.

²⁵⁶ Radt, s. 48.

²⁵⁷ Radt, s. 48.

²⁵⁸ Radt, s. 48.

tarafından Bergama İ.S. 10. yüzyılın ilk yarısında, halk dilinde Asya eyaleti olarak adlandırılan ve başkenti Ephesos olan 21 kentin bulunduğu Therakesion Theamasın'a 8. Polis olarak eklendi.²⁵⁹ Arap akınlarından sonra hiçbir zaman eski haline kavuşamayan Bergama, bir Piskoposluk merkezi olarak kaldı.²⁶⁰ İmparator IV. Leo, askeri birimler içerisinde bahriyeye daha çok önem veriyordu.²⁶¹ Bu kapsamda Bergama İ.S. 859'da denizcilerin bulunduğu, merkezi Smyrna'da bulunan Samos Theması'na dâhil edilmiştir.²⁶² Bergama İ.S. 1056 yılında, bir devlet düşmanı olan Theodosios'un sürgün yeri olmuştur.²⁶³ İ.S. 11. yy.'da başarısız yöneticiler, iç karışıklıklar ve Türk akınlarıyla sarsılan Bizans Devleti'nde Smyrna ve Nikaia Türklerin eline geçmişti.²⁶⁴ Türk akınlarından kaçan Bizans halkı Bergama'ya sığınmaktaydı.²⁶⁵ İ.S. 12. yy.'da bu nüfus artışıyla birlikte kentin sınırlarında bir genişleme görülür.²⁶⁶ İ.S. 12. yy.'da İmparator Manuel I. Komnenos'un yönetiminde bir istikrar sağlanmış ve Bergama'da sınır Theması olan Neokastra Theması'na bağlanmıştı.²⁶⁷ Yeni kurulan bu Theman'ın komutanı Bergama Kalesi'nde ikamet ediyordu. Bergama tekrar kırsal bir kentin ulaşabileceği en yüksek rütbe olan Metropolisliğe kadar yükselmişti.²⁶⁸ İ.S. 1204 yılında başkent Konstantinopolis, dördüncü haçlı seferi sırasında Latinler tarafından ele geçirilmiştir.²⁶⁹ Bizans büyük yıkımdan küçük topraklarla kurtulabilmiştir.²⁷⁰ İmparator Komnenos Pontus bölgesini aldı, Bergama'nın dâhil olduğu Neokastra Theması'nı da içine alan Nikaia Devleti olarak anılan, Kuzey Batı Anadolu bölgesi Theodoros I. Laskaris'e (İ.S. 1204-1222) düştü.²⁷¹ Daha sonraki dönemde Theodoros II. Laskaris, Nekostra

²⁵⁹ Belke, TIB. 14.

²⁶⁰ Radt, s. 48.

²⁶¹ Radt, s. 48.

²⁶² Radt, s. 48.

²⁶³ Radt, s. 48.

²⁶⁴ Radt, s. 48.

²⁶⁵ Belke, TIB. 14.

²⁶⁶ Belke, TIB. 14.

²⁶⁷ Radt, s. 48.

²⁶⁸ Radt, s. 48.

²⁶⁹ Belke, TIB. 14.

²⁷⁰ Radt, s. 48.

²⁷¹ Radt, s. 48.

Themasın'dan ve Bergama'nın harap halinde bile antik kentin görkemini anlatan bir rapor (İ.S. 1254-1258) hazırladı.²⁷² Bu raporda Kızıl Avlu, tiyatro gibi antik yapılarından hayranlıkla söz eder.²⁷³ İ.S. 1269 yılında Khliara'da ciddi yıkıma yol açan deprem Bergama'da da hissedildi.²⁷⁴ Ağustos 1333'de şehri ziyaret eden Arap gezgin İbni Battuta, seyahatnamesinde Bergama'dan harabe olarak bahsederken Akropolis'den hayranlıkla söz eder.²⁷⁵ İ.S. 1402 yılı sonbaharında Timur Lenk önderliğinde Moğollar, Assos, Adramyttion, Bergama gibi şehirleri ele geçirdiler.²⁷⁶ Türkler gibi Bizanslılar da işkence yapılarak esir alındılar.²⁷⁷ Şehir 1407 yılında ise Osmanlıların eline geçti.²⁷⁸ 1414 yılında Kâtip Paşa'nın Sakız adası ve Bergama arasında pamuk ticareti yapmakta olduğu bilinmektedir.²⁷⁹ 22 Şubat 1424 tarihinde Bizans ile barış anlaşması imzalayan Sultan II. Murat, Trakya'dan Küçük Asya'ya çekilerek Magnesia, Smyrna, Bergama ve Ephesos'a ziyaretlerde bulundu.²⁸⁰ Bergama 19. yüzyılda; Ekim 1859, Haziran 1860, Aralık 1878, Kasım 1895 ve Temmuz 1897 tarihlerinde birçok kez depreme maruz kalmıştır.²⁸¹

2.2. BERGAMA'DA HİRİSTİYANLIK

Bergama, Antik Dönem'de pagan dinin merkezi olduğu gibi Hristiyanlığın kabulünden sonra Hristiyanlığın merkez şehirlerinden birisi olmuştur.²⁸² M.Ö. 1. yy.'da Bergama ve Adramyttium'da yaşayan bir Yahudi topluluğu bulunmaktaydı. Düzenli aralıklarla Kudüs'deki Yahudi tapınağı için bağış yapmaktaydılar.²⁸³

²⁷² Radt, s. 48.

²⁷³ Radt, s. 48.

²⁷⁴ Belke, TIB. 14.

²⁷⁵ Belke, TIB. 14.

²⁷⁶ Belke, TIB. 14.

²⁷⁷ Belke, TIB. 14.

²⁷⁸ Belke, TIB. 14.

²⁷⁹ Belke, TIB. 14.

²⁸⁰ Belke, TIB. 14.

²⁸¹ Belke, TIB. 14.

²⁸² Güngör, s. 116.

²⁸³ Belke, TIB. 14.

Hristiyanlığın ilk Azizlerinden olan Aziz Antipas Bergama'da doğmuştur. Aynı zamanda dünyanın bilinen ilk dış hekimidir.²⁸⁴ Bergama'da fildişinden yapılan bir boğa heykelinin içine konulup, yakılmıştır.²⁸⁵ Bergama, İmparator Domitian'ın ölümünden kısa süre önce, şehirde gerçekleşen Antipas cinayetine atıfta bulunularak kurtarıcı şehirler arasında gösterilmiştir.²⁸⁶ Akropolis Tepesinde'ki pagan kültürüne ait Zeus Altarı ve tapınaklar ile Aziz Antipas cinayeti nedeniyle şehir, Aziz Yonnah tarafından Bergama adına yazılan vahiyde, şeytanın oturduğu yer olarak adlandırılmıştır.²⁸⁷ Aynı zamanda bu vahiy sayesinde Hristiyanlığın ilk 7 kilisesinden biri olan Apostolodis'in Bergama'da inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁸⁸ Bergama'da İ.S. 3. yy.'da paganlık halen çok güçlüydü. Bununla birlikte baş melekler, Mikail, Gabriel, Raphael, Raquel'e de tapınım mevcuttur. İ.S. 4. yy.'ın ortalarında Yahudi topluluğunun bir türbesi olduğu bilinmektedir.²⁸⁹ İ.S. 343'de bu topluluk Sofya Konsülü'ne katıldı. İ.S. 4. yy.'a ait bir metinde Hristiyan toplumunun ilk liderini Gaius olduğundan bahsedilmektedir. İ.S. 360'ta Piskopos Draontis, Dionses kargaşası nedeniyle Konstantinopolis'de bir Synod'da empoze edildi.²⁹⁰ Halefi Barlemenos, Antiochia'da gerçekleşen bir Synod'da seçildi.²⁹¹ Bisshop Philippos İ.S. 431'de Ephesos konsülü olarak atandı. İ.S. 449'da Ephesos'un Ruber Synod'unda, rahip Eutropius vardı. Ayrıca İ.S. 451 yılında Kalkedon'un konsilinde bulundu.²⁹² İ.S. 558'de Bergama'da Miaphsitische topluluğu bulunmaktaydı.²⁹³ İ.S. 681 yılında Konstantinopolis konsilinde Bergama, rahip Theodoros tarafından temsil edildi. Bergama'un, Andreas Diakonuna ait İ.S. 7. yy.'a tarihlenen bir mühür bulunmuştur. Piskopos Basileios, İkinci Nikaia Konseyi'nde Bergama'yı temsil etti

²⁸⁴ Belke, TIB. 14.

²⁸⁵ Belke, TIB. 14.

²⁸⁶ Belke, TIB. 14.

²⁸⁷ Güngör, s. 115.

²⁸⁸ Güngör, s. 115.

²⁸⁹ Belke, TIB. 14.

²⁹⁰ Belke, TIB. 14.

²⁹¹ Belke, TIB. 14.

²⁹² Belke, TIB. 14.

²⁹³ Belke, TIB. 14.

(t1b13).²⁹⁴ İ.S. 717-723 yılları arasında Bizans tahtına oturan İmparator Philipikos, Arap akınları sırasında Bergama'ya göç eden Ermeni ailelerinden birine mensuptur.²⁹⁵ Rahip Methodios 879'da Patriarch Phoedos'a haklarının geri verildiği Constantinoupolis'deki Synod'a katıldı.²⁹⁶ Bergama'da bulunan 9. yüzyıla tarihlenen bir mühür üzerinde, Georgios Episkopos Poleös'un Bergama piskoposu olduğundan bahseder. Aynı döneme tarihlenen bir başka mühür üzerinde ise Piskopos Andrcas'dan bahsedilmektedir.²⁹⁷ Piskopos Pothos'un İ.S. 10. yüzyıla tarihlenen, Piskopos Leon'un ise İ.S. 11. yy. veya 10.yy.'a tarihlenen mühürleri bilinmektedir.²⁹⁸ Georgios, 1250 yılından önce Bergama'nın Başpiskoposu oldu.²⁹⁹ 1256 yılında Nymphaion Synod'una katılmıştır.³⁰⁰ Şubat 1274'te Bergama'da bir Başpiskopos, kilise birliği hakkında Papa Gegory X'e bir mektup yazmıştır.³⁰¹ İlerleyen yıllarda Şubat 1274- Ekim 1295 arasında Bergama, Metropolislik rütbesine yükseltilmiştir.³⁰² 1295-1317 yılları arasında Bergama'da yaşamış olan ünlü düşünür Antilaten Arsenios bu süre zarfında Konstantinapoli'de birkaç sendikal toplantıya katıldı.³⁰³ 1327 yılına tarihlenen bir metinde Bergama'nın Metropol olduğundan bahsedilir.³⁰⁴ 1387 yılında ise tekrar Ephesos'un Metropol, Bergama'un ise sıradan bir kent durumuna geldiğini görmekteyiz.³⁰⁵

260'da Goth saldırılarına karşı, Bergama'da kale tepesini çevreleyen, bir kısmı Helenistik Dönem surlarının üzerinde bulunan, bir tahkimat suru inşa edilmiştir.³⁰⁶ Bu durum eski dönem yapılarının Roma tarafından da kullanıldığına

²⁹⁴ Belke, TIB. 14.

²⁹⁵ Güngör, s. 116.

²⁹⁶ Belke, TIB. 14.

²⁹⁷ Belke, TIB. 14.

²⁹⁸ Belke, TIB. 14.

²⁹⁹ Belke, TIB. 14.

³⁰⁰ Belke, TIB. 14.

³⁰¹ Belke, TIB. 14.

³⁰² Belke, TIB. 14.

³⁰³ Belke, TIB. 14.

³⁰⁴ Belke, TIB. 14.

³⁰⁵ Belke, TIB. 14.

³⁰⁶ Belke, TIB. 14.

işaret etmektedir.³⁰⁷ Kale tepesinin Kuzeybatı yamacında bulunan tiyatro sarı bir yamaçta inşa edilmiştir. Ayrıca kale tepesinde bir İon tapınağı, kuzeyde daha yüksek bir zeminde Traian Tapınağı, Athena Tapınağı ve ünlü Zeus Altarı'nın temelleri bulunmaktadır.³⁰⁸ Pazar yeri ve bir saray kompleksinde akropolisde yer alıyordu.³⁰⁹ İmparator Justinyanos Dönemin'de başta başkent olmak üzere birçok kentte bulunan Pagan kültürüne ait eserler yıkılmıştır.³¹⁰ Bergama'da yer alan tapınak ve Pagan yapıları yıkılmış, yerine kilise ve manastırlar inşa edilmiştir.³¹¹

Kızıl Avlu, 58 x 26 m ölçülerinde 19 m yüksekliğinde tuğladan yapılmıştır. 265 m uzunluğundaki yapı 100 metre genişliğindeydi.³¹² Daha sonra çeşitli yapılar eklendi. Antik çağın sonlarında Kızıl Avlu'da ilk şehitlerden Antipas'a adanmış bir kilise inşa edilmiştir.³¹³

2.3. BİZANS DÖNEMİ BERGAMA KİLİSELERİ

Bizans Dönemin'de Hıristiyanlığın etkisi ile birçok kentte mimari yapılar restore edilerek kilise ya da manastır olarak kullanıma alınmıştır. Bu durum Bergama içinde geçerlidir.³¹⁴ A.G. Sofianonun, "Pergame Moderne et Antigum" isimli eserinde bu kiliselerin yerleri hakkında bilgiler vermektedir.³¹⁵ Bu eserin yanı sıra; Berlin Müzesi'nin 1923'te yayınladığı "Führer durch die Ruinen von Bergama" isimli eserinde ve ayrıca W. Schultzen'in, 1926 yılında yayınladığı "Altchristliche Stadte und Landschaften" çalışmasında Bergama'daki Bizans Kiliselerine ait bilgiler, bu kiliselerin yerlerini tespit edebilme imkânı sunar.³¹⁶

³⁰⁷ Belke, TIB. 14.

³⁰⁸ Belke, TIB. 14.

³⁰⁹ Belke, TIB. 14.

³¹⁰ Güngör, s. 115.

³¹¹ Güngör, s. 115.

³¹² Belke, TIB. 14.

³¹³ Belke, TIB. 14.

³¹⁴ Güngör, s. 116.

³¹⁵ Güngör, s. 116.

³¹⁶ Güngör, s. 116.

Eumenes Agorasında, Aziz Demetreos'un olduğu öne sürülen kilisenin bugünkü temellerine ait eserler ele geçirilmiştir. Bu kalıntılar üzerine daha sonraki yıllarda bir mezarlık inşa edilmiştir³¹⁷.

Asklepion'da Zeus-Asklepios tapınağında Hristiyanlığa ait kalıntılar bulunmuştur.³¹⁸

Azize Theodora kilisesi bugün tümüyle yıkılmıştır.³¹⁹

Aziz Antipas kilisesi, kale tepesinde yer almaktadır.³²⁰

Zoodokhos Pighi kilisesi, mermerden inşa edilmiştir.³²¹

Athena Polias tapınağında bulunan haç ve Hristiyanlığa ait diğer parçalardan burada kilise olduğu anlaşılmaktadır.³²²

Tiyatro terasında kayaların içine oyularak inşa edilmiş bir kilise yapısı mevcuttur.³²³

Aziz Georgios kilisesinde Georgios'a ait eserler bulunmuştur. Aziz Georgios için her yıl 23 Nisan'da anma törenleri düzenlenirdi.³²⁴

Kızıl Avlu Bazilikası'nın, 4. yüzyıl başında bir kiliseye dönüştürüldüğü bilinmektedir.³²⁵

Bugün, bu kiliselerden sadece Kızıl Avlu günümüze ulaşabilmiştir.³²⁶ Antik dönemde Mısır tanrıları Serapis ve Orisis'e adanmış bir tapınak olarak yapılan eserin, Bizans Devrinde yapılan tadilatlar ile kiliseye çevrildiğini görmekteyiz.³²⁷ Yukarı Agora'da yer alan Attalos evi önünde, bir kiliseye ait olan apsis duvarı keşfedilmiştir.³²⁸ Bergama Parmak batıran mevkiinde yine küçük boyutlu bir kilise

³¹⁷ Güngör, s. 116.

³¹⁸ Güngör, s. 116.

³¹⁹ Güngör, s. 116.

³²⁰ Güngör, s. 116.

³²¹ Güngör, s. 116.

³²² Güngör, s. 116.

³²³ Güngör, s. 116.

³²⁴ Güngör, s. 116.

³²⁵ Güngör, s. 116.

³²⁶ Güngör, s. 117.

³²⁷ Güngör, s. 117.

³²⁸ Güngör, s. 117.

harabesi bulunmaktadır.³²⁹ Bunların dışında yapılan çalışmalar sonucunda Asklepios'da çok küçük boyutlarda bir vaftiz havuzu da tespit edilmiştir.³³⁰ Diğer Kiliselerin yerleri ise yukarıda belirtilen eserler ve kazı raporları yardımıyla elde edilen bilgilerdir.³³¹

³²⁹ Güngör, s. 117.

³³⁰ Güngör, s. 117.

³³¹ Güngör, s. 117.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MÜHÜRLER KATALOĞU

1. *Apo Hypaton Ioannes*

- Envanter no** : 6.7.99
- Ölçüler** : Ç., 2.7 cm, Ağ., 10.26 g., Kl, 0.4 cm.
- Müzeeye geliş şekli** : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den 2.000.000 TL karşılığında, 20 Ekim 1999 tarihinde satın alınmıştır.
- Tarihlendirme** : İ.S. geç 6. - erken 7. yy.
- Durum** : Ön yüzde, yazıtın alt ve üst kısımlarında, kordonun geçtiği deliklerin çıkış noktasında, kayıplar mevcut. Bu kayıplar yazıtı çok etkilememesine rağmen büyük ihtimalle var olan bir bordürün yok olmasına neden olmuştur. Arka yüzde ise tahribat yazıta kadar ulaşmış ve ilk satır ile son satırda bazı harfler zarar görmüştür.
- Ön yüz** : Dört satır yazı bulunmakta;
+ ΙΩ
ΑΩΟΥ
ΑΠΟ ΥΠΑ
ΤΩΝ.
- Arka yüz** : Dört satır yazı bulunmakta;
ΔΟΥ
ΛΟΥ ΤΗ.

ΘΕΟΤΟ

.Ο.

Yazıt açılımı : Ἰωάννου ἀπὸ ὑπάτων, δούλου τῆ[ς] Θεοτό[κ]ο[υ].

Mührün birebir paraleli bilinmemekle beraber, Zacos- Veglery tarafından yayınlanan iki mühür üzerinde yer alan; + ΙΩΑ|ΝΝΟΝ Α|ΠΟ ΥΠΑ|ΤΩΝ - + ΔΟΝ|ΛΟΝ ΤΗC | ΘΕΟΤΟ|ΚΟΝ. yazıtı ile benzerlikler bulunmaktadır.³³²

Mühür üzerinde kullanılan Ypsilon'un, İ.S. 6. yy. sonuna kadar kullanılan Latince formuna benzediği için mührü, İ.S. geç 6 - erken 7. yy.'a tarihlendirebiliriz. Apa Hypaton basit bir unvan olabileceği gibi, Latin döneminde Batı Anadolu'da şehir yönetimlerine vali olarak atanan Konsül'e denk bir unvan da olabilir.

2. Ioannes

Envanter no : 4.7.92

Ölçüler : Ç., 2.1 cm., Ağ., 7.75 g., Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Rafet Tüm'den, 8 Ekim 1992 tarihinde, 30.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Buluntu yeri : Bostancı köyü, Manisa, Kırkağaç.

Tarihlendirme : İ.S. 7. yy.'ın ilk yarısı.

³³² Zacos – Veglery, *Byzantine lead seals, I. cilt/1-2-3*, Basel, 1972, no: 863 a-b, (7. yüzyıla tarihlenmektedir.)

Durum : Ön yüzde monogramın sol üstüne denk gelen kordonun çıkış deliğinin bulunduğu alanda V şeklinde kırık mevcut. İlk satırın ortasındaki Omega üzerinde V şeklinde kırık mevcut.

Ön yüz : Düz çizgi bordür ile alan sınırlandırılmıştır. Mühürler üzerinde çok sık kullanılan haç monogramı ile 'Ιωάννου yazıtı yer almaktadır.³³³ Harfler haçın kolları ucuna yerleştirilmiştir.

Arka yüz : Ön yüzde olduğu gibi alan çizgi bordür ile sınırlandırılmıştır. Merkezde iki satır ΙΩΑΝ|NOV: 'Ιωάννου. yazıtı yer almaktadır. Yazıtın altında iki nokta arasında haç sembolü yer almakta. Yazıtın üst kısmı, büyük olasılıkla mührün ait olduğu belge açılırken zarar görmüş. Ancak bozulmamış halinde yazıtın altında yer alan haç sembolü, yazıtın üstünde de olmalıydı.

Bazen mührün ön yüzünde ki yazı arka yüzünde de kullanılıyorsa arka yüzde Latin formu tercih edilmekteydi .³³⁴ Fakat bu mühür üzerinde Greek harfleri kullanılmıştır. Birebir paralelini bulamamak da İstanbul'dan ön yüzünde benzer bir monogram, arka yüzünde ise + |ΙΩΑ|NNO|V bir mühür ile benzerlikler bulunmaktadır.³³⁵

3. Elouza Rahibi Mikhael

³³³ Zacos – Veglery, (bu kitap ve diğer koleksiyonlarda bir çok örnek görülebilir.)

³³⁴ Dumbarton Oaks Seals no: 58.106.4767. (online catalog numaraları verilmiştir. Bundan sonraki bölümlerde DO kısaltması kullanılacaktır.)

³³⁵ Jean Ebersolt, **Catalogue des sceaux byzantins**, Feuardent Freres, Paris, 1922, İstanbul.8.87. (ilerleyen sayfalarda İstanbul ve envanter numarası verilerle gösterilecek.)

Envanter no	: 8.7.99
Ölçüler	: Ç., 2.2 cm, Ağ., 11.20 g, Kl., 0.4 cm.
Müze geliş şekli	: Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.
Tarihlendirme	: İ.S. geç 6. yy veya 7. yy. başı.
Durum	: Ön yüzde Meryem'in başının üstüne ve büstün tam altına denk gelen, kordon giriş ve çıkışlarında kırıklar mevcuttur. Meryem'in sol tarafında aşınmadan dolayı yüksek ihtimalle orjinalinde mevcut olan haç sembolü kaybolmuştur. Arka yüzde, bordür çizgisi aşınmış, haçın sol alt çeyreğinde yazıt silinmiştir. Yine kordon deliklerinin girişler dejenere olmuştur.
Ön yüz	: Ön yüzde çizgi bordür içerisinde Thetokos büstü bulunmaktadır. Meryem göğsünde bebek İsa'yı emzirirken resmedilmiştir. Meryem'in başının iki yanında Greek Haçı yer alır.
Arka yüz	: Çizgi bordür içerisinde, merkezde bir Latin Haçı bulunmaktadır. Haçın kolları arasında yer alan boşluklarda ΜΙΧΑ-ΗΛ ΕΛ siglaları yer alır. Haçın sağ kolu kolu ucunda, yazıtın son harfi Lambda üzerinde S görülmektedir.

Micheal ismi açıkça okunabilsede son harfleri okumak güçtür. Sonda yer alan Epsilon ve Lamda kilise adamı ya da rahip anlamına gelen ἐλ(αχίστου) kısaltması olabilir. Eğer bu kombinasyon içerisinde bir piskoposluk gizlenmişse, piskoposluk bölgesi olan Phrygia'nın Laodikeia metropolisinin yardımcı piskoposu Ὡλουζα / Ὡλουζα, olabilir.³³⁶ Sonuç olarak yazıt Μιχαήλ Ἐλ(ού)ζ(ης ya da Ἐλ(ού)ζ(ων) olarak okunabilir.

Mührü belli bir tarihe oturtmak güç olmakla birlikte büyük olasılıkla İ.S. geç 6 veya 7. yy.'a tarihlenebilir. 7.yy.'da İ.S. 681 yılında konsüle katılan bir Patrikios olarak yalnızca bir Piskopos bilinmektedir.³³⁷

³³⁶ Giorgio Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, Edizioni Messaggero, Padova, 1988, s. 159.; Jean Darruzes, *Notitae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Institut français d'études byzantines, Paris 1981, s. 456, 459

³³⁷ Fedalto, 159.

4. Paphlagonia'nın Genikos Kommerkiarios'u Patrikios Stephanos

Envanter no : 1.7.99.

Ölçüler : Ç., 2.9 cm, Ağ., 20.50 g, Kl, 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 659 – 668.

Durum : Ön yüzde muhtemelen var olan bir çizgi bordür yok olmuş. Kordon girişlerinde kırıklar mevcut. Arka yüzde de bordür çizgisi görünmemektedir. Kordon girişlerindeki kırıklar mührün alt yarısında bulunan son satıra ciddi zarar vermiştir.

Ön yüz : Mühür üst kısmında iki büst, alt kısmında yazıt kullanılarak ikiye bölünmüştür. Mührün üst yarısında iki İmparator büstü bulunmaktadır. Sol tarafta uzun sakallı resmedilmiş olan İmparator Constant II. yer almakta. Sağ tarafta ise oğlu Constantine IV. resmedilmiştir. Her ikisi de tepesinde haç bulunan taçları ve sağ ellerinde haç tutarken betimlenmiştir. Figürlerin altında ise üç satır yazıt yer almaktadır;

+ CTEΦANΘ ΠΑ

ΤΡΙΚΙΘ ΚΑΙ .

.|.N... ..

Arka yüz : Mühür yine yatay bir şekilde ikiye bölünmüş, üst kısımda İmparator Constant'ın daha küçük oğulları Hakleios ve Tiberios resmedilmiştir. Alt bölümde ise yine üç satır yazıt bulunmaktadır;

ΕΡΚΙΑΡΙΘ Α

.....ΗC Π.

.....

Yazıt Açılımı : + Στεφάνου πατρικίου καὶ [γε]ν[ικοῦ κομμ]-ερκιαρίου ἀ[ποθήκ]ης Π[αφλαγονίας]

Son satır kesin olmamakla beraber Paphloagonia'ya atıfta bulunan Pi kısaltması olabilir. Bu dönemde Kommerkiarioi'ların atanma tarihleri kesin olarak bilinmediği için, mühürü 659-668 yılları ya da 659-663 yılları arasına tarihlendirmeliyiz. Stephenosun farklı illerde, kommerkiarioi, patrikos, apo hypaton çeşitli görevler aldığı bilinmektedir.³³⁸ Daha geç bir döneme ait örnekte ise Stephenos, Paphlagonia Apotheke'si'nin Apo hypaton, Patrikos, Stratiotikos Logothetes ve Genikos Kommerkiarios ünvanlarının tümü kullanılarak betimlenmiştir.³³⁹

5-6. *Apo eparchon Nikolaos*

5.

³³⁸ Cf. Zacos – Veglery I/1, s. 145, 1; **DOSeal**, Catalogue of Byzantine Seal at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, ed., NESBITT, Washington D.C., 1991, 1994, 1996, 2001, 2005, 200

³³⁹ Zacos – Veglery I, s. 144; DOSeals IV 11.20.; Triton XI, Robert E. Hecht collection of Byzantine seals, Classical Numismatic Group, Lancaster, Pa, 2008, 1118.(benzer yazıt bulunmakta fakat stratiotikos logothetes yok ve Constant'ın iki genç oğlunun sakalları daha kısa).

Envanter no : 5.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.4 cm, Ağ., 13.11 g, Kl., 0.4 cm

Müzeeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Durum: Ön yüz de kordon giriş çıkışlarında kırıklar mevcut. Bordür çizgisi aşınmış. Kartalın kanatları arasında bulunan yazıt siliktir. Arka yüz de kordon giriş çıkış noktalarında kırıklar mevcuttur. Bordür çizgisi yok olmuş.

6.

Envanter no : 7.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.4 cm, Ağ., 13.18 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Durum : Ön yüzde kordon giriş deliklerinde bordür çizgisini aşarak merkezde figürün yer aldığı alana kadar giren kırıklar mevcuttur. Arka yüzde kırıklar üst kısımda yer alan ilk satırdaki yazıta zarar vermiştir.

Tarihlendirme : İ.S. 7. yy. sonu.

Ön yüz : 5 ve 6 numaralı bu iki mühür birbirine çok yakın örneklerdir. Her iki örnekte de çizgi bordür içerisinde, merkezde kanatlarını iki yana açmış bir kartal motifi bulunmakta. Kartalın başının üzerinde, kanatlarının arasına denk gelen Laurent tip V tarzında bir monogram mevcuttur. 5 numaralı örnekte kartalın boyutu 6. örnektene göre daha büyük, monogram ise biraz daha küçük

resmedilmiştir. Bu tarz mühürlerin pek çok örneği bulunmaktadır. Dumbarton Oaks'da altı örnek bulunmaktadır.³⁴⁰ Efes Müzesinde bir örnek bulunmaktadır.³⁴¹ Zacos koleksiyonunda da birçok örnek bulunabilir.³⁴²

Arka yüz : Çizgi bordür içinde süslemesiz 4 satır yazıt bulunmaktadır;

+ ΝΙΚ
ΟΛΑΩ Α
ΠΟ ΕΠΑ
ΡΧΩΝ.

Yazıt Açılım : + Θεοτόκε βοήθει Νικολάω ἀπὸ ἐπαρχων. Şeklinde okunur.

Ön yüzde aynı figürün yer aldığı, arka yüzdeki yazıtta ise ufak farklılıkların bulunduğu iki örnek mevcuttur; + | ΝΙΚΟ|ΛΑΩ Α|ΠΟ ΕΠΑ|ΡΧΩΝ,³⁴³ ve: + ΝΙΚ|ΟΛΑΩ Α|ΠΟ ΕΠΑΡ|ΧΩΝ.³⁴⁴

Bu Níkoloas'ın İ.S. 7. yy. sonunda aktif olarak görev aldığını bilmekteyiz.³⁴⁵ Bu nedenle mührü İ.S. 7. yy. sonuna tarihlendirebiliriz.

³⁴⁰ DO 58.106.709, 718, 723, 5407; DO 55.1.; DO 58.106.718 bu mühürler Zacos – Veglery tarafından yorumlanmıştır, 664 b.

³⁴¹ J.-Cl. Cheynet, **Les sceaux byzantins du muse de Selçuk**. Rev. num. 1999, 342-343, no. 40 (İ.S. 7.yy. sonuna tarihlenir.).

³⁴² Zacos – Veglery 664 a.

³⁴³ Istanbul 5.17; DO 47.2.563; Auction Lanz 144, **Numismatische Raritäten**, Ancient and Medieval Coins, 24.11.2008, 808.; M. Konstantopoulos, Anastasias Stamoules, **Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα**, P.D. Sakellarios, Athens, 1930, s. 28.

³⁴⁴ Vitalien Laurent, **La Collection C. Orghidan: Documents de sigillographie byzantine**, Presses Universitaires de France, Paris, 1952, s. 296. ; J.-Cl. Cheynet-Morisson-Seibt, **Les sceaux byzantins de le collection Henri Seyring**, Bibliothèque nationale cop., PARIS, 1991, s. 20. ; Leonard Forrer, **Weber Collection Greek Coins**, Cilt 3, spink and son, London, 1922-1929, s. 27.

³⁴⁵ John Morris-M. Jones-J. Robert, **The Prosopography of the Later Roman Empire**, Cilt III, ss. 527-641, Cambridge Universty Press, Cambridge, 1992 s. 946.; R. J. LILIE ve diğerleri, **Prosographie Der Mittelbyzantinischen Zeit, Erste Abteilung**, Cilt 1-6 Berlin, 1999-2002, 5543.

7. *Epi ton deeseon Ioannes*

Envanter no : 7.7.99

Ölçüler : Ç., 2.5 cm, Ağ., 13.55 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 7. yy. sonu.

Durum : Ön yüzünde kanalın giriş kısımlarında kırık ve eksikler mevcut. Monogramın sol tarafı eksik. Arka yüzde bordür yok olmuş ve yazıt ciddi şekilde korozyona uğramıştır.

Ön yüz : Noktalı bordür içerisinde Laurent tip V tarzında bir haçlı hitap monogramı bulunmaktadır.

Arka yüz : Dört satır yazıt bulunmakta;

+ ΙΩΑ

NNΘ ΕΠ

ΤΩΝ ΔΕ.

CEΩΝ.

Açılım : Θ[εοτόκ]ε β[ο]ήθ[ει τῶ] σῶ [δ]ούλω Ἰωάννου επ[ὶ] τῶν δε[ή]σεων. Şeklinde okunur.

Laurent tarafından yayınlanmış, IFEB’de çok yakın bir benzeri bulunmaktadır.³⁴⁶

Laurent tip V Inovacative monogramı, yalnızca İ.S. 7. yy. sonunda bir tetragram ile kullanılmıştır. Bu sayede mührü İ.S. 7. yy. sonuna tarihlendirebilmekteyiz.

Epi ton deeson unvanı dilekçe bürosun da çalışan en yetkili kişiye verilmekteydi. Bu kişiler halkın imparatora yazdıkları dilek ve şikâyetlerle ilgilenmekteydi hatta bazen, saray haricinde şehirlere de bu iş için atanan kişiler bulunmaktadır.³⁴⁷

8. Stratelates Gregorios

Envanter no : 7.7.99.

Ölçüler : Ç., 2.5 cm, Ağ., 13.55 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel’den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

³⁴⁶ Vitalien Laurent, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, Editions du Centre national de la recherche scientifique, 815, Paris, 1963-1981, s. 235.

³⁴⁷ Laurent, *Corpus II*, s. 110; **Nicolas Oikonomides**, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1973, no: 322.

Tarihlendirme : İ.S. 7. yy. son çeyreği.

Durum : Ön yüzde kanalın giriş çıkış noktalarında kırıklar mevcut. Bordür sırası silik, monogramın sol kolu ucundaki harf zarar görmüştür. Arka yüz de kanal kırıkları özellikle alt tarafta yazıta kadar girmiştir. Bordür çizgisi yok olmuş.

Ön yüz : Basit bir haç monogramı bulunmaktadır. Γρηγορίου olarak açılmaktadır.³⁴⁸ Monogramın dört tarafında, süsleme elemanı olarak küçük haç motifleri kullanılmıştır. Monogram çelenk bordür ile sınırlandırılmıştır.

Arka yüz : Çelenk bordür ile çevrelenmiş, herhangi bir süsleme elemanı kullanılmamıştır. Dört satır yazıt bulunmaktadır;

CTP

ATHA

ATOV.

Yazıt açılım : Στρατηλάτου.

Mühür İ.S. 7. yy. son çeyreğine tarihlenmektedir. Zacos- Veglery tarafından yayımlanan Gregorios Stratelates'e ait bir mühür bulunmaktadır.³⁴⁹ Bu iki mühür aynı kişiye ait olabilir. Fakat diğer mührün ön yüzünde Theotokos Hodegetria büstü bulunmaktadır. Mührün arka yüzündeki yazıt ise bizim mührümüzle benzerlikler gösterir. Yine her iki yüzünde, bizim mührümüz ile benzer yazıtlar bulunduran örnekler bulunmaktadır.³⁵⁰ Statelates bu tarihte ordu komutanı olabileceği gibi özel bir isimde olabilir.³⁵¹

³⁴⁸ Zacos – Veglery no. 89, (benzer bir monogram fakat farklı bir gamma var.).

³⁴⁹ DO 58.106.4806, ed. Zacos – Veglery 1144.

³⁵⁰ Werner Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, V.1, Kaiserhof, Vienna, 1978. S.203.; DO 58.106.3641 ve 4417, ve DO 55.1.

³⁵¹ K. Wassiliou-Seibt, *From magister militum to strategos: the evolution of the highest military commands in Early Byzantium* (İ.S. 5. yy-7. yy). TM 21/1 (= Mélanges Jean-Claude Cheynet), 2017, ss. 789-802.

9. Ephesos Başpiskopos'u Theodoros

Envanter no : 8.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.5 cm, Ağ., 12.13 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 680/681

Durum : Ön yüzde kanal çıkışlarında kırıklar mevcut. Aziz'in halesi ve başının bir kısmı bu kırıklar yüzünden hasar görmüştür. Azizin sağ tarafında yine bir parça eksiktir. Arka yüzde kanal kırıkları ve mührün sol tarafında eksiklik mevcut.

Ön yüz : Çizgi bordür ile çevrelenmiş, sakallı bir aziz büstü bulunmaktadır. Aziz sol elinde bir gospel tutmaktadır. Büyük ihtimalle Efes'de tapınım gören Aziz Theologos olabilir.³⁵²

Arka yüz : Arka yüzde çizgi bordür ile çevrili, haç işareti ile başlayan 4 satır yazıt bulunmaktadır;

+ ΘΕΟ

ΔΩΡΘ Α

ΝΑΖΙΘ Ε

³⁵² Laurent, Corpus cilt/3, 1689. ; Laurent, Corpus cilt/1, 254.

ΠΙΣΚΟΠ

OV.

Yazıt açılımı : Θεοδώρου ἀναξίου ἐπισκόπου Ἐφέσου. Şeklinde okunmalıdır.

Efes sıklıkla kendini yüksek bir metropolit olarak görmekteydi ve şehir başpiskoposluk olarak anılmaktadır. Çünkü Hristiyanlığın bir havari olan Aziz Theologos tarafından burada kurulduğuna inanılmaktaydı. Bazen Aziz mühürlerinde daha mütevazı bir unvan olan Episkopos'u kullanmaktaydı.

Mühür yüksek ihtimalle İ.S. 680/681 tarihlerinde Constantinapolis ekumenikal konsülünde atanan Theodoros'a aittir.³⁵³ Benzer bir mühür üzerinde ön yüzde yine Aziz Theologos bulunmakta fakat burada büst iki haç motifi arasında yer almaktadır. Arka yüzünde ise + ΘΕΟ|ΔΩΡΩ ΑΡ|ΧΙΕΠΙΣΚΟ|ΠΟΥ ΕΦΕ|COV. yazıtı yer almaktadır.³⁵⁴

Dumbarton Oaks³⁵⁵ 'da 2, eski Zacos koleksiyonunda ise 3 benzer eser bulunmaktadır.³⁵⁶

10. *İmparator Leontios*

³⁵³ DOSeals, cilt III no. 14., s. 692,; PmbZ 7343

³⁵⁴ DOSeals, cilt. III 14.7.; Laurent, Corpus cilt/1, no: 254.

³⁵⁵ DO 55.1.4676 and 58.106.1836; DOSeals, Cilt III, no: 14.6.

³⁵⁶ Zacos – Veglery, no: 1249 b.

Envanter no : 3.7.99.

Ölçüler : Ç., 3.5 cm, Ağ., 41.24 g, Kl., 0.6 cm.

Müze geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 695-698 yılları arası.

Durum : Ön yüzde çelenk bordür ve figürde siliklikler mevcut. Yine kanala giriş çıkışlarında kırıklar mevcut. Arka yüzde kanal giriş çıkışlarında kırıklar mevcut. Figür dejenere olmuş ve silik bir görünümde.

Ön yüz : Çelenk bordür içerisinde Theotokos Hodegetria bulunmakta. Meryem kucağında bebek İsa ile resmedilmiştir. Meryem'in omuz hizasında iki tarafta haç motifi ile süsleme yapılmıştır. Kullanılan haç süslemeleri Grek Haçı formundadır.

Arka yüz : Cepheden uzun saçlı ve kıyafetli bir İmparator büstü bulunmaktadır. Elinde enine bir mızrak tutmaktadır. Omuz hizasının her iki tarafında ön yüze nazaran biraz daha büyük Grek haçı süslemesi bulunmaktadır. Bu figür Konstantinos IV' in mühür ve paraları üzerinde oldukça yaygın olarak görülür.³⁵⁷ Konstantinos IV, imparatorluk mühürlerinin arka yüzünde daha büyük bir haç sembolü kullanmaktaydı. Konstantinos IV, imperial mühürlerin üzerinde Theotokos Hodegetria figürünü oldukça sık kullanmıştır. Konstantinos'un halefi Iustinianos II, Theotokos Hodegetria betimini kullanmaya devam etmiştir.

Birçok araştırmacı bu tarz mühürlerin İmparator Konstantinos IV' e ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat biz bu mührün İmparator Leontios'a ait olduğunu düşünmekteyiz. Bir şekilde saltanatını Konstantinos IV'e bağlamak amacıyla benzer bir betim kullanmış olabilir.³⁵⁸ Leontios'de mühürlerinde ön yüzde Theotokos Hodegetria, arka yüzde haç motifleri arasında İmparator büstü kullanmaktaydı. Ancak arka yüzdeki İmparator betimi uzun bir loros giymiş şekilde betimlenmiştir.³⁵⁹ Ayrıca Tiberios II. Aspimar mühürleri üzerinde ön yüzde iki haç motifi arasında

³⁵⁷ Zacos – Veglery 22; DOSeals VI 23; Sokolova, *Pečati vizantijskich imperatorov*, St. Peterburg 2007, 57-58.

³⁵⁸ Seibt, *Bleisiegel I*, p. 77-78.

³⁵⁹ Zacos – Veglery 27.

Thetokos Hodegetria betimi, arka yüzde İmparator büstü kullanmaktaydı. Ancak arka yüzde haç süslemeleri, tanımlayıcı bir yazı kullanmamaktaydı ve mızrak enine değildir.³⁶⁰ Yalnız Iustinianos'un ikinci kez tahta geçtiği dönemde kullandığı mühürler üzerinde benzer betimler kullanmaktadır.³⁶¹

11-12. Patrikios Herakleios

11.

Envanter no	: 2.7.99.
Ölçüler	: Ç., 2.7 cm, Ağ., 23.60 g, Kl., 0.5 cm.
Müzeye geliş şekli	: Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.
Durum	: Ön yüz sağ alt köşede bordür çizgisinde ve yazıtta silikler mevcuttur. Arka yüzde öz yüzdekine benzer aşınmalar mevcuttur.

³⁶⁰ Zacos – Veglery, no: 28.

³⁶¹ Zacos – Veglery, no: 29.

12.

Envanter no : 5.7.99.

Ölçüler : Ç., 2.7 cm, Ağ., 23.60 g, Kl., 0.5 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 7. yy. sonu.

Durum : Ön yüzde kanal girişlerinde V şeklinde kırıklar mevcut. Mührün sağ tarafında eserin içine kadar uzanan, üç satırda son harfini kısmen silen bir aşınma söz konusu. Arka yüzde kanal girişlerinde V şeklinde kırıklar mevcut. Bordür ve yazıtta aşınma söz konusu.

Ön yüz : Çelenk bordür içerisinde 3 satır yazıt bulunmaktadır;

ΘΕΟΤ

.ΚΕ ΒΟ

ΗΘΕΙ.

Yazıtın altında ve üstünde Trifolia süslemesi arasında birer haç betimi bulunmaktadır.

Arka yüz : Çelenk bordür içerisinde, ön yüz ile aynı süsleme düzeninde ön yüzdeki yazıt arka yüzde devam etmekte;

ΗΡΑΚ.

ΕΙΩ ΠΑΤ

ΠΙΚΙΩ.

Yazıt açılım

: Θεοτ[ό]κε βοήθει Ἡρακ[λ]εῖω πατρικίω.

Mühürler büyük olasılıkla, İ.S. 689 yılında patrikos ve monostrategos olarak atanıp İ.S. 705 yılında öldürülen, İmparator Tiberios II Apsimar'ın kardeşine aittir.³⁶² Heraklios, patrikos ünvanını komutan olarak görev yaptığı süre boyunca kullanmıştır. Heraklios'a ait bir başka mühür tipinde ise arka yüz neredeyse aynı iken, ön yüzde Laurent Tip V monogramı görülmektedir.³⁶³

Mühürler, Fogg Müzesi'ne ait olan 200-2007 yılları arasında birçok kez el değiştiren 1421 numaralı eserle paralellik göstermektedir.³⁶⁴

13. Hypatos Gregorios

Envanter no

: 4.7.99.

Ölçüler

: Ç., 2.6 cm, Ağ., 18.30 g, Kl., 0.6 cm.

Müzeye geliş şekli

: Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

³⁶² Cf. PmbZ 2558.

³⁶³ Cf. Zacos – Veglery 1490A

³⁶⁴ Zacos – Veglery, 849 a-b ; DO 58.106.2343 ; Auction Triton 11, 8.-9.1.2008, no. 1129; Münz Zentrum 138, 4.-6-7-2007, no. 463.

Tarihlendirme : İ.S. 8. yy. ilk çeyreği.
Durum : Ön yüzde monograma kadar ulaşan bir aşınma söz konusu. Monogram kısmen korunmuş. Arka yüzde ciddi hasar olmuş ve harfler derinliğini kaybetmiştir.
Ön yüz : Çelenk bordür içerisinde monogram bulunmaktadır.
Arka yüz : Çelenk bordür içerisinde, son satırı zarar görmüş, süsleme elemanı görünmeyen 4 satır yazıt bulunmaktadır: ΓΡΗ|ΓΟΡΙ|Ω VΠ|Α.Ω.

ΓΡΗ

ΓΟΡΙ

Ω VΠ

Α.Ω.

Yazıt açılım : Θεοτόκε βοήθει Γρηγορίω ὑπά[τ]ρω.

Atina'dan aynı kişiye ait, biraz daha geç döneme tarihlenen üç adet benzer mühür bulunmaktadır. Örneklerin tümünde ön yüzde tetragram τῷ δούλῳ σου ile birlikte Laurent tip V monogramı bulunmaktadır.³⁶⁵ Bu örneklerde, monogramın altında daha büyük bir Beta bulunmaktadır. Arka yüzlerinde ise + ΓΡ|ΗΓΟΡΙ|Ω VΠΑ|Ω yazıtı yer alır. Dumbarton Oaks koleksiyonunda iki, Apemeia'da (Afyon, Dinar) bulunmuş, Afyon Müzesi'nde bir adet daha geç döneme tarihlenen üç adet benzer mühür bulunmaktadır.³⁶⁶ Bu eserler de arka yüzünde benzer bir yazıtı sahiptir. Fakat ön yüzde tetragram τῷ σῷ δούλῳ ile Lauren tip V monogramı yer almaktadır.

³⁶⁵ Athens s. 570, ed. Konstantopoulos, s. 570

³⁶⁶ DO 55.1., ed. Zacos – Vegler 1953.; V. Bulgurlu – A. Ilash, Seals from the museum of Afyon (Turkey); Werner Seibt, Jean-Claude Cheynet and Claudia Sode, **Studies in Byzantine Sigillography**, Cilt 7-8, Leipzig, 2003, s. 135, no. 8.

14. Lydia'nın Arkhon'u, Protospatharios Stavrakios

- Envanter no** : 5502.
- Ölçüler** : Ç., 2.5 cm, Ağ., 20.72 g, Kl., 0.6 cm.
- Tarihlendirme** : İ.S. 8. yy. ilk yarısı
- Müzeye geliş şekli** : Müze tarafından, satıcı ve kaynak bilgisi olmadan, 6 Haziran 1980 tarihinde, 700 TL karşılığında satın alınmıştır.
- Durum** : Ön yüzde eserde sert bir aşınma mevcut. Arka yüzde aşınmaya bağlı olarak yazılar derinliğini kaybetmiştir.
- Ön yüz** : Çok az kullanılan tetragrem TΩ – Δ.ΛΩ - CΣ ile Laurent V Tipi monogram bulunmaktadır. Monogram noktalı bordür içerisine alınmıştır.
- Arka yüz** : Noktalı bordür içerisinde ciddi hasar görmüş dört satır yazıt bulunmaktadır;

+ C...

P...CVC

R AC. S A

PX, ΛV..

Yazıt açılım : Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου Σ[ταυ]ρ[ακ(ίῳ) (?)...]
β(ασilikῶ) (πρωτο)σ[π(αθαρίῳ)] (καὶ) ἄρχ(οντι) Λυ[δί(ας)].

Yazıtı bakıldığında mühür, Lydia'da bulunan bir archon kurumuna ait olabilir. Stravrakios olarak yorumladığımız ilk iki satır ciddi şekilde zarar görmüştür.

15. *Apelates'in Oğlu Levan*

Envanter no : 5503.
Ölçüler : Ç., 2.5 cm, Ağ, 20.72 g, Kl., 0.6 cm.
Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, satıcı ve kaynak bilgisi olmadan, 6 Haziran 1980 tarihinde, 700 TL karşılığında satın alınmıştır.
Tarihlendirme : İ.S. 8. yy. ilk yarısı
Durum : Ön yüzde ve arka yüzde mühürlerimiz arasında en kötü durumdaki eserdir. Eserin her iki yüzünde de ciddi aşınma söz konusudur.
Ön yüz : Yüzey neredeyse tümüyle hasar görmüştür. Belki zarar görmeden önce Laurent Tip V monogramı bulunmaktaydı.
Arka yüz : Aşınmış olan yüzeyde dört satır yazıt okunabilmektedir;

.Ω C

Ω ΛΕΥΑ

.ΑΠΕΛ

ΑΤΟΥ.

Yazıt açılımı : Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ Λευά[ν(η)] Ἀπελάτου.gibi görünmektedir.

Levan, aslanın Gürcistandaki karşılığı olabilir. Genetive haldeki Apelates ismi ise baba adı olabilir.

16. *Notarios Aaron*

Envanter no : 6.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.5 cm, Ağ, 17.41 g, Kl, 0.5 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 8. yy. ikinci yarısı

Durum : Ön yüzde kanal girişlerinde V şeklinde kırıklar mevcut. Aşınmaya bağlı olarak monogram silik durumda. Arka yüzde kanal girişlerinde kırıklar mevcut aşınmaya bağlı olarak yazıların derinliği kaybolmuş durumda.

Ön yüz : Noktalı bordür içerisinde, sık kullanılan TΩ - CΩ | ΔΘ - ΛΩ. Tetragram'ı ile Laurent V tipi monogram bulunmaktadır.

Arka yüz : Yine noktalı bordür içerisine alınmış, hiçbir süsleme elemanı olmayan, üç satır yazıt bulunmaktadır;

+ AAP

ΩN NOT

APIΩ.

Yazıt açılımı : Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἀαρὼν νοταρίῳ.

İncil’de geçen Aaron ismi bu dönemde pek sık kullanılan bir isim değildi. Ny’den sonra bir kısaltma olmadığından isim belirtilmemiştir. Eğer Aaron, bir kamu veya İmparatorluğun noter kurumu ise bu kesin değildir.

Almanya’da bir açık arttırmada benzer bir örnek satılmıştır.³⁶⁷ Yine Almanya’da bir açık arttırmada benzer isimli bir kişiye ait mühür satılmıştır.³⁶⁸ Ön yüz kısmen bizim mühürümüze yakınken arka yüzde: + AAP|ΩN AMAP|TOΛΩ NOT|APIΩ. yazıtı okunur. Fakat bu kişi büyük ihtimalle bir keşişti.

17. Thrakesion’un Strategos’u Spatharios Theodoros Basilikos

Envanter no : 1.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.4 cm, Ağ., 10.26 g, Kl., 0.3 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun’dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

³⁶⁷ Auction Münz Zentrum 157, 12.-13.1.2011, no. 616 = Münz Zentrum, Lagerkatalog Juni/Juli 2011, no: 550.

³⁶⁸ Auction Pecunem 35, 6.10.2015, no: 887.

- Tarihlendirme** : İ.S. 8. yy. ikinci yarısı
- Durum** : Ön yüzde mühürün sağ tarafı kırık. Yine monogramın sağ tarafı siliktir. Arka yüzde, sol taraf kırık, yazıt derinliğini kaybetmiş. Bordür silik.
- Ön yüz** : Çelenk bordür içerisinde haçlı hitap monogramı (Laurent tip V) bulunmaktadır: Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ.
- Arka yüz** : Hasar görmüş olan arka yüzde beş satır yazıt bulunmaktadır;

+ ΘΕΟΔ

.ΡΩ Β, CΠ

.Θ, S CTPAT

.. TON ΘΡ

.KHC,

Yazıt açılımı : + Θεοδ[ώ]ρω β(ασιλικῷ) σπ[α]θ(αρίῳ) (καὶ) στρατ[(η)γ(ῶ)] τ(ῷ)ν Θρ[α]κησ(ίων).

Bir açık artırmada benzer bir mühür sunulmuştur.³⁶⁹ Bu mühür Kybria Strategosu ve Spatharios'u olan Theodoros'a aittir. Yine Syring 167 de Armeniakon bölgesinde aynı isim ve görevde bulunan bir kişiye ait mühür bulunmaktadır.³⁷⁰

Biri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde diğeri Dumbarton Oaks'da bulunan iki benzer mühür bulunmaktadır.³⁷¹ Zacos-Veglery mühürü İ.S. 8. yy. ikinci yarısına tarihlerken Cheynet ve diğerleri ise İ.S. 9. yy. ilk yarısına tarihlemişlerdir. Fakat burada mührü 8. yy. ikinci yarısına tarihlemek daha doğru olacaktır. Bu tarihte strategos rütbesi önceki dönemlere göre daha düşük bir rütbedir.

³⁶⁹ Auction Hirsch 271, 17.-19.2.2011

³⁷⁰ Syring, s. 167

³⁷¹ Ebersolt, no. 534.; Zacos – Veglery, no: 2462

18. Kalkedon'un Metropolitan'ı Domianos

Envanter no : 10.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.4 cm, Ağ., 10.26 g, Kl., 0.3 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 9. yy. ikinci çeyreği.

Durum : Her iki yüzde kanal girişlerinde V şeklinde kırıklar mevcut. Ortada kalan alan hariç, eserin alt yarısı ve üst yarısı tamamen silinmiştir.

Üst ve alt yarısı tamamen silinmiş olan eseri, Schlumberger tarafından yayınlanmış olan benzer bir mühür yardımıyla tamamlamak mümkündür.³⁷²

Ön yüz : Çizgi bordür ile çevrelenmiş bir haçlı hitap monogramı (Laurent tip VIII) bulunmaktadır. Schlumberger'in doğru olduğunu varsayarsak üstte Rho olmalı.

Arka yüz : Yine eserin alt ve üst yarısı sanki kazınarak silinmiş gibi. Orijinal halinde yüksek ihtimalle, çizgi bordür ile çevrilmiş dört satır yazıt bulunmaktaydı. Fakat ortadaki iki satır okunabilmektedir;

³⁷² Schlumberger, Sigillographie, s. 246.; Laurent, Corpus V/1, 399.

....
ANΩ MH...
ΠΟΛ, ΧΑ.
....

Açılım : K[ύρι]ε β[ο]ήθει [τῷ] σῷ [δούλῳ Δαμι]ανῷ
μη[τρο]πολ(ίτη) Χα[λκεδ(ό)ν(ος)].

Laurent gibi bizde mühürleri, İ.S. 824'de Ioannes'in ölümünün sonrasına İ.S. 9. yy. ikinci yarısına tarihlemekteyiz.

19.Ephesos'un Archiepiskopos'u Ioannes

Envanter no : 1.6.96.
Ölçüler : Ç., 2.2 cm, Ağ., 11.59 g, Kl., 0.5 cm.
Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Ömer Taşkın'dan kaynak bilgisi olmadan, 15 Ocak 1996 tarihinde, 1.500.000 TL karşılığında satın alınmıştır.
Tarihlendirme : İ.S. 9. yy. ilk yarısı
Paralel : Atina Arkeoloji Müzesi 240.³⁷³
Durum : Ön yüzde eserin sağ alt köşesi hariç kalan kısımların köşeleri aşınmış durumdadır. Monogram aşınmaya bağlı olarak derinliğini

³⁷³ Laurent, Corpus V/1, 256.

kaybetmiştir. Arka yüzde kanal girişlerinde kırıklar mevcut. Aşınmaya bağlı olarak yazıt derinliğini kaybetmiştir.

Ön yüz : Çelenk bordür ile çevrili haçlı hitap monogramı mevcuttur. (Laurent tip XIV)

Ön yüz açılımı : Χριστὲ βοήθει τῷ σῷ δούλῳ.

Arka yüz : Çelenk bordür ile çevrili dört satır yazıt bulunmaktadır;

ΙΩΑ

NNH APX

ΙΕΠΙΚΚ, Ε

ΦΕCΘ

Arka yüz açılımı : Ἰωάννη ἀρχιεπισκ(όπῳ) Ἐφέσου

Bazı yazılar ciddi şekilde zarar görse bile paralelleri yardımı ile tamamlayabilmekteyiz. Laurent ve K.M. Konstantopoulos Atina Müzesi'nde bulunan mührün, İ.S. 787 yılı Ecumenical Konsülünde atanan Ioannes'e ait olduğunu düşündükleri için İ.S. 8. Ve 9. yy.'lar arasına tarihlemektedirler. Fakat biz burada onlardan farklı olarak mührü daha sonraki bir tarihe İ.S. 9. yy. ilk yarısına tarihlendirmekteyiz.³⁷⁴

Efes'in Archiepiskos'u Ioannese ait İ.S. 9. yy.'a tarihlenen, farklı bir tip mühür bir açık arttırma ile sunulmuştur.³⁷⁵ Bu eserin ön yüzünde, Θεοτόκε ve βοήθει monogramları arasında Thetokos Hodegetria bulunmaktadır. Fakat biz bu eseri ikonoklazma periyodunun başlangıcına tarihlendirmekteyiz. Bu yüzden eserimizle arasında bir bağlantı görmemekteyiz. Fakat yinede ikonoglazma döneminin yıkıcı etkilerinin 9. yy.'da devam ettiğini de unutmamak gerekir.

³⁷⁴ Laurent, Corpus V/3, no: 1690. ; DOSeals, Cilt III, no: 14.8. ; PmbZ 4838

³⁷⁵ Auction Pecunem 27, 4.1.2015, no: 908.

20. Gabriel

Envanter no : 3.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.5 cm, Ağ., 7.40 g, Kl., 0.4 cm.

Kaynak : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 10. yy.'ın ilk yarısı.

Durum : Kanal girişlerinde V şeklinde kırıklar mevcuttur. Monogramın sol alt çeyreğinde bulunan nokta, nokta süslemesinin üzerine gelen çizik mevcut. Eser kısmen iyi korunmuştur. Arka yüzde eserin sağ tarafında kırılma ve silinmeler mevcut.

Ön yüz : Nokta bordür ile çevrili haç monogramı kullanılmıştır. Harfler ile oluşturulan haç sembolünün kolları arasında yer alan boşluklara birer nokta ile süsleme yapılmıştır. Harfler baskıdan pozitif olarak çıkmıştır. Bu yüzden ters durmaktalar.

Ön yüz yazıt açılımı : Γαβριήλ.

Arka yüz : Burada da yine ön yüzdekine benzer, nokta bordür ile çevrili, bağımsız harfler ile yapılmış, bir haç monogramı bulunmaktadır. Ön yüzden farklı olarak buradaki harfler ters değildir. Merkezdeki harfler, delta ve My birlikte bir ligature oluşturmaktadır. Ön yüzdekine benzer şekilde yine kollar arasında,

birbirlerine paralel duran birer nokta bulunmaktadır. Harfler A, Δ, H, I, Λ, M, P, ve V'den oluşur. Bir kurum ismi olabileceği gibi bir soy isim veya coğrafi bir bölgede anlatılmak istenmiş olabilir. Biz burada coğrafi bir bölge ya da soy isim olduğunu düşünmekteyiz. Belki Λιμυριάδη, gibi okunması gerekli. Ve Gabriel'in Lymria kenti ile bir bağlantısı olabilir.

Mühür büyük olasılıkla İ.S. 10. yy.'ın ilk yarısına tarihlenmektedir. Bu tarz isimden üretilmiş haç monogramları nadir olarak Bizans mühürleri üzerinde kullanılsa da birkaç örnek görülmektedir.

21. Konstantinos Horreiaros

Envanter no : 9.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.4 cm, Ağ., 7.39 g, Kl, 0.3 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S.10. yy. ikinci yarısı.

Durum : Ön yüzde mührün alt bölümü ve üst bölümü neredeyse tamamen silinmiş durumda. Arka yüzde ön yüzle benzer bir aşınım söz konusu.

Eser ciddi şekilde zarar gördüğünden, yorumlamak ve tarihlendirmek için benzer bir örnekten yararlandık.³⁷⁶

Ön yüz : Çizgi bordür ile sınırlandırılmış, kolları üzerinde bitkisel süslemelere sahip bir Patric haçı bulunmakta. Yazıttan sadece süslemenin sol tarafında OHΘ okunabilmektedir. 18 numaralı figürde olduğu tamamen siliktir. Benzer örnekte aynı süsleme elemanları bulunmamaktadır. Fakat haçın kolları arasında IC XC NI KA yazıtı bulunmaktadır.

Arka yüz : Yine alt ve üst yarısı silik olan eserin orta kesiminde yazıtın iki satırı okunamamaktadır. Hasarsız halinde büyük olasılıkla dört satır yazıt bulunmaktadır;

...
.TANTI
NΩ OPI
....

Benzer örneğin arka yüzünde ise: . KON|.TANTI|.Ω OPI|.PIΩ. yazıtı yer alır.

Yazıt açılımı : [+ K(ύρι)ε β]οήθ[ει τῷ σῷ δοῦλω K(ω)νσ]ταντίνω
όρι[αρίω].

Herreiaroi, Horreia'dan sorumluydu. Bazen orduya buğday tedariki sağlamaktaydı. Genellikle mühürlerinde, bulundukları bölgedeki görevlerine atıfta bulunmaktaydılar.³⁷⁷

³⁷⁶ Hans M. F. SCHULMAN, *The Thomas Ollive Mabbott Collection*, American Numismatic Society, Cilt I-II, 1969.

³⁷⁷ J.-Cl. Cheynet, *Un aspect du ravitaillement de Constantinople aux Xe/XIe siècles d'après quelques sceaux d'hôrreiaroi*. Société, SBS 6, 1999, ss. 1-26.

22. Ankyra'nın Khartoularios ve Dioiketes'i Romanos

Envanter no : 13.14.1999.

Ölçüler : Ç., 2.2 cm, Ağ., 9.21 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 10. yy. ikinci yarısı.

Durum : Ön yüzde mührün alt bölümü neredeyse tamamen silinmiş durumda. Arka yüz, kanal girişlerinde kırık mevcut, bordür tamamen silinmiş durumda.

Ön yüz : Alan içten dışa doğru çapı büyüyen, üç sıra nokta bordür ile üç ayrı bölüme ayrılmıştır. En içteki bölümdeki alanın merkezinde, ortasında çarpı şeklinde bir süs bulunan büyük bir Latin Haçı bulunmaktadır. Orta bölümün içi boş bırakılmış. En dıştaki alanda ise yazıt bulunmaktadır. Fakat ciddi şekilde zarar gören en dıştaki alanda yer alan yazıtı okumak oldukça zordur. + ΘKE R yazıtı ile başladığı açıkça görülen yazıt POMANO ile bitmiş olmalı.

Ön yüz Yazıt açılımı : + Θ(εοτό)κε β[οήθει τῷ σῷ δούλω] P(ω)να(ῶ). Şeklinde önermekteyiz.

Arka yüz : Noktalı bordür ile çevrili dört veya beş satır yazıt bulunmaktadır: + PΩ|MA, XAPT, | S ΔΙΟΙΚΗ|T, ΑΓΚΥ|.

+ ΡΩ
MA, XAPT,
S ΔΙΟΙΚΗ
T, ΑΓΚV

Arka yüzde yazıtın, beşinci bir satır ile bittiğini düşünmekteyiz. Bu satırda büyük olasılıkla yatay iki çizgi arasında bir Rho bulunmaktaydı.

Arka yüz yazıt açılımı : + Ρωμα(νός) χαρτ(ουλάριος) (καὶ) διοικητ(ῆς) Ἀγκύ[ρ(ας)].

Dioiketes Romanos vergi toplamaktan sorumluydu. Ankyra, büyük olasılıkla bugünkü başkentimiz olmalıdır. Bu dönemde modern Ankara şehri, Galatia bölgesindeki önemli bir politik ve dini merkezdi. Fakat aynı dönemde Phrygia bölgesinde, Ankyra isminde Hierapolis'in yardımcı piskoposluğunu yapan bir bölge bulunmaktaydı (Boğazköy, Kilise köy).³⁷⁸ Romanos, özellikle mühür Bergama yakınlarında bulunduyorsa, Phrygia bölgesinde aktif olarak görev almıştır diyebiliriz.

Mührü tarihlendirmek güçtür. Belki İ.S. 10. yy. ikinci yarısına tarihleyebiliriz. Zacos koleksiyonunda benzer bir isim bulunmaktadır. (Romanos Chartoularios ve Dioiketes) Ön yüzünde Aziz Nikolas bulunan bu eser İ.S. 10. yy. sonu, 11. yy. başına tarihlendirilmektedir.

23. Anastasios Spatharios ve Amastris'in Krites'i

³⁷⁸ K. Belke – N. Mersich, Phrygien und Pisidien (TIB 7). Wien 1990, ss. 184-185

- Envanter no** : 15.14.99.
- Ölçüler** : Ç., 2.1 cm, Ağ., 5.07 g, Kl., 0.3 cm.
- Müze geliş şekli** : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.
- Tarihlendirme** : İ.S. 10.yy. ikinci yarısı.
- Durum** : Ön yüzde kanal girişlerinde ufak kırıklar mevcut. Mührün altında bordür çizgisi silinmiş durumda. Alt satırda derinlik kaybı mevcuttur. Arka yüzde mührün üst kısmında kayıplar mevcut. Monogramın sol bölümündeki kollar silik durumda. Arka yüzde kanal girişlerinde kırıklar mevcuttur. Mührün üst kısmında bulunan kanal girişi yazıtın içine kadar ilerlemiş durumdadır. Ön yüzde sol tarafta bulunan silik yüzeyle paralel şekilde, arka yüzde sağ taraf silik durumdadır.
- Ön yüz** : Noktalı bordür ile çevrili olan eserin merkezinde ender görülen bir haçlı hitap monogramı mevcuttur. Haçın kollarının kesiştiği orta noktadan dışa doğru uzanan dört kol daha mevcuttur. Toplamda, ışın formunda sekiz adet kola sahip bir monogram bulunmaktadır. Eserin sol yüzeyi ciddi şekilde hasar görmüştür. Okuna- bildiği kadarıyla yazıt: E ROH TΩ.
- Ön yüz yazıt açılımı** : Κύρι]ε βοήθει τῷ [σῷ δούλῳ].
- Arka yüz** : Eserin hasar görmemiş hali, noktalı bordürle çevrili beş satır yazıttan oluşmalıydı. Fakat eserin sağ tarafı (ön tarafta soluna denk gelir) ve alt kısmı tamamen silindiği için son satır okunamamaktadır:|.ACI. .|ΠΑΘΑ... | S KPIT...|.TPH.
- Arka yüz yazıt açılımı** : [+ Ἀναστ]ασί[φ σ]παθα[ρίφ] (καὶ) κριτ[(ῆ) Ἀμ(α)σ]τρ(ι)[δ[oc].

Anastassios adını Basileios olarak görebiliriz. Unvan aynı zamanda Protospatharios da olabilir. Özel yargılamalar için, Thema içinde bir bölge yerine özel Theamalar kuruldu. Paphlagonia bölgesinde önemli şehirlerinden Amastris belkide bu Themalardan biriydi.

24.Basileios Proedros ve Parakoimomenos

Envanter no : 4.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.6 cm, Ağ., 10.22 g, Kl., 0.3 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 963-976

Durum : Kanal girişlerinde kırıklar mevcuttur. Ön yüzde mührün sol üst kısmında hacim kaybı bulunmaktadır. Arka yüzde, ön yüz ile benzer deformasyon bulunmaktadır.

Ön yüz : İki sıra noktalı bordür ile yüzey iki alana ayrılmıştır. İç alanda beş satır yazıt mevcut fakat hasar görmüş durumda;

ΤΩ ΕΝΔ,

ΖΟΤΑΤΟ

ΠΡΟΕΔΡΟ

ΤΗC CΥΤ

Dış bölümde ise daire şeklinde, saat yönünde devam eden bir yazıt bulunmaktadır. .

....Ε ΡΟΗΘΕΙ ΤΩ CΥ Δ, ΡΑ.....

Arka yüz : Yine yüzey, iki sıra noktalı bordür ile iki bölüme ayrılmıştır. İç bölümde yine beş satır yazıt olduğu görülmektedir;

KAI
PAKOIM.
PAKOIM.
MEN ΤΘ ΦΙ
ΛΟΧΡ ΔΕC
ΠΟΤΟV.

En dış bölümde ise inci sırası ile bir süsleme oluşturulmuştur. *Arka yüz yazıt açılımı:*
[+ Κύρι]ε βοήθει τῷ σῷ δ(ούλῳ) Βα[σιλείῳ] τῷ ἐνδ(ο)ξοτάτ(ῳ) προέδρ(ῳ) τῆς
συγ[κ]λήτου καὶ [πα]ρακοιμ[ω]μέν(ῳ) τοῦ φιλοχρ(ίστου) δεσπότη.

Bulgaristan’da bulunmuş olan, örneğimizle ufak farklılıklar gösteren, beş adet benzer mühür bulunmaktadır.³⁷⁹ Dumabrton Oaks’da nispeten daha iyi korunmuş bir örnek bulunmaktadır.³⁸⁰ Bu mühürler büyük olasılıkla İmparator Romanos I. Lakapenos’un oğlu Hadım Basileios’a aittir. Proedros, İmparator Nikepheros Phokas tarafından hadımlara verilen bir unvandır. (İ.S. 963.) Basileios, görev yaptığı sürenin ilk yıllarında kendisini Parakoimomenos olarak adlandırmaktadır.³⁸¹ Dolayısıyla mührü İ.S. 963-976 yılları arasına tarihlendirmekteyiz.

25. Michael

³⁷⁹ Ivan Jordanov, **Corpus of byzantine seals from Bulgaria**. / Volume 3, Bulgarian Academy of Science, National Institute of Archaeology with Museum, Sofia, 1996, s. 257-261.

³⁸⁰ PmbZ 20925 (cilt. I, ss. 588-598).

³⁸¹ PmbZ 20925 (cilt. I, ss. 588-598).

Envanter no : 17.14.99.

Ölçüler : Ç., 1.8 cm, Ağ., 3.47 g, Kl, 0.3 cm

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. geç 10. yy. sonu, 11. yy. başı.

Durum : Ön yüzde ciddi deformasyon mevcuttur. Mührün ortasında, arka yüzden çıkan bir delik mevcuttur. Arka yüzde bozulmalar mevcuttur. Yazıt özelliklerini kaybetmiş durumdadır.

Ön yüz : Büyük olasılıkla kanatlı Aziz Micheal figürü bulunmaktadır. Sağ elinde bir tür labarium tutmaktadır.

Arka yüz : Ciddi şekilde yıpranmış bir yüzeye sahip. Altı sıra yazıt olduğu görülmektedir. Büyük olasılıkla Aziz Michael'in isminin baş harflerine işaret eden + MI harfleri ile başlamaktaydı. Mühür İ.S. geç 10. yy. sonu ya da İ.S. 11. yy. başına tarihlenebilir.

26. Hierotheos Monakhos ve Tourkia'nın Başpiskopos'u

Envanter no : 12.14.99

Ölçüler : Ç., 2.1 cm, Ağ., 4.9 g, Kl, 0.3 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 10. yy.

Durum : Ön yüzde özellikle üst kısımlarda hacim kaybı söz konusudur. Üst kısımda bordür çizgisi kaybolmuş durumda. Monogramın sol alt çeyreğinde bulunan yazıt silinmiş durumdadır. Arka yüzde yine üst kısımlarda hacim kaybı görülmektedir. Kanalin giriş deliklerinde kırılma mevcuttur. Yazıtın sağ alt kısmında silinmeler ve derinlik kaybı mevcuttur.

Ön yüz : Çizgi bordür içerisinde, nadir olarak görülen haç monogramı bulunmaktadır. Μητερ Θεοῦ βοήθει olarak çevrilebilir.

Arka yüz : Çizgi bordür içerisinde, hiçbir süsleme elemanı olmadan altı satır yazıt kullanılmıştır;

+ IEP
OΘEΩ M
ONAXΩ A
.XIEΠIC
KOPΩ T
PKIA.

Arka yüz yazıt açılımı : +Ἱεροθέῳ μοναχῷ ἀ[ρ]χιεπισκόπῳ Τ(ου)ρκία[ς].

Thessalonike Metropolün'de iyi bilinen Βαρδαριωτῶν ἥτοι Τούρκων ismi ile bir yardımcı piskoposluk bulunmakta. Fakat bu mühür İ.S. 10. yy.'ın bir başrahibine ait olmalı. Notitia 13'ün birinci ekinde Pompeupolis ve Rusya arasında bulunan Τουρκίας ismiyle bir Metropolis bulundu.³⁸² Belki bu mühür İ.S. 10. yy.'da Güney Macaristan veya Hazar Hanedanlığı'nda gerçekleşen Bizans misyonerlik faaliyetlerine işaret etmektedir. Ancak Tourkia başrahipliği kısa bir süre varlığını sürdürebildi.

³⁸² Darrouzès, Notitiae 370, not. 13, 803

27. Konstantinos episkeptites

Envanter no : 11.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.1 cm, Ağ., 6.97 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 11. yy.'ın 2. Çeyreği

Durum : Ön yüzünde Aziz figürünün başına kadar uzanan hacim kaybı mevcuttur. Üst tarafta kanal deliğinin bulunduğu kesimde V şeklinde kırık mevcuttur. Arka yüzünde kenar kısımlarda hacim kaybı mevcuttur. Mührün ilk sıradaki yazıtına denk gelen kanal kısmında kırıklar mevcuttur. Bu durum ilk sıradaki yazıtı zarar vermiştir.

Ön yüz : Kıvrıkcık saçlı, sakallı, sağ elinde mızrak, sol elinde de kalkan tutan bir askeri aziz büstü bulunmakta. Büyük olasılıkla Aziz Theodoros. Yazıt muhtemelen silinmiş.

Arka yüz : Kısmen hasar görmüş olan arka yüzde büyük blok harfler kullanılarak yazılmış dört satır yazıt bulunmakta. Yazıtın en altında ise iki tarafında yatay çizgi, dört tarafında nokta kullanılarak yapılmış bir Chi süslemesi bulunmaktadır;

.Ω CΩ Δ.

.ΩΝ ΕΠ..

..ΠΠ.

Arka yüz yazıt açılımı : [+] K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τ]ῷ σῷ δ[ού(λῳ) K]ων (σταντίνῳ) ἐπ[ισκε]πτί[τ(η)].

Pi-Tau büyük oranda hasar görmüş durumda. Büyük olasılıkla dört dikey çizgisi bulunmaktaydı. Omega-Ny ile oluşturulmuş bir isim bu dönem içerisinde oldukça nadir görülür, genelde 12.yy.'da popüler olarak kullanılmaktadır.

Zacos koleksiyonunda nisbeten benzer bir eser bulunmakta. Ön yüzünde Theotokos figürü ayakta resmedilmiş, arka yüzde ise [+] KE R,Θ, | KΩΝ E|ΠICKE|Π IT bulunmaktadır.

Episkeptites genellikle idari bölgeleri belirlenmiş, halka açık alanlardan sorumluydu.³⁸³

Mühür, sitili yardımıyla İ.S. 11. yy.'ın 2. çeyreğine tarihlenir.

28. Mopsouestia Metropolitēs'i Ioannes

Envanter no : 9.7.99.

³⁸³ Nicolas Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1973, s. 312.; J.-Cl. Cheynet, *Episkeptitai et autres gestionnaires des biens publics* (d'après les sceaux de l'IFEB), SBS 7, 2002, ss. 87-117.

- Ölçüler** : Ç., 1.8 cm, Ağ., 10.50 g, Kl., 0.5 cm.
- Müze geliş şekli** : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Hasan Bedel'den kaynak bilgisi olmadan, 20 Ekim 1999 tarihinde, 2.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.
- Tarihlendirme** : İ.S. 11. yy.'ın ikinci yarısı.
- Durum** : Ön yüzde mührün alt kısmında bir hacim kaybı mevcuttur. Meryem figürünün sağında bulunan yazıtta derinlik kaybı mevcuttur. Arka yüzde sağ ve alt bölümde hacim kaybı mevcuttur. En alt sıradaki yazıtta derinlik kaybı oluşmuş durumda.
- Ön yüz** : Noktalı bordür içerisinde Meryem tipi olan Theotokos Hagiosoritissa yer alır. Meryem tanrıya dua eder formda resmedilmiştir. İki yanında ΜΡ – ΘΥ siglaları yer alır. Bu siglaların altında + ΘΚΕ – ΡΟΗΘ. Yazıtı yer alır. Sahne noktalı bordür içerisine alınmıştır.
- Arka yüz** : Noktalı bordür içerisinde dört satır yazıt bulunur;
- + ΙΩ
ΜΡΟΠΟΤ
ΜΟΨΘΕ.
ΤΗΑ.
- Yazıtın açılımı** : + Θ(εοτό)κε βοήθ(ει) Ἰω(άννη) μ(ητ)ροπο(λί)τ(η) Μοψουε[σ]τ(ι)[ας].

Mopsouestia şehri, Erken Bizans Dönemin'de Kilikia bölgesindeki Anazabos (Anavarza) yardımcı piskoposluğunu yapmaktaydı. 7. yy.'da Arap işgalleri sırasında Misis olarak adlandırılan şehrin Piskoposluk merkezi olmaya devam ettiği kesin değildir. Nikephoros Phokas İ.S. 965 yılında şehri ve Antiocheia'yı tekrar ele geçirdikten sonra, Mopsouestia tekrar bir ortodoks metropolisi olarak Antiocheia'nın ortodoks patrikliği olmuştur.³⁸⁴ 1085 yılında Süleyman'ın egemenliği altına giren

³⁸⁴ S. Vailhé, Une „notitia episcopatum “d'Antioche du Xe siècle. EO 10 (1907) 93. Bu tarihte Mopsouestia strategos olarak görev yaptı. Mamistra, Anabazos aynı zamanda Adana'nın Georgios protospatharios ve strategos mührü Schlumberger tarafından hatalı yorumlanmıştır, Sigillography 274-275 karşılaştırma yapılabilir; Seibt, Österreich I, p. 261.) Theophylaktos Saronites'e ait bir mühürde Adana ve Mamistra'nın protospatharios ve strategos yazıtı görülür.; catalogue Das goldene Byzanz und der Orient. Schallaburg 2012, 230-231, no. III. 3. kısa bir süre sonra İ.S. 11. yy.

şehir Kilik ya da Ermeni Prenslığı'nın bir parçası oluncaya kadar birçok kez el değiştirdi.³⁸⁵

Ioannes Mopsouestia'nın, Orta Bizans Dönemi'nin bilinen ilk ortadoks metropolitanıdır. Mühür İ.S. 11. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

29. Pantherios

Envanter no : 2.14.99.

Ölçüler : Ç., 2.0 cm, Ağ., 6.20 g, Kl., 0.3 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. 11. yy. son çeyreği.

Durum : Ön yüzde kanal girişlerinde kırıklar mevcuttur. Yazıtta aşınmalar var. Arka yüzde ise yine kanal girişlerinde kırıklar bulunuyor. Mührün alt kısmında ise kanal girişinde bulunan kırığın aziz figürünün vücuduna doğru ilerlediği görülmektedir.

Ön yüz : Bir Meryem tipi olan Thetokos Episkepsis büstü yer almakta. Göğsünde bir madalyon içerisinde bebek İsa resmedilmiş. Meryem ellerini

ortalarında Mopsouestia, katepano unvanı alır. (J.-Cl. Cheynet, *Sceaux byzantins des Musees d'Antioche et de Tarse*. TM 12 (1994) 423-424.)

³⁸⁵ F. Hild – H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien* (TIB 5), Teil 1. Wien 1990, 351-359.

iki yana açmış, sağ elinde buğday başağı tutmakta. Alan noktalı birbordür içerisine alınmış. Meryem'in halesi ve noktalı bordür arasında kalan küçük alana saat yönünde + ΘKE R,Θ, TΨ CΨ Δ yazıtı yerleştirilmiştir.

Arka yüz : Noktalı bordür içerisinde aziz büstü yer almakta. Yine ön yüzde olduğu gibi azizin halesi ve bordür arasında kalan kısma saat yönünde yazıt yerleştirilmiştir. Sakallı resmedilmiş olan aziz, sol elinde bir İncil tutmaktadır. Θ | R-A|CH|Λ,· 'Ο ᾗ(γιος) Βασ(ι)λ(ειος) yazıtı okunabilmektedir.

Yazıtın açılımı : Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλω) Πανθηρίῳ.

Eski Zacos koleksiyonunda, arka yüzde yine benzer bir yazıt ile bir aziz büstünün yer aldığı iki mühür bulunmaktadır.³⁸⁶ Bu mühürlerin birinin ön yüzünde Θ | R|A-C|I|Λ siglası ile Aziz Basil ve arka yüzünde + KE R,Θ, TΨ CΨ ΔΘΛΨ. yazıtı bulunur. Diğerinin ise ön yüzünde Θ | N|IK|O|Λ siglası ile Aziz Nikoloas büstü, arka yüzünde + KE R,Θ, TΨ CΨ ΔΘΛΨ. Yazıtı yer alır.³⁸⁷ Bu mühürler büyük olasılıkla aynı kişiye aittir. Fakat bizim mühürümüz bunlardan daha eski bir mühürdür. Büyük olasılıkla bu mühür İ.S. 11. yüzyılın son çeyreğine tarihlenir. İ.S. 10. yy.'da ordu komutanı olarak görev yapan Pantherioi isimli bir kişi bilinmekte. Fakat büyük olasılıkla aynı kişi değiller.

30. Ioannes

Envanter no : 16.14.99.

³⁸⁶ G. Zacos and A. Veglery.

³⁸⁷ G. Zacos and A. Veglery.

Ölçüler : Ç., 2.3 cm, Ağ., 6.30 g, Kl., 0.3 cm.
Kaynak : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.
Tarihlendirme : İ.S. 11. yy.
Durum : Ön yüzde yazıtlarda derinlik kaybı, kanal deliklerinde kırıklar mevcuttur. Arka yüzde de ön yüzdekine benzer deformasyona uğramıştır.
Ön yüz : Büyük oranda hasar görmüş, dört satır yazıt bulunmaktadır;

.K.RO

.ΘΕΙ Τ.

.Ω Δ.

Λ,

Açılım :[+] K[(ύρι]ε] or [Θ(εοτό)κ[ε] βο[ή]θει τ[ῶ σ]ῶ δ[ού]λ(ω).

Arka yüz : Çok fazla hasar görmüş olan arka yüzde üç satır yazıt yer almaktadır. Yazıtın en altında ve üstünde, iki yanında yatay çizgiler bulunan baklava deseni şeklinde dört nokta yer alır. Bu noktalar büyük olasılıkla haç simgesidir. Yazıt; Ω.Ν|..Μ..|..Ω. şeklinde okunabilmektedir.

Burada büyük olasılıkla bir isim veya bir kurum adının kısaltmaları yer alıyordu. Belki Ἰωάννη ἀναξίω gibi bir yazıt olabilir. Mühür büyük olasılıkla İ.S. 11. yy.'a ait olmalıdır.

Yazıt açılımı : Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῶ σῶ δ(ούλω) Πανθηρίω.

31. Konstantinos

Envanter no : 18.14.99

Ölçüler : Ç., 1.2 cm, Ağ., 3.27 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan İbrahim Kurşun'dan kaynak bilgisi olmadan, 29 Ocak 1999 tarihinde, 3.000.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarihlendirme : İ.S. geç 11. yy., erken 12. yy.

Durum : Ön yüzde mührün üst kısmında hâkimiyet kaybolmuştur. Arka yüzde kanal deliklerinde kırıklar ve yazıtta derinlik kaybı mevcuttur.

Ön yüz : Dört satır yazıt bulunmakta. Son satırda, iki yanında yatay çizgi bulunan tek bir harf yer almaktadır;

+ ΓΡΑ

ΦΩΝ C

ΦΡΑΓΙ

C

Arka yüz : Üç satır yazıt ile ön yüzdeki yazıtı devam edilmiştir. Arka yüzde yazıt noktaları bordür içerisine alınmıştır. Son satır, ilk iki satırdan yatay bir çizgi ile ayrılmıştır;

ΠΕΦV

KA TΩN

KΩN.

Yazıt açılımı : + Γραφῶν σφραγὶς πέφυκα τῶν Κων(σταντίνου).

Mühür bu görüntüsü ile İ.S. geç 11- erken 12. yy.'a tarihlenmektedir.

Mühürün, biri Thiery koleksiyonunda (Etampes, no.19), diğeri Dumbarton Oaks koleksiyonunda olmak üzere iki örneği bulunur.³⁸⁸ Mühürün benzer formu Wassiliou-Seibt tarafından anlatılmıştır.³⁸⁹

Ek. 1. Amulet

Envanter no : 4353.

Ölçüler : Ç., 3.9 cm, Ağ., 20.49 g, Kl., 0.4 cm.

Müzeeye geliş şekli : Müze tarafından, yerel bir satıcı olan Rafet Tüm'den kaynak bilgisi olmadan, 3 Temmuz 1978 tarihinde, 5.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

Tarih : Geç Bizans

Durum : Ön yüzde eserin kenarlarında kırıklar mevcuttur. Arka yüzde ise yazıtın alt kısmında silikler mevcuttur.

Ön yüz : Medusa başına benzeyen bir figür bulunmakta. Merkezde yüksek ihtimalle insanı temsil eden bir baş ve saç şeklinde her yöne

³⁸⁸ DO 47.2.1386

³⁸⁹ Wassiliou-Seibt, Metro Corpus 562.

yayılmış yılanlar görülmektedir. C. Bonner benzer bir eseri “ahtapttan türetilmiş bir rahim sembolü” olarak yorumlar.³⁹⁰

Arka yüz : Harfleri düzensiz bir şekilde yayılan altı satır yazıt bulunmakta;

+ ΘC
TON AP
XANΓTEΛ
ON MXAIA
ΓAVPHIA
CABA..

Yazıt açılımı : + Θ(εò)ς τ(ω)ν ἀρχανγ{γ}έλ(ω)ν Μ(ι)χα(ή)λ Γα(β)ρ(ιή)λ Σαβα[ώθ].

Arka yüzde Micheal isminin kısaltması olan ΘC ve MX siglaların üzerinde kısaltma olduklarını belirtmek amacıyla yatay çizgiler kullanılmıştır.

Son satır zarar görmüş olsa da benzer amuletlere bakarak bu satırı ουαδω olarak okuyabiliriz.³⁹¹ Bu tarz özel amuletler Geç Bizans Dönemi’nde yoğun olarak görülmektedir. Bu nedenle eseri Geç Bizans Dönemi’ne tarihlemek yanlış olmaz.

Ek. 2. Isidoros (Bergama’ya ait bir mühür.)

Şekil.2. Isidoros.

³⁹⁰ Campbell Bonner, **Studies in Magical Amulets Chiefly Graeco-Egyptian**, University of Michigan Studies, Humanistic series 49, Ann Arbor, 1950, s. 90.

³⁹¹ Cf. Bonner 214.

(**Kaynak.** M. Braunlin – J. Nesbitt, Selections from a private collection on Byzantine bullae. Byzantion 68 (1998) 177.)

Bu mühür “Bergama Rouphinion” adlı bir kurumdan bahseden istisnai bir mührdür.³⁹²

Ön yüz : Ortadan yatay şekilde ikiye bölünen alanının üst kısmında, T|IC |ΘΕ|Ω - T|OK|OV yazıtı ile birlikte Theotokos büstü bulunmaktadır. Alt kısımda ise Ἰσιδώρου. Şeklinde okunan haçlı hitap monogramı bulunmaktadır.

Arka yüz : Dört satır yazıt mevcut belki orijinal halinde süsleme elemanı kullanılmıştır; ΡΟΥΦ|ΙΝΙΟΝ Π|ΕΡΓΑΜΟΝ.

Yazıt açılımı : Ἰσιδώρου / Ρουφίνιον Περγάμου / τ(ῆ)ς Θε(ο)τόκου. İsidoros Bergama’nın Roufinion başıydı. Mühür İ.S. 6. yy.’a tarihlendirilmiştir. Fakat biz 7. yy. başına tarihlendiğini düşünmekteyiz. Roufinion Bergama’da çok ünlü bir binadır. Dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilir. D. Feissel’ e göre Zeus Aseklepios tapınak kompleksi ile aynıdır. Romalı bir yurttaş olan L. Cuspius Pactumeius Rufinos tarafından yapılmıştır. Bu kişi Bergamalı bir yurttaşdır. İ.S. 142 yılında konsül olmuştur.³⁹³ Daha sonra bu yapı, Theotokos’a adanmış bir hiristiyan kilisesine dönüştürülmüştür. Ve yüksek olasılıkla sosyal walfere veya nosokomeion olarak kullanıldı.

³⁹² M. Braunlin – J. Nesbitt, **Selections from a private collection on Byzantine bullae**, Byzantion 68 1998, s. 177, no. 20.

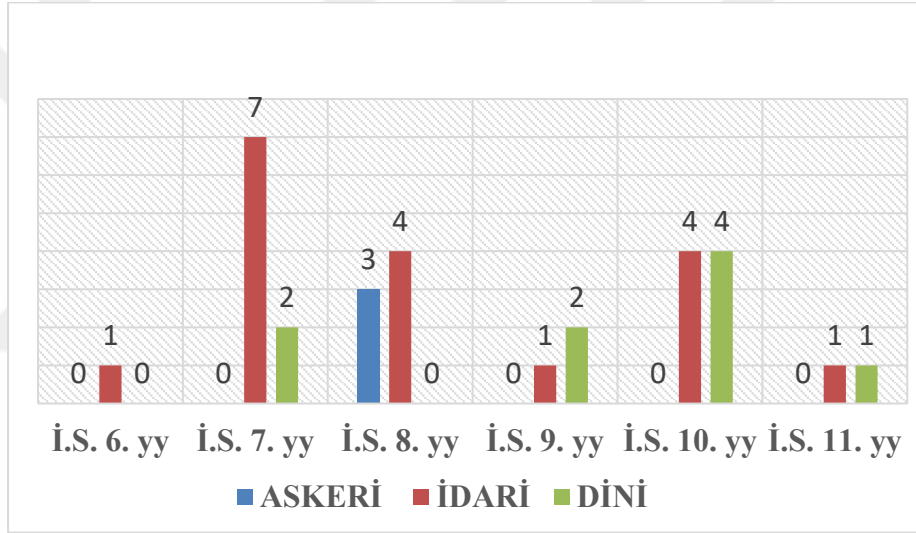
³⁹³ D. Feissel, **Le Roufinion de Pergame au VIe siècle d’après un sceau nouvellement publié**, REB 57, 1999, ss. 263-269.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz çalışmada eserler kronolojik olarak sıralanmış ve tasnifi yapılmıştır. Mühürler üzerinde oluşan tahribattan dolayı okunması güç olan mühürler paralelleri bulunarak yorumlanması sağlanmıştır. Bu yöntem karşılaştırma yapılarak eserlerin tümünde gerçekleştirilmiştir.

Yapılan tasnif sonucunda mühürlerin ait olduğu kurum ve kişilikler askeri, idari ve dini olmak üzere üç ana gruba ayrılarak yüzyıllara göre dağılımları incelenmiştir (şekil 3).

Şekil 3: Mühürlerin ait olduğu kurumların yüzyıllara göre dağılımı.

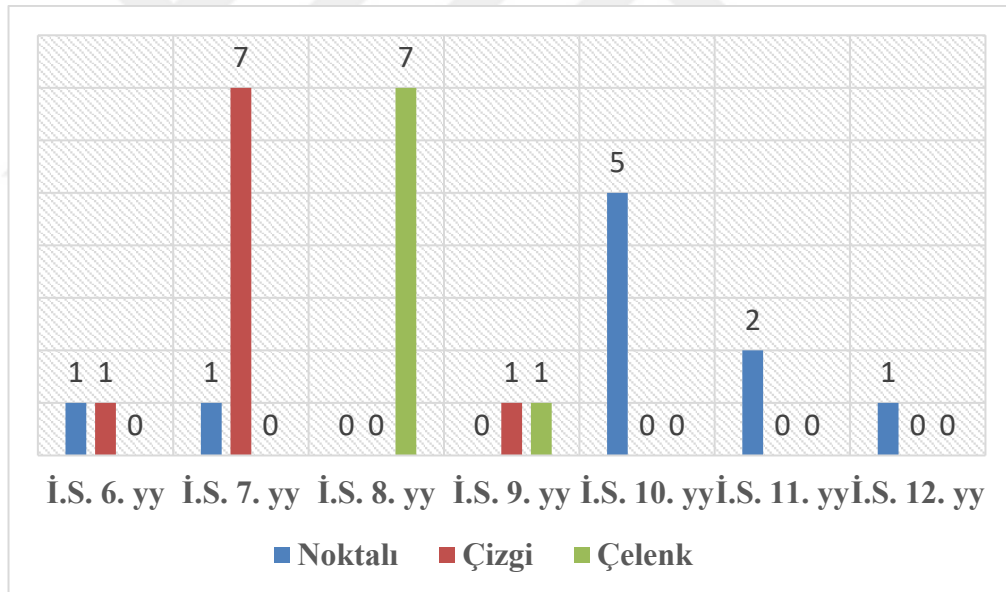

Mühür sayısı göz önüne alındığında yapılan bu inceleme çok net veriler vermesede bölgenin dini, idari ve askeri ilişkileri hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır. Devlet memurlarına ait mühürler İ.S. 6.yy' dan 12.yy'a kadar kesintisiz olarak bulunmaktadır. Bu durum dönem içerisinde Bergama'da idari sistemin kesintisiz olarak var olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde bu durum dini kurumlar içinde geçerlidir. İ.S. 6. yy. ve 8. Yy. dışında tüm yüzyıllarda dini şahsiyetlere ait mühürler bulunmaktadır. Bu durum Bergama'da yer alan dini kurumların çevre bölgelerle gerçekleştirilen dini faaliyetleri göstermektedir. Askeri kişiliklere ait mühürlerin yalnızca İ.S. 8. yy' da bulunması dikkat çekicidir. İ.S. 8. yy Bergama ve çevredeki diğer kentlerin Arap akınlarına maruz kaldığı ciddi çatışmaların yaşandığı bir dönemdir. İ.S. 8. yy ikinci yarısında bölgede ki bir çok

kent gibi Bergama da Arapların eline geçmiş kentin çoğu erkeği öldürülmüş kadın ve çocukları köle olarak satılmıştır. Yaşanan bu süreç askeri kişiliklerin mühürlerinin niçin bu dönemde yoğunlaştığını açıklamaktadır. Fakat yinede 8.yy. dışında askeri mühürlerin bulunmayışı düşündürücüdür. Bu durum mühürlerin azlığından olabileceği gibi mühürlerin buluntu yerlerinin Bergama dışında olabileceğini de akıllara getirmektedir.

Mühürler üzerinde kullanılan bordür süslemeleri tarihlendirme açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bizim mühürlerimiz üzerinde çelenk bordür, noktalı bordür ve çizgi bordür olmak üzere üç çeşit bordür süslemesi kullanılmıştır. Bu süsleme grubunun yüzyıllara göre dağılımına bakıldığında zaman tek başına tarihlendirme yapmak için yeterli olmasa da mühürün hangi yüzyıllar içerisinde ait olduğu konusunda fikir edinmemizi sağlamaktadır (Şekil 4).

Şekil 4: Bordür süslemesi tercihinin yüzyıllara göre değişimi

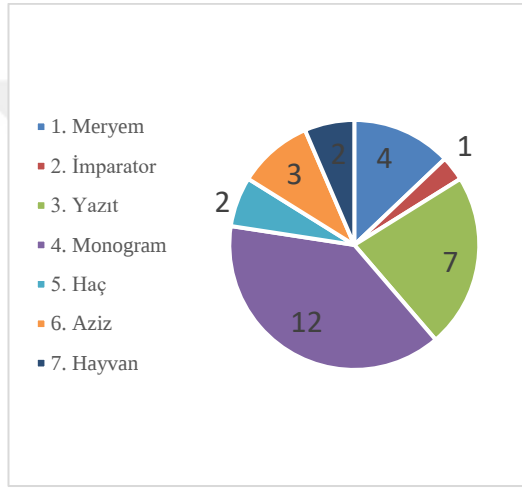

Yapılan değerlendirme sonucunda İ.S. 7. yy için çizgi bordür kullanımının ayırt edici bir özellik olduğu görülmektedir. İ.S. 8.yy’ da ise çelenk bordür sevilerek kullanılmaktadır. Noktalı bordür ise İ.S. 10. yy’ da sevilerek kullanılmaktadır. İ.S. 9.yy’ dan sonra ise noktalı bordür dışında bordür süslemesi görülmez.

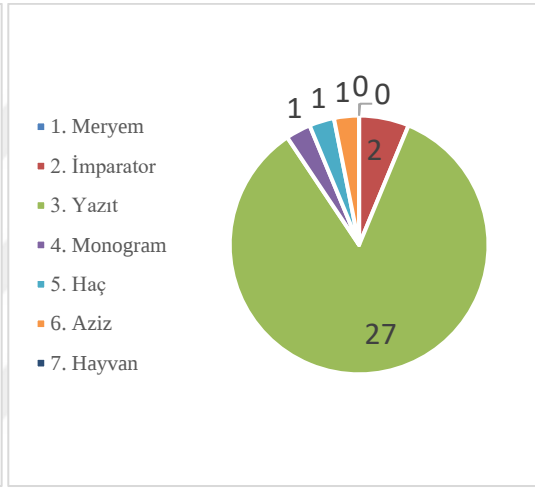
Mühür üzerinde kullanılan betimlemelerde ise ön yüzde ağırlıklı olarak monogram tercih edildiğini görmekteyiz (Şekil 5). Mühürler üzerinde en önemli

bilgilerin yer aldığı yazıtların ise ağırlıklı olarak arka yüzde kullanıldığı izlenmektedir (Şekil 6). Meryem figürlerinin genellikle kucağında çocuk İsa ile oturur şekilde resmedilgi ve bütün hepsinin ön yüzde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Meryem'e verilen önemin göstergesidir. İmparator betimlemelerinin ise eğer Meryem veya biz aziz resmi ile kullanılmadığı sürece ön yüzde tercih edildiği görülmektedir.

Şekil 5: Ön yüz üzerinde kullanılan betimlemeler

Şekil 6: Arka yüz üzerinde kullanılan betimlemeler

Burada 4 numaralı eser ilgi çekicidir. Genelde kommerkarioslar dışında Bizans mühürleri üzerinde imparator portreleri kullanılması yasaktır. Mühür bu kullanıma örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda paphlogonia bölgesi içerisinde veya yakın çevresinde ipek ile ilgili bir ticaretin söz konusu oluşu ortaya çıkmaktadır. Bu durum imparatorluk içerisinde ipek ticaretinin önemini göstermesi açısından çok değerlidir. Ephesos' a ait olan, İ.S. 7. yy sonuna tarihlendirmiş olduğumuz 9 numaralı eser ve İ.S. 10.yy ilk yarısına tarihlendirdiğimiz 19 numaralı eser başepiskoposlara ait olmaları bakımından ayrıca önemlidir. Bizans İmparatorluğu içerisinde yeralan Themaların başkentlerinde başepiskoposlar yeralmaktaydı dolayısıyla 7. ve 10. yüzyıllarda Ephesos'un Metropolis olduğuna birebir kanıt oluşturmaktadır bu mühürler. Monogram kullanılan mühürlerin çoğunda Laurent tip V tarzında haçlı hitap monogramları tercih edilmiştir. 20 numaralı eserde ise daha nadir görülen harflerden oluşturulmuş

bir monogram görülmektedir. 23 numaralı eserde ise çok ender rastlanılan, ışın şeklinde kolları olan bir monogram kullanıldığı görülmektedir. Dini görevleri olan kişilere ait mührlerde ise çocuk İsa ile birlikte resmedilen Meryem figürü ile aziz figürlerinin kullanıldığı görülmektedir. Mührlerin neredeyse tamamında kullanılan dil Grekçedir.

Mührler üzerinde kullanılan Ioannes ismi oldukça dikkat çekicidir. Koleksiyonumuz içerisinde mühr üzerinde en sık karşılaştığımız isim Ioannes olarak karşımıza çıkmaktadır. İ.S. 6. yy' da (Apo hypaton), İ.S. 7. yy' da, İ.S. geç 7. yy' da (Epi ton deeseon), İ.S. 9. yy' da (Ephesos Başepiskoposu), İ.S. 11. yy' da iki adet (biri Mopsouestia Metropolitisi) Ioannes ismi geçmektedir. Dolayısıyla İonannes isminin İmparatorluğun her bölgesinde sevilerek kullanılan bir isim olduğunu anlamaktayız.

Mührlerin ait olduğu bölgelere bakıldığı zaman Turkia dışında geri kalan kısmın Anadolu kentleri olduğu görülmektedir (**şekil 7**). Ancak mührlerin yarısı kadarı üzerinde coğrafı konum yer alması da göz ardı edilmemelidir. Turkia bölgesine ait olan mühr Güney Macaristan bölgesinde Bizans İmparatorluğu'nun gerçekteşirmiş olduğu misyonerlik faaliyetlerine kanıt olması bakımından ayrı bir öneme sahip olmak ile birlikte Bergama ve çevresinin ilişki içerisine girdiği mesefeleri göstermesi ağıısından dikkat çekicidir. İ.S. 10. yy. 2. yarısına tarihlenen 23 numaralı mührümüz üzerinde yer alan Krites unvanı sayesinde, Amastris şehrinin Paphlagonia Thema'sı içerisinde önemli bir kent olduğunu görmekteyiz. Özellikle bölgedeki bazı yargılamaların bu kentde gerçekteştirildiğini düşünmekteyiz. Belkide thema içerisinde yer alan metropolit unvanlı şehir Amastrisi. Mopsouestia şehri, Erken Bizans Dönemin'de Kilikia bölgesindeki Anazabos (Anavarza) yardımcı piskoposluğunu yapmaktaydı. 7. yy.'da Arap işgalleri sırasında Misis olarak adlandırılan şehrin Piskoposluk merkezi olmaya devam ettiği kesin değildir. Nikephoros Phokas İ.S. 965 yılında şehri ve Antiocheia'yı tekrar ele geçirdikten sonra, Mopsouestia tekrar bir ortodoks metropolisi olarak Antiocheia'nın ortodoks patrikliği olmuştur. İ.S. 11. yy. ikinci yarısına tarihlenen 28 numaralı mührümüz ise kentin ilk metropolitani olan Ioannes' e ait olması bakımından oldukça önemlidir.

Şekil 7: Mühürlerin gönderildiği kentlerin dağılımı.

Dolayısıyla bu mühür grubu, Bergama ve ilişkide bulunduğu kurum ve kentlerin, 6.yüzyıldan 12.yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde Bizans Devrine ışık tutmaktadır. Çalışmamız gelecek yıllarda da Bergama ve çevresinin Bizans Dönemi ile ilgili yapılacak olan çalışmalarda da faydalanılması gereken bir kaynak olacaktır.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı, ‘‘2 bin 700 yıllık taş m    r bulundu’’, Arkeok  lt  r, 12.9.2018, <https://arkeokultur.com/2018/09/12/>, (6.6.2019).

Barbara Helwing. ‘‘  randa ilk kentler’’ **Arkeo Atlas**, Sayı:2, 2003, ss. 82-85.

Belke, K. ve Mersich. ‘‘Phrygien und Pisidien’’, **Tabula Imperii Byzantini** (TIB 7). Wien, 1990, ss. 184-185.

Bonner Campell. **Studies in Magical Amulets Chiefly Graeco-Egyptian**, Studies Humanistic series 49, University of Michigan Press, London, 1950.

Braunlin, Micheal, Nesbitt, Jhon. ‘‘Selections from a private collection on Byzantine bullae’’, Byzantion, Cilt:68, no.1, 1998, ss. 157-182.

Bulgurlu Vera, Ilaslı, A. Seals from the museum of Afyon, **Studies in Byzantine Sgillography**, (SBS 8), Turkey, 2003, ss. 49-131.

Cheyne Jean Claude and Caseau, Beatrice. ‘‘Sealing practices in the byzantine administration’’ **Seals and Sealing Practices in the Near East**, itgeverij peeters en departement oosterse studies leuven, Paris, 2012, ss. 133-147

Cheyne, Jean Claude ‘‘Bir Toplumun G  r  nt  leri’’, **Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed. Annie Pralog,   ev. Buket Kitap  ı Bayrı, 2. Baskı, Kitapyayınevi,   stanbul, 2016, ss. 321-336.

Cheyne, Jean Claude. ‘‘Les sceaux byzantins du mus  e de Sel  uk’’, **Revue numismatique** 155, 1999, ss. 317-352.

Cheyne, Jean Claude. **Bizans Tarihi**,   ev.   smail Yerguz, K  lt  r Kitaplı  ı, Ankara, 2008.

Cheyne, Jean Claude. Sceaux byzantins des Musees d'Antioche et de Tarse, **Travaux et memoires** 12, 1994, ss. 391-458.

Cheyne, Jean Claude. Un aspect du ravitaillement de Constantinople aux Xe/XIe siècles d'après quelques sceaux d'hôtreiaroi. **Studies in Byzantine Sigillography** (SBS 6), ss. 1-26

Cheyne, Jean Claude "Byzantine Seal", **7000 years of seals**, Ed. Dominique Colombe, London, 1997, ss. 107-123.

Cheyne, Jean Claude. Episkeptitai et autres gestionnaires des biens publics, **d'après les sceaux de l'IFEB**, SBS 7, 2009, ss. 87-117.

Collon, Dominique. **Interpreting the Past Near Eastern Seals**, University of California Press, London, 1990.

Daim, Falko. **Das goldene Byzanz und der Orient**, Schallaburg Kulturbetriebsges, Mainz, 2012.

Darga Muhibbe, **Hitit Sanatı**, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

Darrouzes, Jean. Notitae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, **Institut français d'études byzantines**, Paris 1981.

Derin, Zafer. **Yeşil Ova Höyüğü Neolitik Mühürleri**, Arkeoloji ile geçen bir ömür için yazılar, Ed. Aynur Özfirat, Ege Yayınları, İstanbul, 2014.

Fedalto, Giorgio. Hierarchia ecclesiastica orientalis, **Edizioni Messaggero**, Padova, 1988.

Feissel, Dennis, Le Roufion de Pergame au VIe siècle d'après un sceau nouvellement publié, **Revue des études byzantines** 57, Paris, 1999.

Fiandira, Enrica. “Mühürler, Kil Mühür Baskıları” **Arkeo Atlas**, Sayı:2, 2003, s.32.

Forrer, Leonard. Weber Collection Greek Coins, Cilt:3, **Spink and Son**, London, 1922-1929.

Friedrich Hild, Hansgerd, Hellenkemper. Kilikien und Isaurien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, **Tabula Imperii Byzantini** (TIB 5), Bölüm 1, Wien, 1990.

Galavaris, George P. **Seal of The Byzantine Empire**, Archaeological Institute of America, 1959.

Grierson, Philip. **Catlogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection** I-III, Washington D.C., 1966, 1968, 1973.

Güngör, Yüksel. **Bergama Krallık Kültü**, Belleten 14, Bergama Kültür Sanat Vakfı, Bergama, 2005.

Jean Ebersolt, **Catalogue des sceaux Byzantins**, Feuardent Freres, Paris, 1922.

Jonnes, Robert ve Morris, John, The Prosopography of the Later Roman Empire, Cilt III, **Cambridge Universty Press**, Cambridge, 1992, ss. 527-641.

Jordanov, Ivan. Corpus of byzantine seals from Bulgaria, Cilt 3, **Bulgarian Academy of Science**, National Institute of Archaeology with Museum, Sofia, 1996.

Konstantopoulos, M. Konstantinos, StamoulesAnastasias. **Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα**, P.D. Sakellarios, Athens, 1930.

Laurent, Vitalien Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin, **Editions du Centre National de la Recherche Scientifique**, Cilt:1- 3., Paris, 1963-1981.

Laurent, Vitalien **Documents de Sigillographie Byzantine: La collection C. Orghidan**, Presses universitaires de France, Paris, 1952.

Mélanges Jean-Claude Cheynet, “Orient Et Méditerranée” **Travaux et Memoires** (TM) 21/1, 2017, ss. 789-802.

Mellart, James. “Excavations at Çatal Hüyük Third Preliminary Report”, **Anatolian Studies XIV**, British Enstitute at Ankara, Ankara, 1964, ss. 97-105

Mordtmann Andreas David. **Sur les’Sceaux et Plombs Byzantins**, Confereance tenue dans la Societe Litteraire Grecque, İstanbul, 1873.

Morisson, Seibt ve Cheynet, Claude. **Les sceaux byzantins de le collection henri seyring**, Bibliothèque nationale cop, PARİS, 1991.

Nesbitt, John W. “Double Names on Early Byzantine Lead Seals”, **Dumbarton Oaks Papers**, Cilt:31, 1977, ss. 109-121.

Nesbitt, John W. “Sgillography”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, (ed Jeffreys-Haldon-Cormack), Oxford University Press, Oxford, 2008.

Nicolas Oikonomides, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, **Editions du Centre National de la Recherche Scientifique**, Paris, 1973.

Nicolas Oikonomides, “The Usual Lead Seal”, **Dumbarton Oaks Papers**, 1983, ss. 147-157

P. Kazdhan, Alexander ve diğerleri. **The Oxford Dictionary Of Byzantium**, Oxford Universty Press”, Cilt:1-3., New York, 1991.

R. J. LILIE ve diğerleri, **Prosographie Der Mittelbyzantinischen Zeit**, Erste Abteilung, Cilt 1-6, Berlin, 1999-2002.

Robert Feind, **Byzantinische Siegelkunde**, Eine Einführung in die Sigillographie von Byzanz, Auflage 2010.

Schlumberger Gustave, **Sigillographie de l'Empire Byzantine**, Ed. Ernest Leroux, Paris, 1884.

Schulman, hans ve Holder, Hans. "The Thomas Ollive Mabbott Collection", **American Numismatic Society**, Cilt I-II, New York, 1969.

Seibt, Werner, Jean-Claude Cheynet ve Claudia Sode, **Studies in Byzantine Sigillography** 7-8, Leipzig, 2003.

Seibt, Werner. **Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich**, Cilt:1, Kaiserhof, Vienna, 1978.

Semavi Evice, **Cumhuriyetin 50. Yılına armağan Türkiye'de Bizans Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı**, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul, 1973.

Sevin, Veli. **Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Sodini, Jean Pierre. "Konstantinapolis Bir Megapolün Doğuşu (4.-6. Yüzyıllar)" , **Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, (ed. Annie Pralog), (çev. Buket Kitapçı Bayrı), 2. Baskı, Kitapyayınevi, İstanbul, 2016.

Sokolova. **Pečati vizantijskich imperatotov**, St. Peterburg 2007. ss. 724-725.

Şen, Işık, Vildan. "Bizans ikonalarından günümüze sanatta Meryem ve çocuk motifi", **İdil**, 2017, Cilt:6, Sayı 32.

Timoty E. Gregory, **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Vailhé, Simeon. “Une *Notitia episcopatum* d'Antioche du Xe siècle”, **Revue des études byzantine**, Paris, 1907, ss. 90-101.

Vera Bulgurlu, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Wassiliou, Alexander, Werner, Seibt. **From magister militum to strategos: the evolution of the highest military commands in early Byzantium (5th-7th c.)**, Travaux et memoires, Paris, 2017.

Wassiliou, Alexander, Werner, Seibt. **Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden**. Cilt 1. Einleitung, Siegellegenden von Alpha bis inklusive, Wien 2011.

Wolfgang Radt, **Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Zacos – Veglery, **Byzantine Lead Seal**, Cilt: I/1-2-3, Bale, 1972.

Zacos G. **Byzantine Lead Seal II**, ed. J. Nesbitt, Benteli, Bern, 1984

Müze Katalogları ve Çık Arttırmalar;

Auction Münz Zentrum 138, 4.-6-7-2007, Sale 463.

Auction Münz Zentrum 157, 12.-13.1.2011, sale, 616

Auction Pecunem 27, 4.1.2015, sale, 908.

Auction Pecunem 35, 6.10.2015, sale, 887.

DO, Dumbarton Oaks'ın Online Kataloğu.

DOC. Catalogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Cilt:5, ed. Grierson and A.R. Bellinger, Washington D.C., 1999.

DOSeal, Catalogue of Byzantine Seal at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Cilt: I-III, ed. J. Nesbitt-N. Oikonomides, Cilt:4-5, ed. E. McGeer-J. NESBITT - N. OİKONOMİDES, Cilt:6, ed, J.NESBITT, Washington D.C., 1991, 1994, 1996, 2001, 2005, 2009.

Lanz Auction 147, Numismatische Raritäten, **Ancient and Medieval Coins**, München, 24.11.2008, 808.

Monastary of St. Jhon the Thelogan, Patmos, Greece.

The Colister Collection, Heilburn timeline of Art History, 970, 324. 3

Triton XI, Robert E. Hecht collection of Byzantine seals, **Classical Numismatic Group**, Lancaster, Paris, 2008.

SÖZLÜKÇE

Adramyttion:

Balıkesir ilinin Edremit ilçesi Antik Çağ yerleşmesidir.

Ankyra:

Ankara şehrinin Antik Çağ'da karşılığıdır.

Apo eparchon:

Latince karşılığı paraefecturius, yani Eski Vali anlamına gelmekteydi. Yüksek bir mevki olan bu unvan, aynı zamanda sarayda düzenlenen geleneksel törenlerden sorumlu bir senato görevlisiydi. Aynı zamanda sarayda yer alan atölyelerin ve parasal ödemelerin kontrolünü üstlenmekteydi.³⁹⁴

Apo hypaton:

Eski konsül anlamına gelmektedir. İ.S. 4. yy.'dan sonra önemi azalmaktadır. İ.S. 7.-9. yüzyıllar arasında mühürler üzerinde, patrikios, spatharios, protospatharios ile birlikte kullanıldığı görülür.³⁹⁵

Akakia:

Mor ipek ile yapılmış, içerisinde toz bulunan kese verilen isimdir. Sağ veya sol elinde bu kâseyi taşıyarak merasimlere gelen imparatorlar, ölümsüz olmadıklarını ve alçak gönüllü olduklarını bu şekilde göstermekteydi.³⁹⁶

Amorion:

Afyon ili yakınlarında bulunan Bizans yerleşmesidir.

³⁹⁴ Bulgurlu, s. 256.

³⁹⁵ Bulgurlu, s. 257.

³⁹⁶ Bulgurlu, s. 255.

Archiepiskopos:

Bizans İmparatorluğunda, Kontantinopolis, Roma, Antiokheia, Alexandreia, İerosolimon olmak üzere en önemli beş din merkezinde ki dini yöneticilere verilen unvandır.³⁹⁷

Argyrobullus:

Gümüşden yapılan mühür.

Arkhon:

Güç anlamına gelen bu unvan genelde güçlü kişi, yönetici sıfatlarını taşımaktadır. Birçok arkhon tipi bulunmaktadır; Bizans'a bağlı veya değil prensler, eyalet başkanları, yabancı grupların başkanları, ordudaki başkanlar, saray atölyelerinin başkanları, kilise başkanları.³⁹⁸

Blakhernitissa:

Bizans sanatında, Meryem'in çocuk İsa ile tasvirine verilen isimdir.³⁹⁹

Boulloterion:

Mührü sıkıştırıp, baskı yapmaya yarayan, demirden, kerpeten benzeri alete verilen isimdir.

Despot:

İmparator, tanrı, patrik ve episkoposlar tarafından kullanılan bir unvan.⁴⁰⁰

Diakon:

Ortodoks kiliselerinde üç ruhban sınıfının ilk basamağıdır. Papazlık ve piskoposlukdan daha düşük rütbededir.

³⁹⁷ Bulgurlu, s. 256.

³⁹⁸ Bulgurlu, s. 257.

³⁹⁹ Vildan IŞIK ŞEN, Bizans ikonalarından günümüze sanatta Meryem ve çocuk motifi, idil, 2017, Cilt 6, Sayı 32, Volume 6, s. 1364.

⁴⁰⁰ Bulgurlu, s. 259.

Dioiketes:

Dioiketai kurumuna bağılı olarak çalışan vergi memurlarına verilen isimlerdi. Eyaletlerde vergi toplamak ile grevliydiiler.⁴⁰¹

Dionses:

Tanrı Dionysos.

Ekumeniklik:

Dini sorunları çözmek için oluşturulan topluluk.

Episkepsis:

İmparatorun şahsına ait arazilere verilen isimdir.

Episkeptites:

Maliyeye bağılı bir çeşit müfettiş olarak tahsis edilen bu unvan, imparatorlara ait olan devlet arazilerinde ekim yapan kişilerden vergi toplamak ile görevliydi. Yine imparator adına sınır kontrolü yaptığı düşünülmektedir.⁴⁰²

Episkopos:

Bizans da Hristiyanlık dini içerisinde st düzey papazlara verilen isim. Belli bir bölgenin, bir metropolitineden sorumlu kişi.⁴⁰³

Epi ton deeseon:

Roma da magister memoriae'ye karşılık gelmektedir. Bizans Devletinde verilen dilekçelerin, teslim edildiğı büronun en yetkili görevlisi idi. İmparatora verilen dilekçeleri toplar, önem sırasına göre teslim ederdi. Bizans yurttaşları imparatora dilekçe yazma hakkına sahipti. Fakat bu dilekçelerin bazılarıyla Epi ton deeseon ilgilenmekteydi. Hkimler sınıfına ait olan bu unvan önem sırasına göre diğerk hkim

⁴⁰¹ Bulgurlu, s. 259.

⁴⁰² Bulgurlu, s. 263.

⁴⁰³ Bulgurlu, s. 261.

unvanlarından sonra gelmekteydi. Bazen mühürleri üzerinde coğrafi konumlar belirtilmekteydi.⁴⁰⁴

Epi ton koitonos:

Latincesi cubiculum olan yatak odası anlamına gelmektedir. Parakoimomenos da imparatorun yatak odasından sorumlu kişilere verilen unvandı. Bu kişiler hadımlardan seçiliyordu. İmparatorun özel sorumlusu olduğu için Taktika içerisinde yer almamaktadır. Parakoimomenosların altında çalışmaktaydılar.⁴⁰⁵

Epi ton kriseon:

Medeni davalarla ilgilenen mahkemelere başkanlık etmekteydi. Pozisyon IX Konstantin Monomachos tarafından kuruldu. 1043-1407 yılları arasında gerçekleşen yargı reformlarının bir parçasıydı. İ.S. 10. ve 11. yüzyıllarda, epi ton krieson mahkemesi, droungarios tes viglas, quaestor ve Konstantinopolis Eparch'ının yanında Bizans İmparatorluğunun dört yüksek mahkemesinden biriydi. İl hâkimleri verdikleri kararların birer kopyasını oluşturmak ve epi ton kriseon'a sunmak zorundaydı. Fakat bu hataların önüne geçme amacı gütsede, epi ton kriseon temyiz mahkemesi olarak çalışmamıştı.⁴⁰⁶

Epopetes:

Maliyeye bağlı müfettişlerin yardımcılara verilen unvandır. Eyaletlerde yurttaşların vermiş olduğu vergileri teftiş etmekteydi. Başkentte kadastro işleriyle ilgilenen Epoptesler de mevcuttu.⁴⁰⁷

Genikos kommerkiarios:

Bkz. Kommerkiarios

⁴⁰⁴ Bulgurlu, s. 263.

⁴⁰⁵ Bulgurlu, s. 263.

⁴⁰⁶ Alexander p. Kazdhan ve diğerleri, The Oxford Dictionary Of Byzantium, Oxford Universty Press, New York, 1991, Volume 1,2,3, ss. 724-725.

⁴⁰⁷ Bulgurlu, s. 263.

Hagiosoritissa:

Bizans İkona sanatında Meryemin hafif sağa dönük dua eder pozisyonda resmedilmesidir.

Hypatos:

Konsüllere verilen bir unvandır. İ.S. 11. yy.'dan sonra önemini kaybeden unvan geleneksel olarak senato üyelerine verilmekteydi. Önem sırasında 7. Sırada bulunan hypatos, İ.S. 10. yy.'dan sonra hukuki bir görev olarak yeniden kurgulanmıştır. İ.S. 12. yy. başından itibaren ise bu unvan kullanılmaz.⁴⁰⁸

Hodeghetria:

Bizans ikona sanatında yol gösterici Meryem anlamına gelen, Meryem tiplerinden birisidir. Meryem tanrıya doğru elini uzatmış olarak resmedilir.

İonopolis:

Paphlagonia bölgesinde yer alan antik şehir. Bugünkü İnebolu.

Khartoularios:

Grekçe resmi evrak anlamına gelen khartes den türemiş olan unvan. Resmi evrakların sınıflandırılması, saklanması, gibi arşiv işlerine bakan memur sınıfıydı. Bu yönüyle tüm eyaletlerde bulunan bir görevliydi. Askeriye içerisinde dahi görevli khartoularios memurları bulunmaktaydı. Askeriyedeki görevleri; asker bulmak, barınma sağlamak, maaşların ödenmesini sağlamak, harcamaları kontrol edip yönetime rapor vermek gibi ciddi görevleri olan bir sınıftı.⁴⁰⁹

Khliara:

Manisa ili Kırkağaç bölgesinin antik ismidir.

Khristogram:

İsa'nın ismi olan Khristos'un monogram olarak yazılmasıdır.

⁴⁰⁸ Bulgurlu, s. 265.

⁴⁰⁹ Bulgurlu, s. 266.

Khrysobullos:

Altın mühürlere verilen isimdir.

Kommerkiarios:

Bizans'da ipek imalatı ve ticareti ile ilgilenen memur sınıfıydı. İpek için alınan vergileri toplamaktaydılar. Logothetes genikon'un emrinde çalışmaktaydılar. Bazen mühürlerinde imparator portresi görülmektedir.⁴¹⁰ Logothetes genikoslar da bazen kommerkiarios unvanı kullanmaktaydı.

Kourator:

Maliyeye bağlı olarak çalışırdı. Eyaletlerde milli arazilerden vergi toplamaktaydı. Toprakları aynı zamanda koruma görevine de sahipti. Megas kourator en kıdemli olanlarıydı. Saraydan başka, askeriyede, atolyelerde, kiliselerde görev yaptıkları da görülmektedir.⁴¹¹

Krites:

Hâkimlere verilen unvandır. İ.S. 10. ve 11. yy.'da eyalet yönetiisi olarak da görev yapmaya başlamışlardır.⁴¹²

Labarium:

Hıristyanlığa mensup orduların taşıdıkları sancağa verilen isimdir. Üzerinde haç yahut khristogram kullanılmaktaydı. Konstantinus'un Maxentius'a karşı kazandığı zaferde ilk kez kullanıldığı düşünülmektedir.⁴¹³

Metropolis:

Bizans'da eyaletlerin başkenti olan şehirlere verilen unvan.

⁴¹⁰ Bulgurlu, s. 268.

⁴¹¹ Bulgurlu, s. 269.

⁴¹² Bulgurlu, s. 270.

⁴¹³ Bulgurlu, s. 270.

Metropolit:

Bir eyaletin dini yöneticisine verilen unvandır. Piskoposluğun başkanı olarak, piskopos tayin etme gücü bulunmaktaydı. Bazılarına archiepiskos da denilmekteydi.⁴¹⁴

Morphorion:

Omuzlar ve başı örtmek amacıyla kullanılan çarşaf benzeri kıyafettir. Eskiden soylu kadınların giydiği bu kıyafet, Aziz ve Meryem tasvirlerinde sıkça kullanılmaktadır. Meryem genelde mavi renk morphorion giyerken bazen kahverengi, mor renk kullanıldığı da görülür. Bazen üstünde haç bezemeleri görülür.⁴¹⁵

Monogram:

Bir unvanın, ismin yahut duanın harfler kullanılarak şematik olarak yansıtılmasıdır.⁴¹⁶

Monostrategos:

Diğer generallerin üstünde bulunan bir makamı tanımlamak için kullanılmıştır.

Monakhos:

Manastırlarda yaşayan rahiplere verilen isimdir.

Magistros:

İmparatorun danışmanlığını yapan bir memur sınıfıydı. Hadım olmayanlara verilen unvanlar arasında önem sırası olarak beşinci sırada idi.⁴¹⁷

Nikopoios:

Bizans sanatında kucağında bebek İsa'yı bir madalyon gibi göğsünde tutarak önden resmedilmiş Meryem büstlerine verilen isimdir.

⁴¹⁴ Bulgurlu, s. 270.

⁴¹⁵ Bulgurlu, s. 270.

⁴¹⁶ Bulgurlu, s. 272.

⁴¹⁷ Bulgurlu, s. 272.

Notaries:

Evrak kaydı ve tasdiki ile uğraşan bugünkü noterler ile benzer görevleri yerine getiren kişilerdir.⁴¹⁸

Orphanotropheion:

Grekçe yetimhane anlamındadır.

Orphanotrophos:

Yetimhane müdürlerine verilen unvandır. İlk yetimhane müdürü İ.S. 5. yy.'da atarak aziz ilan edilen Zatikos Patrikosdur. İlk başlarda sadece din adamlarının alabildiği bu unvan daha sonra diğer kişiler tarafından da alınabilmekteydi. İ.S. 13. yy.'a kadar önemli bir mevki olarak devam etti.⁴¹⁹

Paphlagonia:

Kuzey Anadolu Bölgesinde, Pontus ve Bitinya arasında kalan bölgeye verilen isimdir.

Parakoimomenos:

İmparatoru uyurken koruyan hadım memurlara verilen unvan. Sonradan imparator olacak olan Basielios bir parakoimomenosdur.⁴²⁰

Patrik:

Bizans İmparatorluğunda, Kontantinopolis, Roma, Antiokheia, Alexandria, İerosolimon olmak üzere en önemli beş din merkezi yöneten kişilerdi.

Patrikios:

Roma Dönemin'de asil zadelere verilen Patricius unvanının Bizans Dönemin'de karşılığıdır. I.Constantinus tarafından oluşturulmuştur. Önem sırası 12. unvandı.

⁴¹⁸ Bulgurlu, s. 274.

⁴¹⁹ Bulgurlu, s. 274.

⁴²⁰ Bulgurlu, s. 263.

Fildişi levhaların arasına yerleştirilmiş olan bir el yazmasıyla betimlenmektedir. İ.S. 12. yy.'dan sonra kullanılmamıştır.⁴²¹

Proedros:

İ.S. 10. yy.'da Nikephoros Phokos tarafından oluşturulan makam, Latince önde gelen kişi anlamına gelmektedir.⁴²²

Protospatharios:

İlk kez İ.S. 8.yy. başında geçen unvan, Grekçe birinci kılıç taşıyan anlamına gelmektedir. Önem sırasında 11. Sıradaydı. Hadım olmayan kişiler kıymetli taşlar ile süslü altın bir yaka ve kılıç taşımaktaydı. Hadım olanlar ise beyaz bir khiton giymekteydi. İ.S. 10. yy.'da strategosların da bu unvanı taşımaktaydı.⁴²³

Protoproedros:

Proedros'ların eşine verilen unvan.

Sigillographia:

Mühür bilimi.

Spatharios:

Daha çok Geç Roma Döneminde, İmparatorların özel korumalarına verilen unvandır. Grekçe kılıç taşıyan kişi anlamına gelmektedir. 2.Theodosios'dan beri bilinen unvan, önceleri hadım olan kişilere verilmekteydi fakat İ.S. 9. yy. ile birlikte hadım olmayan kişilerinde bu unvanı aldıkları görülür. Unvan önem sırasına göre 8. sırada yer almaktadır. İ.S. 12. yy.'a tarihlenen Anna Komnena, aleksiad adlı eserinde spatharios'lar için önemsiz bir unvan olarak bahseder.⁴²⁴

⁴²¹ Bulgurlu, s. 275.

⁴²² Bulgurlu, s. 276.

⁴²³ Bulgurlu, s. 277.

⁴²⁴ Bulgurlu, s. 279.

Sphragis:

Sigillographia için kullanılan bir diğer isim.

Stavrosis:

İsa'nın haça gerilme sahnesidir.

Strategos:

Grekçe de general anlamına gelmektedir. İ.S. 13. yy.'dan sonra, kurulan themalarda askeri komutan olarak görev yapmaktaydılar. Görevli olduğu themanın mülki idaresinden de sorumlu olan strategoslar büyük bir güce sahiptiler. Strategoslar doğu ve batı olarak ikiye ayrılmaktaydı. Altlarında görev yapan çok sayıda yardımcı memur sınıfı bulunmaktaydı. İ.S. 10. yy.'dan sonra artan thema sayısına bağlı olarak strategosların sayısında da bir artış gözlemlenir. Bunun sonucunda da mevki, eski önemini kaybetmiştir.⁴²⁵

Stratelates:

Unvan iki ayrı anlamda kullanılmaktaydı. İlki İ.S. 4. yy.'dan beri kullanılmaktaydı ve apo eparkhon'a eşit konumdaydı. Unvan önem sırası 20 idi. İkincisi ise general olarak kullanılmaktaydı. İ.S. 10. ve 11. yy.'da ordu komutanlarına strateles unvanı verilmekteydi. Daha sonra strateles ismi strategos olarak değiştirilmiştir.⁴²⁶

Symrna:

İzmir'in Antik Çağ'da ismidir.

Thetokos:

Bizans ikonalarından, tanrı anası anlamına gelen Meryem tiplerinden birisidir.

Thrakesion:

Kuzey Batı Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bizans Themasıdır.

⁴²⁵ Bulgurlu, s. 281.

⁴²⁶ Bulgurlu, s. 281.

Trifolia:

Bizans sanatında kullanılan üç yapraklı bitkisel süslemedir.

Vestes:

İ.S. 10. yy. içerisinde İmparator Nikephoros Pakhos tarafından oluşturulan bir unvandır. Saray içerisinde imparatorun gardrobundan sorumlu hem hadımların hem de hadım olmayanların alabildiği unvan. Unvan İ.S. 12. yy. sonu ile önemini kaybeder.⁴²⁷

⁴²⁷ Bulgurlu, s. 282.

EKLER

Tablo 1: Kronoloji ve unvan tablosu.

No.	ENVANTER NO	KİŞİ UNVAN VE İSİMLERİ	TARİH
1	6.7.99	Apo Hypaton Ioannes	İ.S. Geç 6- Eken 7. yy.
2	4.7.92	Ioannes	İ.S. 7. yy. ilk yarısı
3	8.7.99	Elouza'nın Piskopos'u Michael	İ.S. Geç 6- Erken 7. yy.
4	1.7.99	Paphlagonia'nın Genikos Kommerkiarios'u ve Patrikios'u Stephanos	İ.S. 659-668
5	5.14.99	Apo Eparchon Nikolaos	İ.S. 7. yy. son çeyreği
6	7.14.99	Apo Eparchon Nikolaos	İ.S. 7. yy. son çeyreği
7	14.14.99	Epi Ton Deeseon Ioannes	İ.S. Geç 7. yy.

8	7.7.99	Stratelates Gregorios	İ.S. 7. yy. son çeyreği
9	8.14.99	Ephesos Archiepiskopos'u Theodoros	İ.S. Geç 7. yy.
10	3.7.99	Emperor Leontios	İ.S. 695-698
11	2.7.99	Patrikios Herakleios	İ.S. 7. yy. sonu, 8. yy. başı
12	5.7.99	Patrikios Herakleios	İ.S. 7. yy. sonu, 8. yy. başı
13	4.7.99	Hypatos Gregorios	İ.S. 8. yy. ilk çeyreği
14	5502	Lydia'nın Arkhon, Protospatharios ve Stavrakios'u	İ.S. 8. yy. ilk yarısı
15	5503	Apaletes'in oğlu Levan	İ.S. 8. yy. ilk yarısı

16	6.14.99	Aaron notaries	İ.S. 8. yy. ikinci yarısı
17	1.14.99	Thrakesion'un Strategos'u ve Spatharios'u Theodoros Basilikos	İ.S. 8. yy. sonu-9. yy. başı
18	10.14.99	Kalkedon Metroplitan'ı Domianos	İ.S. 9. yy. ikinci çeyreği
19	1.6.96	Ephesos Archiepiskopos'u Ioannes	İ.S. 9. yy. ilk yarısı
20	3.14.99	Gabriel	İ.S. 10. yy. ilk yarısı
21	9.14.99	Konstantinos Horreiaros	İ.S. 10. yy. ikinci yarısı
22	13.14.99	Romanos Khartoularios ve Ankyra'nın Dioiketes'i	İ.S. 10. yy. ikinci yarısı
23	15.14.99	Anastasios'un Spatharios'u ve Amastris'in Krites'i	İ.S. 10. yy. ikinci yarısı

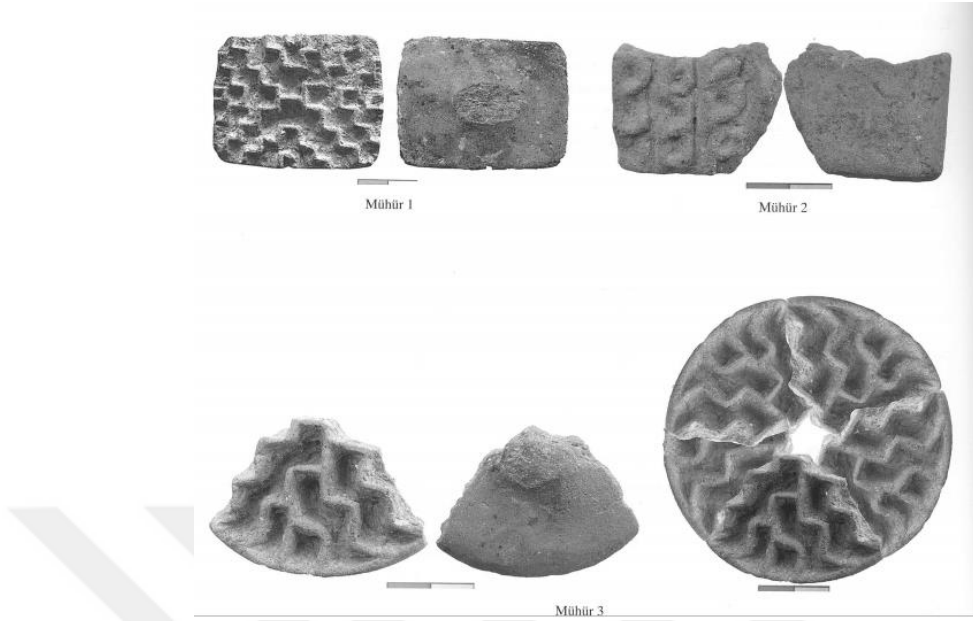
24	4.14.99	Basileios Proedros ve Parakoimomenos	İ.S. Geç 10. yy.
25	17.14.99	Michael	İ.S. 10. yy. sonu- 11. yy. başı
26	12.14.99	Hierotheos Monachos ve Tourkia'nın başrahibi	İ.S. 10. yy.
27	11.14.99	Konstantinos Episkeptites	İ.S.11. yy. ikinci çeyreği
28	9.7.99	Mopsouestia Metropolit's'i Ioannes	İ.S. 11. yy. ikinci yarısı
29	2.14.99	Pantherios	İ.S. 11. yy. son çeyreği
30	16.14.99	Ioannes	İ.S. 11. yy.
31	18.14.99	Konstantinos	İ.S. Geç 11. yy., erken 12. yy.
Ek.1	4353	Amulet	Geç Bizans

Ek.2		Isidoros	İ.S. 7. yy. ilk yarısı

EK Tablo. 2: Monogram tablosu.

EK 1: Neolitik Çağ'a tarihlenen mühür örnekleri.

(**Kaynak:** Zafer Derin, “Yeşil Ova Höyüğü Neolitik Mühürleri”, Arkeoloji ile geçen bir ömür için yazılar, Ed. Aynur Özfirat, Ege Yayınları, 2014, İstanbul, s. 310.)

EK 2: Silindir mühür.

(**Kaynak:** Anadolu Ajansı, 2 bin 700 yıllık taş mühür bulundu, Arkeokültür, 12.9.2018, <https://arkeokultur.com/2018/09/12/>, 6.6.2019.)

EK 3: İ.S. 7.yüzyılda Anadolu'da bulunan themalar.

(Kaynak: Bulgurlu, 341.)

EK 4: 11.yüzyılda Anadolu'da bulunan Themalar.

(Kaynak: Bulgurlu, s.341.)

EK 5: Altın mühür örneği

EK 6: Aynaroz manastırı 19.yy. Gravür

(Kaynak: Bulgurlu, s. 334.)

EK 7: Boş mühür pulu (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

(Kaynak: Bulgurlu, S.333.)

EK 8: 13.yy. Patmos Manastır arşivi (Georgios Zagaromatis)

(Kaynak: Bulgurlu, s. 336.)

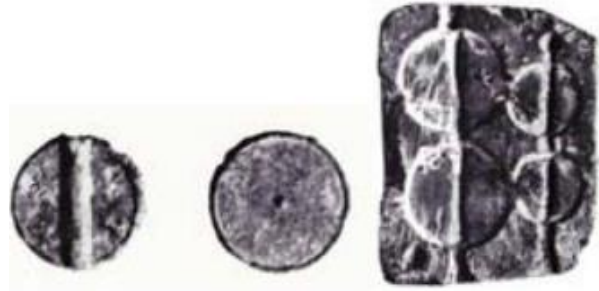
EK 9.a: Taş mühür kalıbı.

(İstanbul Arkeoloji Müzeleri.)

(Kaynak: Bulgurlu, S.333.)

EK 9.b: Taş mühür kalıbı

(Kaynak: Robert feind, s. 36.)

EK 10: Boulloterion (Zacos and Veglery, IX-X)

(Kaynak: Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 325.)

EK 11: Boulloterion, Cabinetde Medailles Paris.

(Kaynak: Bulgurlu, s. 333.)

EK 12: Boulloterion Fogg Art Museum.

(Kaynak: Bulgurlu, s. 333.)

EK 13: Eirene, Alan Prensi olan Eksousiokrator'un kızına ait bir mühür, 11.yy. Kauropalates Mihael Taronites'in bir mühürü üzerine basılmış.

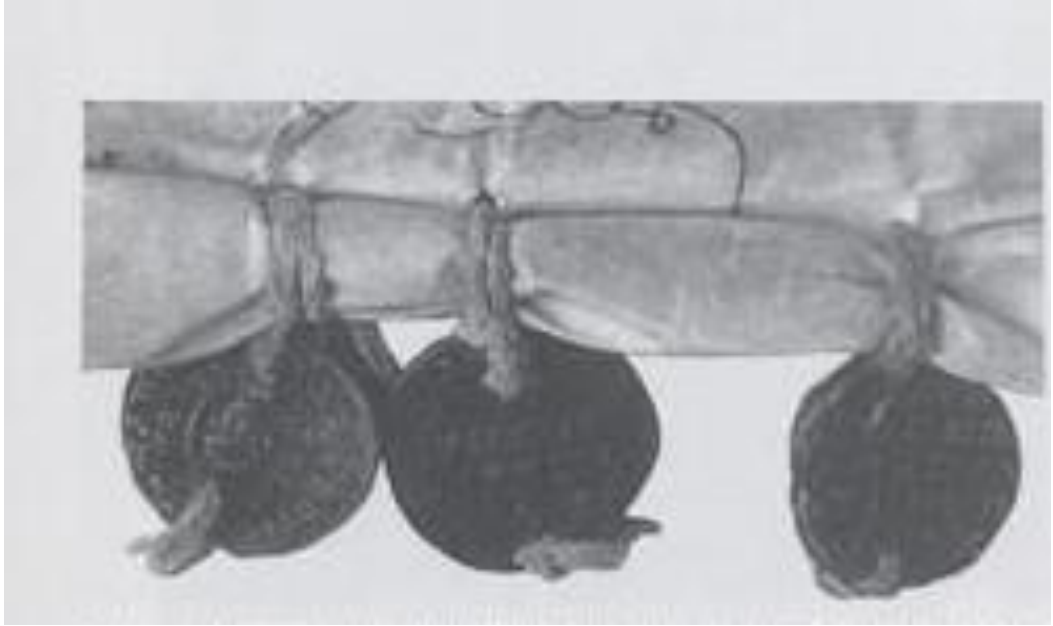
(Kaynak: Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 326.)

EK 14: İoannes Komnenos'un mührü, 12.yy., Aynaroz Dokheiarıou Manastırı.

(Kaynak: Bulgurlu, s. 335.)

EK 15: 10.yy. Anlaşma metni, Aynaroz, Protaton Manastırı.

(Kaynak: Bulgurlu, s. 335.)

EK 16: Countermark B.

(**Kaynak:** Cheynet and Caseau, ss.139.)

EK 17. Aziz Theodoros (10.yy.)

(**Kaynak:** Monastery of St. Jhon the thelogan, Patmos, Greece.)

EK 18: Aziz Demotrios

(**Kaynak:** The Colister Collection, Heilburn timeline of Art History, 970, 324.3)

EK 19: Demotrios, Theodoros, Georgios. St. Petersburg. 13.yy.

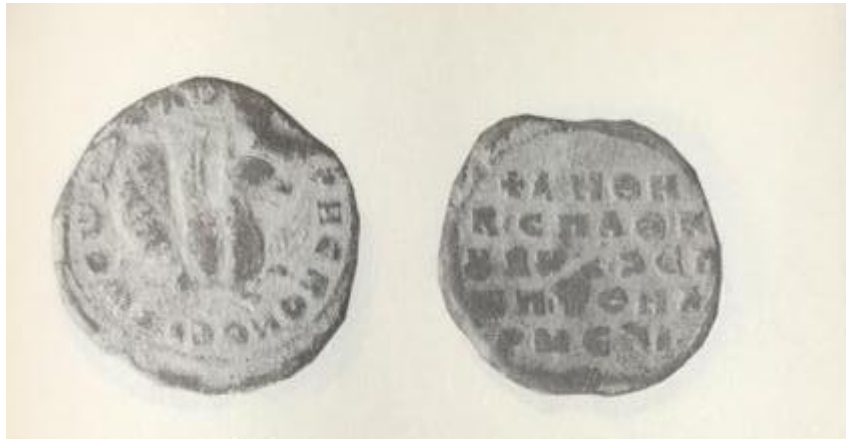
(**Kaynak:** Bulgurlu, s. 337.)

Ek 20: Hayvan figürlü mühür (Diğer yüzde Himerios).

(**Kaynak:** Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 327.)

EK 21: Fantastik hayvan figürlü mühür (Armenikon sayım memuru Anthes'in mührü).

(**Kaynak:** Cheynet, (Bir Toplumun Görüntüleri), s. 329.)

EK 22: Taş baltalar (Bergama).

(Kaynak: Yüksel Güngör, s. 13.)

EK 23: Kültür ve Turizm Bakanlığı  alışma izni.

T.C.
BERGAMA KAYMAKAMLIğI
Bergama Müze Müdürlüğü

2018
TROYA
2018

Sayı : 75845132-155.01-E. 981745
Konu : Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri
Konulu  alışma Talebiniz hk.

03.12.2018

Sayın: Doğukan  AğLAYAN
504/1 Sok. No:5 D:1 şirinyer - Buca/ İZMİR

İlgi: a)10/08/1984 tarih ve 18485 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Yapılacak Araştırma, Sondaj ve Kazılar Hakkında Yönetmelik.
b)26 /01/1984 tarih ve 18293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Müzelerle Müzelere Bağlı Birimlerde ve  ren yerlerindeki Kültür Varlıklarının Film ve Fotoğraflarının  ekilmesi Mulaj ve Kopyalarının  ıkarılması Hakkında Yönetmelik.
c)Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 27/03/2001 tarih ve 2487 sayılı yazısı.
d)Bakanlığımız, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'nün 20/04/2009 tarih ve B. 16.1.D S.0.05.00.00/75250 sayılı yazısı.
e)Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 06/05/2010 tarih ve 95218 sayılı yazısı eki Bakanlık Makamının 06/05/2010 tarih ve 95217 sayılı onayı.
f)12.11.2018 tarihli başvurunuz .

"Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri" ( ğrenci çalışması) konusu ile ilgili olarak ,çalışmanın ilgi (a), (b), (c) (d) ve (e)'de kayıtlı yazı, genelge ve yönetmelikler kapsamında gerçekleştirilmesi, çalışmanın başlayacağı tarihin Müze Müdürlüğü'ne 7 gün önceden bildirilmesi ve randevu alınarak çalışılması,
Çalışılacak eserlerin kazı malzemesi olması durumunda kazı başkanından yazılı izin alınması ve müzeye ibraz edilmesi,
Müze Müdürlüğü'nün belirleyeceği şartlara uyulması ve gerekli güvenlik önlemlerine riayet edilmesi,
Müze Müdürlüğü'nce uygun görülen eserler üzerinde çalışılması ve teşhir düzeninin bozulmaması, koşullarıyla, 2018 yılında araştırma yapılması ve fotoğraf ekilmesi Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.
Çalışmanın tamamlanmasının ardından hazırlanacak araştırma metni, çizim, fotoğraf vb. belgeyi içeren, mümkünse CD ortamına aktarılmış çalışma raporu ile ilerde yayımlanması halinde kitap ve ayırbaşımların Müze Müdürlüğü'ne gönderilmesi gerekmektedir.
Söz konusu çalışmanın tamamlanamaması ve 2019 yılında da araştırmaya devam edilmesinin istenmesi halinde, öngörülen çalışma tarihinden 3 ay önce olmak üzere, 31 Aralık 2018 tarihine kadar araştırmacının mensubu bulunduğu bilimsel kurum veya kuruluş vasıtasıyla talepte bulunması hususunda bilgi ve gereğini rica ederim.

Nilgün USTUR
Müze Müdürü

Adres : Zafer Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi, No: 10, 35700 Bergama/İZMİR
Tel. : (0232) 631 28 83 (Md.) 631 28 84 (Sant.) Fax : 631 07 77
Web mail : bergamamuzesi@kulturturizm.gov.tr

Türkiye

175
Yüz Yüz Yüz

İzmir